

COURSE GUIDE

NATIONAL OPEN UNIVERSITY

DEPARTMENT OF LANGUAGES

FACULTY OF ARTS

COURSE:

COURSE TITLE: FOLKTALES HAU:213

COURSE GUIDE

COURSE TITLE: FOLKTALES HAU:213

Course Writer: Dr. Aliyah Adamu Ahmad

Course Editor: Professor Ibrahim Malumfashi

HAU:213: SHARHI KAN TATSUNIYA

Gabatarwa (Introduction)

Wannan darasi na HAU 213, yana da muhimmanci wajen koyon darasin Hausa, musamman abin da ya shafi nazarin adabi, adabin ma kuma ~angaren da ake wa la}abi da Zube na Baka

Darasin ya kasu zuwa rukunai da kashe-kashe da suka faro daga sanin mene ne tatsuniya da kuma ire-iren tatsuniya ko raba-rabenta. Haka kuma ya }unshi tarihin samuwar tatsuniya da wasu rassan adabin baka na gargajiya da yadda da masu tafiyarda tatsuniya, da lokuttan da ake tafiyar da ita.

Daga can kuma an kawo sharhi kan yadda yanayin tatsuniya ta fuskar jigo da manufa da salailai saboda samun ba}in al'adu na Larabawa da Turawan Ingilishi da suka gauraya da na Hausawa saboda cu}anyar da ta kasance a tsakani.

A cikin darasin an zo da cikakken bayani kan dukkan zubi da tsarin kwas }in ta yadda }alibai za su na}alce shi ba da wahala ba. A }arshen kowane kashi an zo da tambayoyin auna fahimta da kuma yanayin gane ko darasin ya zauna sosai da gindinsa.

Daga }arshe kuma an zo da fasalin tambayoyi da }alibai za su gani domin nazari kafin zuwan jarabawa a }arshen karatu. An kuma zuba wa}ansu ayyukan nazari da mai karatu zai iya amfani da su domin }arin nazari da tushi a gida. Haka kuma an samar da dama da }alibai za su iya tuntu~ar malami domin }arin haske a duk lokacin da wani abu ya shige duhu.

Manufar Kwas (Course Aim)

Domin kyautata karatu da koyarwa kowane kashi na da tasa manufa bayan babbar manufar kwas jin ta baki jaya da aka zo da ita a farkon darasi. Ke nan abin da jalibai za su yi domin sau}a}a wa karatun nasu shi ne su karanci kowace manufa da ke li}e da kowane kashi na darasi domin gane ciki da wajen darashin, ba tare da an samu matsala ba.

Idan an kula da kyau, manyan darussan da ke tattare da kwas jin suna da dama, sai dai za a iya ta}aita su zuwa kamar haka:

- Ma'anar tatsuniya da kashe-kashenta
- Tarihin samuwar labaran tatsuniya da dalilan samar da labaran
- Zaman Tatsuniya labarin da ya game duniya
- Danganta tsakanin labaran tatsuniya da rayuwar zahiri
- Yadda ake nazarin Tatsuniya
- Jigogi da salailan da ke cikin tatsuniya

Yadda Za a Nazarci Kwas (Working Through the Course)

Domin ganin an samu shawo kan wannan darasi an tsara darasin ta yadda jalibai za su iya jan ragamar karatun ba tare da tutsu mai yawa ba. An dai rarraba kwasa jin zuwa rukuni-rukuni da yake }unshе da kashe-kashe masu biye da juna, kuma kowane kashi an rarraba shi yadda jalibi zai ga dangantakarsa da jan uwansa da ke biye. Saboda haka fahimtar darasin zai biyo karatun ta-natsu da jalibai za su yi wa darasin, su kuma auna fahimtarsu ta amfani da tambayoyin da aka zo da su a }arshenn darasin. Da yake kuma akwai aikin jinga da malami zai dinga bayarwa bayan kowane kashi na kwas, jalibi zai samu damar ganin fasalin yadda jarabawa za ta kasance in an gama darasin baki jaya ba tare da ya dogara da malami ba a wannan lokaci. Ana fatar a kammala kwas jin cikin mako ????, wato kowane kashi a cikin mako guda.

Daga }arshe Jalibai su sani cewa idan suna nazarin kwas Jin, malaman da za su dinga tuntun~a ba koyaushe za su kasance tare ba, saboda haka sai su yi jadawalin karatunsu ya dace da kowane kashi na karatu, su kuma dinga ziyara da le}a abubuwan da malami ya tanada domin }arin nazari domin fa}a}a sani da }arin haske.

Me ya kamata Jalibai su mayar da hankali kai a lokacin gabatar da wannan darasi? Su tabbata sun fahimci abubuwa da ke }asa:

1. Kowane darasi ko kwas yana da rukuni ko 3 ko 4.
2. Kowane rukuni yana da kashi 3 ko 4 ko 5 ko 6
3. Kowane kashi yana da yankin auna fahimta.
4. Kowane darasi na da jingar da za a yi a gida.
5. Kowane darasi ko kwas na tafe da manazarta da wasu ayyukan }ara nazari.

Kashe-kashen Kwas (Study Units)

A cikin wannan kwas akwai rukuni 3 da kuma kasha-kashe 4,5zuwa 6, kowane kashi yana a matsayin mako guda ne na darasi, ke nan za a kammala shi cikin mako 17. Ana kuma fatar a amsa tambayoyi auna fahimta a }arshen kowane kashi, daga }arshe kuma a amsa tambayoyi na jinga don ganin ko darasin ya zaunu da kyau.

Domin kyautata karatun kwas Jin an ratayo manazarta da wasu ayyukan da za a iya cewa suna da muhimmanci ga wannan kwasa Jin, za su }ara haske fiye da }ima, musamman ma dai labaran tatsuniya na garuruwa daban-daban . Samun wa}annan tare da kwas Jin zai inganta nazari da karatu sosai. Ke nan a shiga gonar }akin karatu a gida ko inda ake ajiye littattafai a kusa ko nesa zai inganta nazarin wannan kwas.

A kula da li}au da ake sa wa a cikin kowane kashin darasi, za su taimaka wajen }ara haske na nazarin kwas Jin baki }aya, sai dai a tabbata li}au Jin suna aiki yadda ya kamata, kada a bari sai lokacin da ake bu}atar su, a laluba a ga ba su aiki, wato dai a gwada komi kafin }arshen kwas Jin.

Auna Fahimta (Assignment).

Shi wannan kwas na tsarin da ba ruwanka da malaminka ne, ko na tafi-da-gidanka, shi ya sa ake jaraba fahimtar karatu ta hanyoyi UKU, hanya ta farko ita ce ta auna fahimta a }arshen kowane kashin darasi, sa'annan kuma a zo da jinga da za a ba }alibi }arshen kowane kashi, shi ma, sai daga }arshe a yi jarabawar }arshen zangon karatu, wanda zai nuna an zo }arshen darasin.

Auna fahimtar da ake yi a }arshen kowane kashi za ta kasance }aramar jarabawa ce, za ta zo da maki 30 daga cikin 100. Ke nan, ana bu}atar }alibi ya amsa tambayoyi uku inda za a za~i 2 su kasance su ke }auke da maki 30, maki 15 kowace tambaya. Sauran maki 70 za su zo ne a jarabawar }arshen kwas.

Jarabawa dai kamar kullum za a gabatar da ita ce daga gida, ita ma ba a cikin aji ba, kuma za ta kasance ta Intanet ne, ke nan sanin na'ura mai }wa}walwa abu ne mai muhimmanci ga }alibi.

JINGA (Tutor Marked Assignment)

Jingar aji tamkar gwajin jarabawa ce ga }alibai, saboda haka amsa jingar da ke }arshen kowane kashin darasi zai ba }alibi damar fahimtar yadda jarabawar }arshe za ta kasance ne. Yana da kyau }alibai su mayar da hankali domin amsa irin wa}annan samfur na tambayoyi, domin za su sau}a}a amsa tambayoyin jarabawa a }arshen darasin baki }aya.

Jarrabawar }arshen Darasi (Final Examination and Grading)

Ita dai jarabawa ita ce hanyar da ake gane ko }alibi ya gane darasi ko kuma ya samu na}asu a wani ~angare, saboda haka tana }auke da kaso ma fi tsoka na 70 cikin 100. Ba wani dabo a cikin wannan fasali domin ana }auko samfurin jarabawar ne daga tambayoyin da aka dinga turawa na auna fahimta da kuma jinga. Ke nan mayar da hankali wajen amsa wa}anan tambayoyi a lokacin darasi zai rage zafin tambayoyin }arshen darasi.

Ga fuskar yadda darussan za su kasance:

{umshiya

Shafi

Rukuni na [aya: Ma'anar Tatsuniya da Samuwarta

Kashi na]aya: Ma'anar Tatsuniya

Kashi na biyu: Samuwar Tatsuniya

Kashi na uku: Duniyar Tatsuniya

Kashi na hu]u: Tatsuniya a Matsayin Gama-gari

Rukuni na Biyu: Matakai da Sigar Tatsuniya

Kashi na [aya: {ir}irarTatsuniya

Kashi na Biyu: Lokuttan Aiwatar da Tatsuniya

Kashi na Uku: Gabatar da Tatsuniya

Kashi na Hu]u: Muhallin Tatsuniya

Rukuni na Uku: Rabe-raben Tatsuniya da Muhimmancinta

Kashi na [aya: Ra'ayoyin Masana Dangane da Rabe-raben Tatsuniya

Kashi na Biyu: Nazarin Nau'o'in Tatsuniya

Kashi na Uku: Muhimmancin Tatsuniya

Rukuni na Hu]u: Nazarin Tatsuniya

Kashi na [aya: Zubi da Tsarin Tatsuniya

Kashi na Biyu: Jigon Tatsuniya

Kashi na Uku: Salon Tatsuniya

Manazarta ta game-gari

RUKUNI NA [AYA: MA'ANAR TATSUNIYA DA SAMUWARTA

KASHI NA [AYA: Ma'anar Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

Wannan darasi kamar yadda takensa ya nuna zai bayar da haske kan tatsuniya. Tatsuniya sanannen labari ne mai farin jini a zukan jama'a manya da }anana wanda hakan ya sa ta samu kar~uwa a cikin al'ummar Hausawa. Duk da cewa labarin tatsuniya ba ha}i}anin gaskiya ba ne, amma Hausawa sun yi ri}o da shi, ta hanyar tsara labarun don su yi jagoranci ga bayar da tarbiyya ko hannunka mai sanda da koyon dabarun zaman duniya. Irin koyarwar da tatsuniya take da shi a cikin sau}a}en harshen da aka yi amfani da shi wajen shiryata ya sa ta samu gindin zama a cikin al'ummar Hausawa ta yadda ta zama tamkar darussan manhaja da ake fara taso da 'ya'yan Hausawa da ita, sa'annan kuma yana da wahala a samu gidan da ba a aiwatar da ita. A }ar}ashin wannan sashe, za a gabatar da bayanai da suka shafi tatsuniya a bakunan masana da manazarta, inda aka bi silsilar tarihin samuwarta da ma'anonin masana ta fuskar ra'ayoyi mabambanta, sanin ma'anarta zai bayar da haske kan maudu'in da ake so a yi magana a kansa, wanda a kan tatsuniyar za a yi ta magana a wannan kwas]in baki]ayansa.

2.0 Manufa

Manufar wannan darasi shi ne, domin a fito da da]a]]en adabin Bahaushen na baka, wanda shi ne tatsuniya, tare da bayyana irin matsayin da take da ita a matsayinta na rukuni daga cikin rukunna adabin baka na gargajiya. Sa'annan a bayyana ma'anarta a idon masana da manazarta, ta fuskar bayyana ra'ayoyinsu daban-daban. A }arshen wannan darasi ana tsammanin]alibai su fa'idantu da abubuwa kamar haka:

- Su iya sanin ~oyayiyar ma'anar tatsuniya

- Su san ma'anar tatsuniya ta sarari a bakunan masana
- Iya danganta ma'anonin masana dangane da ma'anar da suka bayar.
- [alibi ya iya bayar da tashi ma'ana ta la'akari da ma'anonin da suka gabata

3.0 {umshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Tatsuniya

3.1.1 Boyayyiyar Ma'ana

3.1.2 Ma'ana ta Sarari

3.1.3 Tatsuna a idon 'Yan Kallo

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Ma'anar Tatsuniya

Tatsuniya kalma ce da muka saba ji, kuma muke mu'amala da ita a maganganummu na yau da kullum. A cikin zantukanmu na mu'amala akwai kalmomin da suke }aukar ma'ana fiye da }aya. Wanda muhallin da aka yi amfani da wannan kalma ne zai bayyana abin da ake nufi. Kalmar tatsuniya tana }auke da irin wannan shiga, alal misali, bari mu yi nazarin jumlolin da ke biye:

- Yara na sha'awar sauraren tatsuniya
- Wannan duk tatsuniya ce, kake ba mu
- Al}awarurran 'yan siyasa tatsuniya ce tsagwaronta

Idan muka yi nazarin jumlar farko tana bayani kan labarin da magabata ke tsarawa, don nisha]antar da yara da kuma koyar da su darussan rayuwa. Jumla ta biyu kuwa tana nuna irin labarin da ake bayarwa don son rai wanda ba a gaskiya ba, amma bai da wani darasi da yake koyarwa. Jumlar ta }arshe tana nuna irin al}awarin }arya da ake shiryawa na yaudara, wanda ba }amshin gaskiya a cikinsa. An tsara shi ne don a kwa]aita wa talaka ransa, daga baya a wofintar da shi.

Dukkannin jumlolin da suka gabata sun shafi labaru wa]anda ba na gaskiya ba, amma kowace }arya hukuncinta daban a idon al'umma. Rashin gaskiyar jumla ta farko, }arya ce halattacciya wadda al'umma ta aminta da ita, kuma ta tsara ta bisa koyarwarta domin amfanar da kanta. Duk da cewa mutane sun san da cewa labarum ba gaskiya ba ne, amma akwai koyarwa da nisha]antarwa a ciki, wanda bai da wani illa ga mai sauraro, sai ya girma ya iya rarrabewa tsakanin abin da aka koyar da shi. Sa'annan har ya girma wa]annan labaru za su yi masa jagoranci ga rayuwa ta yadda zai amfana da su. Ita kuwa }arya ta biyu, laifi ce ba mai yawa ba, domin Lagawu ce, matasa sukan shirya irin wa]annan zantuka don jin da]in bakinsu, kuma abin ba zai yi doguwar illa ba, sai dai ya zama shaci-fa]i. {aryar ta }arshe ita ce babbar illa ga al'umma domin wanda ya yi ta yana da hukunci, kuma ya yi cuta. Wanda yin haka ya sa~a wa addini da al'adar Bahaushe ne.

Daga cikin jumlolin da muke magana a kan su da suka gabata, kalmar tatsuniya ta farko, ita muke son mu yi magana a kanta. Wacce ta shafi tsararren labari wanda magabata suka shirya don gyaran hali da daidaita tarbiyya. Har wayau kalmar tatsuniyar nan tana]auke da sunaye mabambanta, ta la'akari da muhalli ko yankin }asar Hausa. Kamar yadda Bergery (1934/51:37) da kuma Gusau, (2013:1) suka bayyana, Tatsuniya ana kiranta da sunan "Gatana" a yankunan Sakkwato (da ya ha]a Kebbi da Zamfara a yau) da Katsina, wanda suka yi hasashen samuwarta daga tsarin kalmomin da ake fara bu]e tatsuniyar da su na "gata nan gata nan ku". Sa'annan suka ci gaba da bayyana yadda ake kiranta a sauran yankunan Kano da Zariya da suke kiranta da suna tatsuniya.

Masana da manazarta da dama sun bayyana ma'anar tatsuniya, sai dai za mu so mu kalli ma'anonin ta Lugga wato ~oyayyyiyar ma'ana da kuma ma'ana ta sarari:

3.1.1 |oyayyyiyar Ma'ana

|oyayyyiyar ma'ana ita ake kira ma'ana ta Lugga. Ita wannan ma'ana a dun}ule take ba ta fa]a]a ba. Hakan ya sa ba kasafai ake gano ma'anarta ba sai wa]anda suka san harshe sosai. Masana irin su Bergery (1934/15: 1005) ya bayyana tatsuniya ko gatana a matsayin "Labari ko Almara".

Shi ko Skinner (1965:62) ya fassara kalmar "Fable" da "tatsuniya ko almara ko labari".

Shi ma Newman (1997:93/102) ya bayyanata da kalmomi masu danganta da tatsuniya wato fable a matsayin hikaya da kuma folktale a matsayin tatsuniya wacce ta shafi tauraro Gizo".

Idan muka yi nazarin ma'anonin da suka gabata, dukkaninsu suna magana kan tatsuniya inda suka siffanta ta da labarun da suka dangance ta wato almara da hikaya da kuma ita kanta tatsuniya. Sai dai kuma dukkanin ma'anonin an bayar da su a dun}ule, ba tare da bayyana tatsuniyar ta yadda wanda bai santa ba, zai iya gane ta.

3.1.2 Ma'ana ta Sarari

Ma'ana ta sarari ita ce fa]a]a]]iyar ma'anar da aka fi sanin abu da shi, wacce take sananniya a cikin al'umma. Ta fuskar wannan ma'ana ta tatsuniya kuwa, masana da dama sun samu tofa albarkacin bakinsu kamar: Umar (1980:11) ya bayyana tatsuniya a matsayin:

“{agaggen labari ne wanda magabata kan shirya don bayar da tarbiyya kan tafarkin gargajiya”.

Shi kuwa Zarruk da wasu (1987:7) suna kallonta a matsayin:

“Labarin da aka shirya domin gizo da waninsa, mai tattare da hikima da fasaha”.

Sai Yahya da wasu (1992:7) Sun kuma bayyana ma'anar ta tatsuniya a matsayin:

“Tsararren labari na hikima mai }an tsawo da nuna }warewa wanda ya }unshi shiryawa kan nuni zuiwa ga kyawawan halaye da koyar da ilimin zaman duniya, tare da saka nisha}i da kuma cinye lokaci”.

Su ma Junaidu da 'Yar'aduwa (2007:75) sun da}a zancen ta bayyana cewa

“{agaggen labari ne na }arya marar }amshin gaskiya a cikinsa, wanda Hausawa kan shirya don sanya annashuwa da raha”.

[angambo (2008:30) shi ma ya bayar da tasa gudummuwa da cewa:

“Tatsuniyoyi da labarai su ne makarantar farko ta 'ya'yan Hausawa, a zamanin da, lokacin da ba a samu ilimin karatu da rubutu ba, inda ake koyar da su tarbiyya da hani da horo da dabarun fafutukar tafiyar da rayuwa.

Sai Koko, (2009:2) ita ma ta ce:

“Tatsuniya labari ne da mutane ke }ir}irawa cikin azanci don tarbiyantar da 'ya'yansu da kuma cimma wasu bu}atoci dangane da al'umma”.

Gusau, (2013:5) ya bayar da nasa agaji wajen samar da ma'anar tatsuniya da cewa:

Tatsuniya wani tsararren labari ne shiryayye wanda ake shiryawa cikin hikima da nuna }warewa da na}altar harshe domin koyar dabarun zaman duniya daban-daban.

Rabi'u (2018:65) a nasa kundi ya }ara da cewa :

Aiki ne da mai ba da labari ke tsarawa domin ya saita tunanin yara masu sauraro ta amfani da taurarinsa a lokacin da yake warware zaren tatsuniyarsa'.

Idan muka yi la'akari da ra'ayoyin masana da suka gabata dangane da ma'anar tatsuniya, za mu ga cewa dukkaninsu sun tafi kan abubuwan da yawa da su ne suka ha}u suka bayar da tatsuniya kama “{agaggen labari ne da ake tsarawa” kenan bayan an }aga, sai kuma an

tsara don ya dace da manufar da ake so a isar, da kuma tunanin masu sauraro. Sa'annan kuma dole ne ya kasance yana "koyar da gyaran hali ta fuskar cusa tarbiyya da hani daga abubuwa marar kyau." Sa'annan ya samar da nisha'i. Idan har labarin ya kasance ya tsallake wa]annan dokoki to ya tashi daga zama tatsuniya, sai dai labari ko hikaya ko almara da sauransu

Labarun tatsuniya an tsara su ne ta yadda suka dace da al'adun Hausawa da tunanin yaro. Sa'annan suna da matu}ar muhimmanci, domin ana koyar da halayya mai kyau da tarbiya a cikinsu. Labaran suna da da]in sauraro, kuma ba su saurin gundurar da wa]anda ake bai wa labarin, musamman wa]anda ake tsara labarin domin su, wato }ananan yara. Kasancewar salon ba da labari da ake amfani da shi tare da ri}a jefa gajerun baituka na wa}a akai-akai, wadda take jawo hankalin mai sauraro. Tatsuniya tana }auke da wasu muhimman abubuwa da suke }auke dabarun koyar da iya zaman duniya, da taskace al'adun al'umma da koyar da tarbiyya da saka nisha'i. Duk da cewa wasu rukuni na malaman addinin musulunci suna kallonta a matsayin hululu, saboda kasancewarta }ir}ira, amma tana da tasiri a zukan masu saurare da saurin isar da sa}o da daidaita tunanin }ananan yara masu tasowa.

3.1.3 Tatsuniya a Idon 'yan Kallo

Su kuwa masu bayar da tatsuniya suna ganin tatsuniya a matsayin labari mai armashi wanda yake tarbiyantar da }ananan yara da cusa musu wani zance tunani cikin sau}i, su fahimta ba tare da ~ata lokaci ba. (Hira da Hajiya Mutti yar shekara 68)

Kasancewar yaran yanzu ba su sauraren tatsuniya, amma an samu zantawa da wasu magidanta masu shekaru 50-55, inda suka bayyana cewa tatsuniya abu ce mai matukar amfani ga rayuwar Bahaushe wacce take }auke tsintsar al'adunmu na gargajiya da suke koyar da }a'a da zamantakewar rayuwa. Sun }ara bayyana cewa rashin tatsuniya ya taimaka wajen samar da ba}in al'adu a cikin 'ya'yan Hausawa. (Hira da Malam Shehu da Malam Barau)

Ta la'akari da bayanana da masana suka bayar game da tatsuniya, muna iya cewa ita wannan tatsuniya tsararren labari ne da ke zuwa cikin tsararriyar siga da ake amfani da shi a matsayin tsani na fa]akarwa da tarbiyantarwa da nisha]antar da rukunin al'ummu masu }arancin shekaru domin }ora rayuwarsu bisa turbar da al'ummarsu da al'adarsu ta tanada.

Auna Fahimta

- An tantance cewa labaran tatsuniya ana shirya su domin tarbiyantarwa, da nisha]antarwa ga al'umma musamman yara
- Haka nan tatsuniya ta zama makarantar horon yara a lokuttan da babu ilmummuka irin wa]anda ake samu a yanzu, na kimiyya da }ere-}ere

4.0 Kammalawa

Wannan darasi ya samu kamba]o ma'anar tatsuniya ta la'akari da ma'anarta da kai tsaye idan an fa]a a baki da ma'anarta idan aka yi zurfin nazari, ta fuskar kawo ra'ayoyin masana da manazarta da suka ha]a da Umar (1980) da Zarruk da wasu (1987) da Yahya da wasu (1992) da Junaidu & Yar'aduwa (2007) da Koko (2009) da Gusau (2013), wanda dukkaninsu kallo]aya suke yi wa tatsuniya, wanda shi ya }ara fito da ma'anar abin da muka tattauna a sama. Haka zalika, darasin ya ba mu haske kan kwas]in da ake magana baki]aya, ta hanyar sanin ma'anar tatsuniya a faifan nazari da ma'anarta a idon 'yan kallo. Sanin ma'ana yana da matu}ar dangantaka da duk wani bayani da zai biyo bayan wannan darasi a darussan da za su biyo baya.

5.0 Ta}aitawa

- Tatsuniya tana da sunaye kamar al'amara, gatana da labarin gizo da }o}i
- Sigar tatsuniya ba kamar wa}a ba ne, labari ne mai tsawo kamar zube

6.0 Jingar Darasi

- Kawo kalmomin da ake amfani da su a cikin al'umma na tatsuniya da bayyana ma'anonsu.
- Kawo ra'ayi biyu na masana da suka bayar kan tatsuniya tare da sharhi kan su.
- Wa]anne sigogi ne masana suka danganta tatsuniya da su a cikin ra'ayoyinsu
- Matsayinku na]alibin wannan bayyana ma'anar tatsuniya a taku fahimta.

6.0 Manazarta da Ayyukan {ara Nazari

Bargery, G. P (1934) A Hausa English Dictionary. Oxford University Press, London.

[angambo, A (2008) Rabe-raben Adabin Hausa da Muhimmancinsa ga Rayuwar Hausawa (Sabon tsari).

Hira da Malam Shehu Silame mai shekaru 60, 04/12/2019, }arfe 4:15 na maraice.

Hira da Hajiya Mutti yar shekara unguwar Minanata 68, 17/10/2020, }arfe 2 :00 na rana.

Hira da Malam Barau Tudun wada mai shekaru 49, 21/01/2020, }arfe 1:00 na rana.

Junaidu, I da'Yar aduwa, T. M (2007) *Harshe da Adabin Hausa a Kammale*. Spectrum Books Limited, Ibadan.

Koko, H. S (2009) *Jagoran Nazarin Tatsuniya*. Mathi Production, Sokoto.

Gusau, S. M (2013) *Tatsuniya a Rubuce.: Nazarin Sigogi da Hikimomi da Tasirin Tatsuniya*. Century Research and Publishing, Kano.

Newman, R. M (1997) An English-Hausa Dictionary. Learn Africa Plc, Lagos.

Rabi'u, M. T (2018) Kwatancin Habarcen Nijeriya da Nijer : Tsokaci a kan Tatsuniya. Kundin digiri na uku, Jami'ar Ahmadu Bello Zariya.

Skinner, N (1965) *ƙamus na Turanci da Hausa*. Northern Nigerian Publishing Company, Zaria.

Umar, M. B (1980) *Adabin Baka*. Hausa Publications Centre, Zaria. Shafi na 11.

Yahya da wasu (1992) *Darussan Hausa 1: Don Makarantun Sakandare*. University Press Plc, Ibadan.

Zarruk, R. M da wasu (1986) *Sabuwar Hanyar nazarin Hausa (Domin ƙananan Makarantun Sakandare 1)*. University Press Limited, Ibadan.

KASHI NA BIYU: Samuwar Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

Duk wani abu mai muhimmanci a cikin al'umma, wanda tarihinsa ya yi tsawo, ana }o}arin samar masa asali na }warai. Asali abu ne da yake }ara fito da }ima da darajar abu, musamman ma idan al'umma na ji da wannan abu. Tatsuniyar abu ce da Bahaushe ke tin}aho da ita da ganin ya ba ta matsayin da ya fi na kowane adabin baka na gargajiya. Domin kuwa sai abinda al'umma suka aminta da shi, suke cusawa 'ya'yansu ce. Sanin kanmu ne, tatsuniya ita ce makarantar farko ta 'yayan Hausawa. Wannan ya sanya aka ga dacewar waiwayen asali ko samuwar tatsuniyar Bahaushe. Wannan darasi za a waiwayi tarihin samuwar tatsuniya a cikin al'ummar Hausawa. Kasancewar tatsuniya]aya daga cikin da]a]]un al'adun Hausawa da suka samu tun lokacin da Bahaushe ya kafu a matsayin al'umma, ya kamata a duba ra'ayoyin masana dangane don jin nasu ra'ayi. Sa'annan mu yi la'akari da ra'ayoyin na masana wajen samar mata ingantaccen tushe.

2.0 Manufa

Manufar wannan sashe shi ne a yi waiwayen baya na sanin asalin tatsuniya domin a bai wa]alibai haske na sanin yadda labaran Hausawa suka faro, don tabbatar da cewa asali Hausawa suna da labaransu na gyaran hali da koyarwa tun kafin su samu cu]anya da ba}in al'ummu. A }arshen wannan ~angare, ana bu}atar]alibi ya san abubuwa kamar haka:

- Tun asali Hausawa suna da labaransu da suke tsarawa na gargajiya domin fa]akarwa.
- Tatsuniya na]aya daga cikin al'adun Hausawa na baka da suke ri}o da ita tun tali-tali.
- Tatsuniya ita ce makarantar farko ta koyar da 'ya'yan Hausawa.
- Saboda da]ewar tatsuniya ba a iya cewa ga lokacin da ta samu, sai dai a yi }irdado.

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Samuwar Tatsuniya

3.2 Hasashen Samuwar wani abu a Hangen Masana Harsuna

3.3 Hasashen Samuwar wani abu a Hangen Masana Harsuna

3 Hasashen Samuwar Tatsuniya a Ra'ayoyin Wasu Masana

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.1 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Samuwar tatsuniya

Tatsuniya na]aya daga cikin }ananan rukunna adabin baka da]a]]u da ba a iya cewa ga lokacin da aka faro su, ko kuma ga yadda suka samu, saboda tsawon lokaci da suka]auka cikin al’umma. Hasali ma ka ana iya cewa tana daga cikin hikimomin harshe na farko da Bahaushe ya samu bayan ya samu wurin zamansa na dindindin. A wajen neman asali ko samuwa ana duban tushe ko salsala don sanin lokacin abin ya faro da yadda ya faro, wannan ya sa a cikin fannin ilimi daban-daban ake neman sanin faruwar abubuwa da dama da suka wanzu lokaci mai nisa. Ma’ana a nan shi neana }o}arin danganta wasu abubuwa ko al’amurra da samuwarsu, wanda lokacin da abin nan ya faro babu hanyar karatu da rubutu na taskace shi, Wa]anda suka faro shi ba su raye, wa]anda suke da labarin su ma sun kau. Ya kasance lokaci ya yi nisa da za a iya samun bayanan abin da ake nema.

3.2 Hasashen Samuwar wani abu a Hangen Masana Harsuna

Sau da yawa masana suna]aukar hanyoyi da suka dace da dogara bayanansu. Kamar masana ilimin Harsuna (Linguists) da suke }o}arin gano samuwar harsuna da danganta su da wasu tsafaffin harsuna suna kwatanta sautukan wa]annan harsuna da wasu da]a]]un kalmomi da dukkanin harsunan ke amfani da su da kuma kwatanta al’adun wa]annan harsunan. Masana ilimin halayyar]an adam (Sociologists) suna danganta samuwar mutane da }abilu da dabbobi ta fuskar hanyoyin da suka shafi masu nonon }asa (Archeologist), masu nazarin harsuna da ya]uwarsu (Linguistics Anthropology) da masu neman bayanai daga al’adun al’umma (Cultural Anthropolgy).

3.3 Hasashen Samuwar abu a Hangen Masana Al’ada

Ga al’ada ma fi yawa an fi la’akari da tarihi, wanda labari ne da mutane suka taso, suka tarar ana bayarwa wanda aka fi sani da “kunne ya girmi”. Hanya ce da ake sadar da labarum da suka gabata na tsawon zamunna. Wa]annan labaran ana adana su cikin kai inda ake sadar da su ta fatar baki. Sai dai kasancewar kai ba mari}i ba, da kuma ajizanci na]an adam wa]annan labaran ko tarihi na iya sauyawa daga tushensu na asali. Haka ma ana hasashen samuwar abu, ta la’akari da halayya da tasirin wasu abubuwa, wanda

rayuwa ta saba da shi ko kuma ake tsammanin yana iya wakana . Ita ma hanyar hasashe da yawa ana dogara da ita, saboda nazarin rayuwar abubuwa da yadda suke wakana, shi yasa Bahaushe yake da kalmar “Sababben abu”. Sau da yawa ana shata abu zai wakana, kuma ya kasance yadda aka yi hasashensa. Ko a fuskar samar da asali hakan abun yake, domin ana la’akari da yadda rayuwa al’umma take a wancan lokacin da yanayin zamansu, don yin hasashen abin da ya faru da da]ewa.

Wasu al’adu da]a]]u na al’umma ba a iya hasashen lokacin da suka faro, kamar irin tatsuniya, wacce ta zama ruwan dare a cikin kowace al’umma. Al’ummomi da dama suna da labarai na tatsuniya da hikayoyi mabanbanta da suka faro da su, tun kafin su ha]u da wasu al’ummomi da ba su ba. Muna iya amfani da karin maganar Bahaushe na tun ranar gini tun ranar zane. Ma’ana wannan basirar ta samu cikin halittar]an adam. Bahaushe ma yana da wa]annan fasahohi, wanda tatsuniya na]aya daga cikin wa]annan fasahohin nasa. Hausawa sun faro tatsuniya tun lokacin da suka fara zama a matsayin al’umma suka zauna a muhallin da suka wayi gari suka sami kansu a ciki.

3.4 Hasashen Samuwar Tatsuniya a Ra’ayoyin Wasu Masana

Hausawa sun yi nazarin abubuwa da dama da suke wakana a cikin rayuwar yau da kullum suka ga dacewar a yi gyara ga inda aka yi kuskure, a kuma jaddada abin da yake na }warai saboda al’umma su gyara. Ta haka Bahaushe ya yi tunanin ba zai yiwu a yi amfani da sunayen mutane wajen fa]akarwa ba, sai aka yi amfani da dabbobi da tsuntsaye da }warin da ke }asar Hausa ta la’akari da halayensu daban aka kwatansu da halayen mutane don yin hannunka mai sanda ga masu aikata wa]annan halaye (Hira da Farfesa Aliyu Muhammad Bunza)

Kusan cikin kowace al’umma da ke rayuwa a birni da }auye suna da labaransu na gargajiya da suka gada kaka da kakanni; ko da kuwa wa]annan labaran ana aiwatar da su ko kuma an daina aiwatar da su. Shi adabin baka ya zama babban jigo da cikin al’adun al’ummomi daban-daban da suke aiwatarwa wajen tafiyar da rayuwarsu ta yau da kullum (Usman, 2018:44). Tun da dai mun fahimci cewa labarin tatsuniya ya samu ta hanyar

azanci al'ummomi da suka gabata suke da shi, ana iya cewa ita dai tatsuniya ana samunta a cikin kowace al'umma da take da harshe na magana, tana amfani da harshen wajen isar da sa}o da gargaji da fahimtar juna. Samuwar harshen magana ya wajabta samuwar azancin magana a cikin harsunan da mutane ke amfani da su. Kowane harshe yana }unshe da hikimomi da azanci hanyoyin sarrafa magana a matsayin taskokin da aka halicce shi da su.

Kasancewar tatsuniya tana da da]a]]en tarihi, to ya samuwarta ya kasance? Mutum]aya yana iya samar da ita ko sai taro? Amsar wannan tambaya shi ne, mutum]aya tilo ba zai iya samar da ita ba, domin kuwa tana]auke da dokoki na al'umma. Har wayau Usman (2018:48) ya }ara bayyana cewa shi labarin tatsuniya ana samar da shi ta fatar baki a aiwatar da shi ta hakan. Ko da an samu 'yan sauye-sauye wajen gabatar da shi, ta dalilin bambancin masu bayar da labarin, duk abu]aya ne da ake aiwatarwa daga wannan zamani zuwa wani zamani, shi ya sa ba a iya cewa ga wanda ya fara samar da shi, domin adabi ne na al'umma. Duk da cewa bayan zamani ya yi nisa, ana samun wasu tsirarun mutane su }ir}ira tatsuniya ko labari kamar yadda Aesop ya yi. Sai dai wannan ba za a kira shi a matsayin tatsuniya ba sai dai rubutaccen adabi, domin kuwa tatsuniya abu ce da al'umma ga baki]aya ke da alhakin tsarawa bisa tsari na al'adun gargajiya.

Kamar yadda aka fara bayyanawa tun daga farko cewa tatsuniya na daga cikin da]a]]un al'adun gargajiya na Hausawa. Su kuma al'ummar Hausawa ba su cikin al'ummomin da suke da fasahar rubutu sai bayan sun samu ha]uwa da wasu ba}in al'ummu. Kamar yadda masana suka bayyana, magana ta fatar baki ta gabaci ta rubutu a cikin kowace al'umma. Sai dai wasu al'ummomi sun yi saurin samun hanyar rubutu, kafin wasu. Inda wasu sun kwaikwaya daga wa]anda suke da fasahar. Hausawa na daga cikin al'ummomin da ba su da hanyar rubutu, sai bayan sun samu ha]uwa da al'ummar Larabawa da ta Turawa. Bayan Ha]uwa da Larabawa, Hausawa sun ari haruffan larabci wajen samar da samfuri rubutun ajami. Daga baya kuma suka sake aron haruffan romance a wajen Turawa wajen samar da rubutun Hausar Boko. (Yahaya 1988:8)

Rashin hanyar rubutu ga al'ummar Hausawa na jaya daga cikin dalilan da ya sa da yawan al'adu da adabi da tarihin Bahausha ya samu mata, sai dai a yi hasashe. Bayan Hausawa sun samu cunjanya da baƙi kamar yadda aka bayyana, al'ummar Larabawa suka fara haɗuwa da ita, inda suka karɓi musulunci, sa'annan suka koyi amfani da haruffan larabci, wajen samarwa da kansu da sabon samfurin rubutu, wanda aka fi sani da suna rubutun ajami. Suka yi amfani da sabuwar hanyar rubutunsu wajen sadarwa da rubuce-rubucen addini da waƙoƙi. Sai dai matsalar da ta biyo bayan hakan shi ne, da yawan waɗanda suka iya karatu da rubutu malaman addini ne. Sai suka yi iya ƙoƙarin su wajen tara bayanan ƙasarsu a cikin takarda. Sai dai da yawansu suna yi tatsuniya da wasan kwaikwayo a matsayin abin da ba gaskiya ba, shi yasa ba a ba su ƙarfi wajen rubuta su ba East, (1936:5).

Yahaya da wasu (1992:7) sun bayyana cewa tatsuniya tana daga cikin labarun Hausawa na farko waɗanda su suka ƙirƙiro su da kansu domin saka nishaɓi da koyar da yara tarbiyya. Sun yi riƙo da wannan hanya ta gado da suka gada daga kakanni da daɗewa kafin su samu cunjanya da baƙin al'ummu. Tsintsar al'adun Hausawa, su ne harsashen ginin tatsuniya.

Wannan ra'ayi na Yahaya da wasu (1992:7) ya ƙara tabbatar da bayanan da suka gabata na cewa Hausawa su da kansu suka ƙirƙira labarunsu ta hanyar amfani da fasaha da ƙwarewa da harshe don tsara labarunsu da za su taimaka wajen cusa tarbiyya a cikin zuƙatan ƙananan yara tare da koyar da su tsari da dokokin da ke yi wa al'ummar jagorancin rayuwa. Idan muka yi nazarin tatsuniya da idon basira za mu ga cewa babu wani ƙangare na rayuwar Bahausha da ba ta ta'aba, wanda ya shafi horo da hani a kan rayuwar yau da kullum

Haka ma Gusau, (2013:5) ya bayyana cewa tun asali Hausawa suna da daɗaɗun labaransu da suka tashi da su tun kafin cunjanya da wasu al'ummu wanda tatsuniya na jaya cikin waɗannan labarun. Waɗannan labarin da jimawa suka ƙirƙirasu ta hanyar amfani da azancin da suke da shi a matsayinsu na al'umma. Saboda haka ba za iya bugun

gaba a ce ga lokacin labarin tatsuniya ya fara ba. Ya da]a zancensa da cewa tsarin gargajiya ne ya yi jagorancin samar da tatsuniyar, domin kuwa duk wani rukuni na rayuwar Hausawa a zamanin da ya gabata an sanya shi a cikin tsarin na tatsuniya.

Auna Fahimta

- Muna iya gano hikimomin da ke cikin tatsuniya? Muna iya lissafa ka]an (kamar uku) daga cikin hikimomin da aka gano?
- Tatsuniya ta }unshi bayanai kan yanayi da fuskoki da yawa na rayuwar al'umma, wa]anda suka ha]a da kyautatawa, karramawa, kunya, zamantakewa, kunya, Gaskiya, illar yin }arya, cimaka, kasuwanci, sana'o'i da mulki sauransu

4.0 Kammalawa

Wannan darasi ya haska muna bayanai na masana da suka danganci samuwar tatsuniya, wanda ta la'akari da bayanai muna iya tabbatar da cewa tatsuniya tana daga al'adu na gargajiya da suke tafiyar da al'umma tun samuwar al'ummar ta Hausawa. Kuma al'ummar suna aiwatar da ita a cikin rayuwarsu ta yau da kullum, domin kuwa duk wanda ya buje ido ya tarar da ita ana aiwatar da ita. Duk kuma abin da muka wayi gari da shi a cikin al'umma wanda magabata suka riga suka tsara, wanda yake gyaran hali da koyar zamantakewa da ilmantarwa tare da saka al'umma annashuwa, abu ne mai mutu}ar muhimmanci ga wannan ke~antacciyar al'umma.

5.0 Ta}aitawa

- An fahimci akwai hanyoyi na gargajiya da na kimiyya da ake bi domin gano asalin wani al'amari da ya faru ko yake faruwa, hanyoyin su ne, na duban yanayin abubuwan da ke zagaye da bil'adama, da kuma }umshiyar abinda ake son a yi nazari a cikinsa
- Tatsuniya ana hasashen an gina ta ne daga manya daga cikin al'ummar Hausawa wa}anda suka yi nazarin rayuwar dabbobi daban-daban da yanayin }asar Hausa, sai aka shirya labaran tatsuniya

6.0 Jingar Darasi

- Tatsuniya na daga cikin adabin Bahaushe na farko, tattauna.
- Wa}anne dalilai suka hana a iya cewa ga lokacin da tatsuniya ta faro ga Bahaushe
- Wa}anne hanyoyi ake bi don a gano samuwar abu da ya yi nisa a al'ada?
- Kawo ra'ayoyin masana 2 da suka bayyanawa samuwar tatsuniya tare da bayyana naka ra'ayi.

7.0 Manazarta

Bukar, U (2018) *A Selected of Nigerian Folktales Themes and Settings*. Klamidas Communication Limited, Abuja.

East, (1936)“First Essay in Immaginative African Literature”, Mujallar Afirka, Kundi na 9, Lamba ta 3, Shafi na 50-358

Gusau, S. M (2013) *Tatsuniya a Rubuce: Nazarin Sigogi da Hikimomi da Tasirin Tatsuniya*. Century Research and Publishing, Kano.

Hira da Farfesa Aliyu Muhammad Bunza. Ranar 17/01/2020, }arfe 11:00 na safe.

Koko, H. S (2009) *Jagoran Nazarin Tatsuniya*. Mathi Production, Sokoto.

Yahya da wasu (1992)*Darussan Hausa 1: Don Makarantun Sakandare*. University Press Plc, Ibadan.

Yahaya, I. Y (1988) *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-rubuce cikin Hausa*. Northern Nigerian Publishing, Zaria.

KASHI NA UKU: Duniyar Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

Wannan darasi zai yi bayani ne, a kan duniyar tatsuniya. Kasancewar tatsuniya labari ne wanda ake tsarawa a halitta masa taurari da lokaci da muhalli da darussa masu dimbin yawa, dole ne ya kasance akwai sararin da wannan labarin ke wakana. Ta la'akari da irin sigar da tatsuniya take da ita, akwai bu}atar lalabo duniyar da ake wannan bidiri, wacce ta }unshi taurari irin su dodo da gizo da cin kasuwar sama da irin wuraren da ake bidiri, wanda ake }o}arin cusawa a cikin tunanin }ananan yara, har su aminta da abin da ake sanar da su. Sa'annan a yi nazarin yadda ake tsara wannan tunanin da kuma }i}irar kayan cikin da ke cikin wannan duniya. Daga }arshe akwai bu}atar a lissafon halittun da suke rayuwa a cikin birnin tatsuniya da kallon surar da suke }auke da ita.

2.0 Manufa

A }arshen kowane darasi akwai manufar da ake son a cimma, wanda wannan darasi manufarsa ba za ta wuce:

- Sanin ina ne birnin tatsuniya a tunanin al'ummar Hausawaa.
- Kwatanta birnin tatsuniyar da wanda al'ummar Hausawa ke rayuwa a cikinsa na zahiri.
- Dacewar duniyar tatsuniya da tunanin wa}anda aka tsarata domin su.
- Danganta tunanin }iyan Hausawa da dacewarsa da wanda ake cusa musu.
- Nazarin siffon wasu halittun da ke cikin duniyar tatsuniya.
- Irin kallon da }iyan Hausawa ke yi wa duniyar tatsuniya da taurarin da ke cikinta.

3. {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Duniyar Tatsuniya

3.1.1 Duniyar Tatsuniya a Al'ummomi daban-daban

3.1.2 Duniyar Tatsuniya a Idon Hausawa

3.1.3 Al'amurran da ke Wakana a Duniyar Tatsuniya

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Duniyar tatsuniya

Duniya na nufin wani sarari da wasu ke~antattun halittu ke rayuwa a cikinta. Allah ya halicci duniyoyi da yawa, wa]anda muke da masaniya da su da wa]anda ba mu sani ba(Q41:12, 65:12). Kimiyya ta tabbatar da hakan, har 'yan le}en ganin }wam, sukan ziyarci wasu daga cikin duniyoyin kuma suna da masaniya kan wa]andaba sa iya zuwa su kai ziyara(William 1781). Duniyar tatsuniya ba ta cikin sararin da halittu da rayuwa a cikinta, ko saman doron }asar da]an Adam ke rayuwa akai. Lamari na wannan duniyar an }ir}ira shi ne a saman iska, don ya dace da mutanin al'umma. Sa'annan ana riya duk abubuwan da ake bayar da labari, da nufin suna faruwa a wannan bagire.

3.2 Duniyar Tatsuniya a Al'ummomi Daban-daban

A duniyar tatsuniya, abubuwa da dama ke wakana a wasu ke~antattun wurare da aka tsara bisa ga tunanin mutane wanda ba haka lamarin yake a cikin rayuwarmu ta yau da kullum ba. Magabata sun ~ata lokaci wajen yin tunani da yin }ir}irar abubuwan da suke son tsarawa a cikin al'ummarsu wajen zai dace da tsarin addininsu da al'adarsu da tunanin al'ummarsu da yanayin wurin zamansu da duk wani abu da ya ji~inci rayuwarsu ta yau da kullum. Kowace al'umma tana da nata tunani da rayuwa da bagire, wanda duk wani tunani da za ta yi dole ya dace da nata rayuwa. Wannan ko haka yake, shi yasa Hausawa kan ce “{afar wani ba ta yi wa wani tafiya”. Sai dai duk da bambance-bambancen tunani da ake samu tsakanin al'ummomi daban-daban akwai wasu ke~antattun abubuwa da suka zama gama-gari ne, ana samunsu a cikin kowace al'umma. Ta fuskar al'amari na tatsuniya kuwa, akwai haka abin yake. Akwai abubuwa da dama da ake samu a cikin tatsuniyoyin kowace al'umma, sai]an bambance-bambancen da ba a rasa ba, wanda ya shafi kowace ke~antacciyar al'umma.

3.3 Duniyar Tatsuniya a Idon Al'ummar Hausawa

A wajen al'ummar Hausawa kuwa, suna da nasu ke~antaccen tunani da suka tanadarwa tatsuniya a matsayin bagirenta da inda al'amurranta ke wakana, a cikin wata ke~antacciyar duniya da ta dace da ita, da taurarin da ke rayuwa a cikinta, a irin bidirin da ake aiwatarwa ba tare da takura ko rashin walawa ba. Wannan duniya babu ita bisa sararin duniyar da muke rayuwa. Domin kuwa ba a iya cewa ga wani wuri takamamme da wani al'amari daga cikin al'amurran tatsuniya ke gudana. To idan hakan ne, a wace duniya aka jingina tatsuniya da ita, wacce ta samu wahalawa ta yi yabanya take cin karenta ba babbaka, ba tare da tsangwama ba?

Amsar wannan tambaya shi ne a cikin birnin zuciyar tare da tunani da imani ko kuma yarda. Haka ne, akwai duniyoyi da saman iska suke rayuwa ko kuma a cikin tunani da imani wanda suna rayuwa a cikin duniyarmu ta yau da kullum, kuma suna cin kasuwarsu daidai gwargwado. Kuma tatsuniyar ta yi tsawon rayuwa na tsawon lokaci ba tare da

tsangwama ba, kuma ta samu karuwa a zukan al'umma manya da jana. Wannan keantacciyar duniya kuwa ta haɗa wurare mabanbanta da suka haɗa da waɗanda muke dasu a cikin duniyar mu da suka haɗa da *kogon itace*, da *kogon dutse*, da *junjuwa ko suri*, da *rujujin daji*, da *sararin samaniya*, da *gona*, da *fadar sarki*, da *cikin ruwa da faɗo*. Haka ma da wasu da muke riya akwaisu a tunanin tunaninmu, amma ba mu ganinsu, waɗanda da yawansu jirjara su aka yi, aka cusa su a cikin tunanin mai sauraro don ya riya riyawa a ransa akwaisu, alhali kuwa babu su a cikin rayuwarmu ta yau da kullum da suka haɗa *dakasuwar sama*, da *birnin aljannu*, da *wani gari* da ake yawan ambatowa (ba a bayyana inda yake), da duk wasu wurare na musamman(Koko 2009:4).

Yahaya da wasu (1996:9) sun bayyana wuraren da kayayyakin da ake amfani da su a duniyar da suka haɗa da kogo da jingurmin daji da wani gari mai nisa da gulbi da fadama da marmara da mafitar rana da jwai da kwatashi da tufafi da abinci da jirage da tukane da sauransu da dama. Idan muka yi nazarin abin da masanan suka bayyana da kuma amfani da ilimin da muke da shi, na mun wayi gari cikin al'ummarmu mun tarar da cewa ana aiwatar da wannan tatsuniyar. Mun san da cewa duk waɗannan abubuwa da aka ambata a sama ana riya cewa akwai su ko kuma suna wakana ne a wata duniya ta daban, a inda mu kuma muna karanta labarin wannan duniya ne kai tsaye, tare da imanin cewa ko shakka babu hakan abin ke faruwa. Sai daga baya idan hankali ya shiga ake rarrabewa tsakanin aya da tsakuwa, wato tsakanin zahirin gaskiya da kuma tatsuniya.

3.4 Al'amurran da ke Wakana a Duniyar Tatsuniya

Akwai abubuwa da dama da ke wakana a cikin duniyar tatsuniya. Kamar yadda muka sani ne, a cikin rayuwarmu ta yau da kullum akwai ayyuka da aka al'adanta aiwatar da su, waɗanda su ne rayuwar. Duk wanda yake kan wannan turbar a cikin al'umma ana yi masa kallon yana kwantanta rayuwarsa bisa tsarin da al'umma ta aminta da shi. Wannan ma haka yake a cikin rayuwar tatsuniya, domin kuwa akwai abubuwa da dama da aka tsara suna aukuwa a cikin duniyar. Kuma waɗannan al'amurran ana tsara su bisa tsani na tunanin al'umma da tarbiyya da yanayin zamantakewar rayuwa. Sai dai ma fi yawa irin

wannan rayuwa kwaikwayo ce da yanayin zamantakewar rayuwar mutane ake }auka a juya a cikin duniyar tatsuniya domin koyar da darussa, da yin hannunka mai sanda domin mutane su gyara.

Duniyar tatsuniya tana da matu}ar fa}i da a cikinta ake aiwatar da rayuwa daban-daban da ta ha}a da halayyar al'umma da zamantakewar rayuwarsu kamar mulki da danniya da wayo da dabara da ban tsoro da dabarun iya zaman duniya da sauransu. Mun sani cewa tun da Allah ya halicci duniya da al'ummomi daban-daban suna rayuwa ne bisa tsari na shugabanci. Wannan shugabancin ba gamutane ka}ai ake samunshi ba, ana samunsa a cikin ~angarori na halittu da yawa da suke rayuwa a bisa doron }asa. Daga cikinsu akwai jinsi daban-daban na dabbobi da suka ha}a da giwaye da zakuna da tsuntsaye da }wari da sauransu. Wannan haka a cikin al}ur'ani mai tsarki inda aka bayyana muna cewa babu wata dabba da ke saman doron }asa ko wani tsuntsu da yake tashi da fuka-fuki, face al'ummomi ne irinku....(Q6:38)

Wannan shugabanci shi yake yin jagoranci ga tafiyar da al'amurran yau da kullum, inda ake samun shugaba mai bayar da umurni da kuma talakawa masu biya ko kuma }a'a. Sanin kanmu ne wannan shugabanci ya lalace a cikin al'ummarmu. Wannan ya sanya masu tsara tatsuniya suke danganta abubuwan da ke ta a wakana a cikin rayuwarmu ta yau da kullum. Misalin wannan shi ne a cikin tatsuniyar Ta- kitse wanda ta fito muna da hoton tsarin shugabanci na }asar Hausa, inda za mu iya cin karo da zaluncin da Sarakunanmu ke yi ga talakawa. Kamar yadda aka labarta cikin tatsuniyar cewa wata tsohuwa ce take kiwon Sa ya ci ya }oshi, sai Gizo ya zo bara, wajen bas hi sadaki ya samu ganin wannan Sa, sai ya kai labari wajen Sarki, tare da nuna masa cewa wannan San bai dace da gidan kowa ba sai gidan Sarki. Ma'ana Sarakuna suna amfani da }arfin mulkinsu wajen kar~e dukiyar talakawansu.

Haka ya faru domin kuwa Sarki ya umurci a zo masa da San, amma ya yi tafiya, said a aka ri}a dukan tsohuwa tana ba shi umurni har aka yanke San. Sai aka ba ta kayan cikinsa a matsayin nata kaso, ta je ta binne su cikin gidanta, suka yi albarka, suka zama

‘yan mata, suna yi mata aiki, suna]ebe mata kewa. Sai kuma Sarki ya sake jin labarin kyawawan matan. Kuma ya sake kar~ewa, ya mayar da su matansa. Wannan ya nuna duk da wancan zaluncin farko da aka yi wa tsohuwa na raba ta da Santa, bai hana aka sake zagayowa aka kar~e mata ‘yan matanta da }arfin mulki ba (Yahaya 1974:13-27).

A cikin tatsuniyar Mutuwa da Sa kuwa muna iya tsintar wayo tsakanin Gizo da mutuwa, inda ta yi kiyon Santa said a ya girma ta ri}a yawo da shi, tana neman wanda za ta baiwa ya ci soye bayan shekara]aya za ta zagayo ya ta~o kololuwar kanta, kowa ya }i kar~a sai Gizo. Sai da shekara ta zagayo ta zo da niyyar a ta~o saman kanta. Sai ya yi mata dabara ya haye saman jim}ar]akinsa, da ta zo ta umurci ya fito, sai ya ce ta dakance shi yana]inke ginin]akinsa day a tsage, sai ta yi nufin ta le}a don ta ga yadda ake wannan]inkin. Sai kuwa ya yi sauri ya ta~o }ololuwar kanta, alhali mutane suna biye da su das u ga yadda za su warware. Shi kenan sai ya tsira da rayuwarsa ta hanyar yi mata dabara. (Hira da Hajiya Yabanya Maigoro, mai shekara 54)

3.5 Taurarin da ke Rayuwa a Duniyar Tatsuniya

Taurarin Tatsuniya sun ha]a abubuwa da yawa na dangin abubuwa masu rai da marasa rai da kuma }ir}irarrun abubuwa kamar yadda za a yi bayani a }asa.

- (a) Taurari Masu Rai: Daga cikin wa]annan taurari akwai mutane da dabbobi da tsuntsaye da }wari. Daga cikinsu akwai wa]anda su aka fi ambato, akwai wa]anda sukan fito jefi-jefi. Misali ta ~angaren mutane ana yawan ambaton sarakuna; da jarumai; da mata da miji; da kishiyoyi da yanayin zamantakewarsu ta yadda za a fito da darussan da ke aukuwa a cikin yanayin zamantakewarsu. Misalin wannan kuwa shi ya fi yawa a cikin tatsuniya. Sa’annan dukkanin dabbobin da tsuntsaye da }warin da ke fitowa a cikin tatsuniya ana mutunta su a ba su halayyar mutane ta yadda suna iya magana. Kamar Sa a cikin tatsuniyar Ma]ori, mai bai wa ubangidansa labarin yadda aka yi kiyonsa don mai shi ya san yadda zai yi]ori. Haka ma a tatsuniyar Kurciya da Suda, an ba su rayuwa irin ta mutane ta yaudara.

A cikin tatsuniyar {awar tururuwa, an bayyana irin yadda tururuwa ke magana da yadda ta yi ri}o da }awancensu. Haka ma ana fitowa wasu mutane masu mugayen halaye a cikin al'umma da ake tsoro irin mayu, tare da siffanta tunanin da Bahaushe kamar a cikin tatsuniyar [anauta da Mayya.

(b) Taurari Marasa Rai: wa]annan taurarin sun ha]a da wasu das}ararrun abubuwa da ake samu a cikin muhallin }asar Hausa. Su ma ana ambato su a matsayin taurari can ba a rasa ba cikin labaran tatsuniya da suka ha]a da itatuwa da duwatsu da }wai da }ashi da tsokar nama da abinci da katara da sauransu. Misali wa]annan a nan shi ne tatsuniyar ~aure. A cikin tatsuniyar rowan bagaja ma an ambato katara da }ashi da gulbin hura da nono a lokacin da aka umurci taurarin tatsuniyar da su je neman rowan bagaja su wanke fitsarin da suka yi.

(c) Taurarin }ir}ira: Wa]ansu daga cikin taurarin tatsuniyar ma babu su, }ir}ira su aka yi, irin su Gizo da {o}i da Botorami da Dodo da sauransu. Su wa]annan taurarin kamar yadda muke da su a cikin tatsuniya, kuma muke yawan ambato su, tare da ba su matsayi ko aiki a cikin tatsuniyoyinmu, an halitto su ne a cikin wannan duniya domin su tare wani gi~i da su ka]ai suka dace da shi. Domin kuwa dukkanin rayuwar da ake la}abawa taurarin, rayuwar mutanenmu ake so a yi gyara. Don haka akwai halayyar da dole a nemo wasu taurari dab a wa]annan don su dace da sa}on da ake son a isar. Misalin halayyar tsoro da ake so a cusa a cikin zu}atan 'yaayan Hausawa, sai aka nemo Dodo aka ba shi wannan ragamar. Dabara da iya yi da yaudara da sauran halaye aka jingina su ga Gizo, aka mutunta shit a hanyar samar masa matarsa {o}i, wacce take da ha}uri da shi kuma halayyarsa ya sha bamban da nata. Shi kuwa gizo-gizo }waro da muke da shi a nan }asar Hausa, bai ta~a fitowa a cikin kowane labari na tatsuniya ko da sau]aya kamar yadda sauran dabbobi suke fitowa (Ibrahim 2008:263). Gizo da muke da shi a cikin tatsuniya ya bambanta da gizo-gizo, haka ma matarsa }o}i ba ita ce }o}i-}o}i ba. Gizo fitaccen tauraro wanda aka fi sani da mijin }o}i yana da wasu ke~antattun halaye da babu tauraron da yake da su kamar wayo da ha]ama da yaudara da }arya da wuce iyaka da sauransu. Dalilin da ya sa mutane suke]aukar Gizo a matsayin

gizo-gizo, shi ne wasu daga cikin marubutan littattafan tatsuniya kamar Yahaya (1971) da Gusau (2013) idan aka zo wajen zana gizo sai a zana shi da surar gizo-gizo }waro.

Haka ma Yahaya da wasu (1996: 8) sun bayyana, wasu abubuwa ne da su ke ha]uwa wuri]aya don bayar da gangar jikin tatsuniya. Rashin]aya daga cikin wa]annan ababen kuwa, yana hana kammalar tatsuniya na kasancewarta mai inganci. Daga cikin abubuwan da suka zayyano sun ha]a da:

- (a) Mutane: Wa]anda aka fi ambatowa a cikin tatsuniya da suka ha]a da sarki da waziri da fadawa da]an sarki ko yar sarki (yarima) da boka da miji da mata da mowa da bora da makiyayi da sauransu.
- (b) Dabbobi: Haka ma ta fuskar dabbobi akwai fitattu irin sudila da zomo da giwa da zaki da kurege da biri da ra}umi da mariri da barewa da damisa da sauransu.
- (c) Tsuntsaye da }wari: sun ha]a da kaza da zakara da balbela da kurciya da jimina da zal~e da tantabara da maciji da kunama da }uda da sauransu.
- (d) Ajannu: su ma ana ambato sunayen aljannun da Bahaushe ya yi imani da cewa suna rayuwa a cikin muhallinsa da suka ha]a da doguwa da]antsatsunbe da hash-has da maifitila da sauransu.
- (e) {ir}irarrun abubuwa: su kuwa abubuwa ne da aka samar don su cika sahu wajen isar da sa}on tatsuniya da suka ha]a da gizo da }o}i da hantabo]o da dodo da sauransu.

Auna Fahimta

- Akwai fahimtar cewa wani abu da ke cikin tatsuniya bai wanzu ba }ir}ira shi ake yi, mun tantance da hakan?
- Abubuwan da ake }ir}irawa akwai tauraro ko taurari domin a shirya wani tunanin da za a yi amfani da shi wajen tarbiyar yara kamar Hantabo]o

4.0 Kammalawa

A cikin bayanan suka gabata na masana da suka yi aiki mai yawa dangane da tatsuniya kamar Koko,(2009) cewa duniyar tatsuniya tana da mazauni a cikin tunanin al'ummar Hausawa, kuma tana ci gaba da rayuwar a cikin wannan bagiren domin wannan wurin kaƙai ya dace da ita. Dalili kuwa akwai taurarinta da ayyukan da ake aiwatar da su a cikinta a cikin wannan duniya kaƙai suke iya rayuwa. Har yau mun fahimci cewa daga cikin taurarin akwai masu rai da marasa rai da kuma waƙanda aka }ir}ira kamar yadda }abura (2008) ya }ara tabbatar muna akan fitaccen tauraron nan Gizo da matarsa, sa~anin yadda muke yi masa kallon }waro.

5.0 Ta}aitawa

- Darussan da ke cikin tatsuniya suna tasiri ne kai tsaye da tunanin masu sauraro
- Taurari akwai masu rai da marasa rai, akwai tsirai da }wari da dabbobi, akwai duwatsu da }asa da ruwa

6.0 Jingar Darasi

- A naka/naki tunani yi bayani mai gamsarwa dangane da tunanin Bahaushe kan duniyar tatsuniya?
- A wa}anne muhallai ne duniyar tatsuniya ke cin kasuwarta?
- Yi bayanin dalla-dalla kan nau'o'in taurarin da ke rayuwa a cikin tatsuniya.
- Yi fashin ba}i kan bambancin ra'ayoyin masana da marubuta litattafan tatsuniya kan matsayin Gizo tare da bayyana wane ra'ayi kuka ga ya fi cancanta.

7.0 Manazarta

Al}ur'ani Maigirma Surah ta Shida (6), aya ta talatin da takwas (38)

Al}ur'ani Maigirma Surah ta Arba'in da]aya (41), aya ta sha biyu (12)

Al}ur'aniMaigirma Surah ta sittin da biyar 65, aya ta sha biyu (12)

labura, H. S (2008) Ceto Gizo daga cikin Gizo-gizon Al'adun Duniya. A cikin Proceeding of the 2nd international Conference on Hausa Studies: African and European Perspectives.

Gusau, S. M (2013) *Tatsuniya a Rubuce*. Century Research and Publishing Company, Kano.

Hira da Hajjiya Yabanya Maigoro, Unguwar Ma}era, 17/01/2020.

Koko, H. S (2009) *Jagoran Nazarin Tatsuniya*. Mathi Production, Sokoto

William, H (1781) Today in Science: Uranus Discovered by Ancient. EarthSky in Space. Online reference.

Yahaya, I. Y (1971) *Tatsuniyoyi Da Wasanni I*. University Press Plc. Ibadan.

Yahaya da wasu (1992) *Darussan Hausa: Don Manyan Makarantun Sakandare*. University Press Plc, Ibadan.

KASHI NA HU[U: Tatsuniya a Matsayin Gama-gari

1.0 Gabatarwa

A cikin darussan da suka gabata an share fage kan ma'ana da samuwa da duniyar tatsuniya bisa ra'ayoyi na masana daban-daban don tabbatar da sahihancin abin da ake magana a kansa. Yanzu mun rigaya mun tabbatarwa da kanmu cewa tatsuniya wani babban jigo ne daga cikin adabi da al'ada da hanyar tafiyar da rayuwar al'ummar Hausawa tun tali-tali. Kuma tabbas tatsuniya ta amsa sunanta ta fuskar koyarwarta da gyaran hali da jagoranci da turba ta gari da nisha]antarwa. Sai dai abin da ya kamata mu sake waiwaye a nan shi ne, ko al'ummar Hausawa ka]ai suke da tatsuniya? Idan akwai wasu al'ummomi da suke da tatsuniya ya al'amarin yake a gare su? Amsar wa]annan tambayoyi, sai mun zurfafa cikin darasinmu na yau don gane ha}i}anin abin da muke son ganewa.

2.0 Manufa

A kullum aka yi }udirin gabatar da wani abu, dole ne a samu manufarsa tare das hi. Kamar sauran darussa, wannan darasi ma yana da manufofin da suke tare da shi da suka ke~anci darasin kai tsaye kamar haka:

- Tatsuniya na daga cikin labarun farko da kowace al'umma ke da shi
- Birni da kauye, da kuma tsakanin manya da }ananan al}aryoyi akwai tatsuniya
- Sanin yadda tatsuniya take a wasu al'ummomi na duniya
- Tatsuniya a matsayin gama-gari a kowane yanki na }asar Hausa
- Akwai bu}atar }alibi ya iya gano abubuwan da suke gama-gari da ake samu a cikin kowace tatsuniya ta al'ummomi daban-daban.

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Gamewar Tatsuniya

3.2 Tatsuniya a Wasu Al'ummomin duniya

3.3 Tatsuniya a Cikin Al'umma Hausawa

3.4 Dalilin Zamanta Game-gari

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

6.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Gamewar Tatsuniya

Kasancewar tatsuniya labarin da ya samu kar~uwa a zu}atan al'ummomi da dama, ya sanya aka ga dacewar }yallaro wasu ke~antattun masana da suka yi rubutu kan fannin domin jin ta bakinsu dangane da irin tasu fahimta a kan sha'anin watsuwar tatsuniya a cikin ~angarori na duniya, da harsuna masu yawan gaske da al'adu daban daban a duniya. Koko (2009 :5-8) ta bayyana cewa, ana samun tatsuniya a cikin al'ummomi daban-daban na duniya. Kuma dukkanin tatsuniyoyin suna da siga]aya ta fuskar yanayin tsarin bayar

da labari da jefa gajerun baitoci jefi-jefi, da yanayin taurarin da ake samu a cikin tatsuniya (kamar mutane da dabbobi da tsuntsaye da }wari da }ir}irarrun taurari). Saboda haka tatsuniya ba wani sabon al'amari ba ne a duniyar mutane, hasalima ruwan dare ce da ake samu a cikin kowace al'umma. Tatsuniya ta yi martabar zama hanyar daidaita tunanin al'umma. Ta hanyar tatsuniya ana iya hango al'adu da tunani da azanci da }ere-}ere da tsarin tafiyar da rayuwa na kowace al'umma a taskace. Wannan ya nuna cewa ba al'ummar Hausawa ka}ai ke da tatsuniya ba.

3.2 Tatsuniya a wasu Al'ummomi na Duniya

A cewar Harward (1910:vii) ya bayyana cewa dukkanin yara suna sha'awar labarai. Duk da cewa akwai labarun da ake samu a cikin kowace al'umma da ke kowace nahiya ko yanki. Akwai wanda sun shafi ke~antacciyar al'umma wanda kowane yaro yana tashi da nau'in labarin ya shafi al'umma da muhallin da yake rayuwa a cikinsa. Shi ma Herskovits, (1961:169) ya bayyana cewa a cikin tatsuniyoyi da yanayin tsarin gabatar da su wata hanya ce ta gano abin da al'umma ke aiwatarwa da yanayin imaninsu, da tsarin zamantakewarsu, wanda shi zai bayar da haske kan yanayin al'adarsu.

Haka ma Koko (2009:5-6) ta }ara da cewa tatsuniya na daga cikin fannonin adabin baka da suka game duniya baki }aya. Domin kuwa a kowane harshe da ke cikin fa}in duniyar nan ana samun tatsuniya, kome }an}antarsa, kome }arancin mutanen da ke amfani da shi, kenan tatsuniyar ta zama ruwan dare. Sa'annan ta }ara da cewa jigogin tatsuniyoyi na harsuna daban-daban suna nuna cewa akwai dangantaka ta }ut-da-}ut tsakanin harsunan tsawon shekaru da dama daga wani yanki zuwa wani. Wannan ya sanya suke kamance ta fuskar salo da manufa da yanayin da ake amfani da shi. Shi ma Usman (2018: 44) a nasa bayani ya bayyana cewa a kowace al'umma ta birni da }aue suna da labarun gargajiya da suka gada daga magabata. Wa}annan labarun ko da ace suna raye har yanzu a cikin al'umma ko sun mutu, amma dai rubutaccen adabin da ke rayuwa a yanzu, dole ya samu asali ne da daga tsohon adabin baka na gargajiya na kowace al'umma.

Ta la'akari da bayanan da suka gabata za mu iya tabbatarwa kan mu cewa akwai tatsuniya a kowace al'umma, kuma wa]annan labarun sun da]e cikin kowace al'umma ta yadda ba a iya cewa ga lokacin da suka faro. Tun lokacin da Allah ya halicci]an Adam bisa doron }asa, yana hikimarsa ta harshe, kuma yana sarrafata ta fuskar azanci da fasaha. Wannan hikimar ita ce ta bambance tsakanin]an adam da sauran halittu da ke rayuwa a saman doron }asa. Yanayin zamantakewa ta al'umma bai yiwuwa sai da bayar da labaru, domin kuwa a cikin labarun ake sanin tarihin abin da ya shu]e da abin da ke wanzuwa wanda ya shafi tsarin tafiyar da rayuwa da kuma abin da magabata ke hasashen aukuwarsa, ta hanyar la'akari da abin ya ta~a aukuwa.

Daga cikin wa]annan ana iya }yallaro al'adu da yanayin zamantakewa da tsarin rayuwar al'ummomi daban-daban. Domin kuwa kowace al'umma tsarin rayuwarta da al'adunta da imaninta da yanayin }asarta da halittun da ke rayuwa a muhallinta ne ke yi mata jagoranci wajen tsara labarunta. Wannan ya sanya wa]annan labarun suka zama madubi na hango tsarin rayuwar kowace al'umma.

3.3 Tatsuniya a Cikin Al'ummar Hausawa

A cikin al'ummar Hausawa kuwa babu inda ba a san da zaman tatsuniya ba. Idan muka duba yanayin }asar Hausa akwai ~angaren mutanen Gabascin Arewacin Nijeriya da suka ha]a da yankin Bauchi da Jigawa da Zariya, Kano. Inda ake kiranta da suna tatsuniya Sai kuma Yammacin Arewacin Nijeriya da suka ha]a da Katsina da Sokoto da Kebbi da Zamfara har zuwa cikin garuruwan }asar Nijar suna kiranta dad a suna Gatana, ta la'akari da yadda (Bergery 1934/51:37) Wannan ya tabbatar da cewa dukkanin wa]annan yankuna suna ri}o da tatsuniyar .

Sai dai nisan da ke tsakanin wa]annan garuruwa na }asar Hausa, yana sanya a samu 'yan bambance-bambance na karin harshen mazauna wurare daban-daban ta fuskar sautukan kalmomi da kuma musanyar kalmomi da suka dangance kowane yanki. Wannan ya sanya wasu yankuna ake kiranta a matsayin 'tatsuniya', inda a wasu yankuna kuma 'gatana' suke kiranta. Haka ma wajen bu]ewa akan samu sauyi ba mai bambanta ma'ana. Misali

gatan gatanku, ga ta nan ga ta nan, ga ta ga ta nanku”. Haka ma wajen rufewa akwai wannan tasiri “ kan kurus kan kusu, ko kurungus, ko }urungus kan kusu, ko }urungus kan]an ~era” da sauran }arin da ke biyo bayan wannan rufewa da wa]ansu wurare ana ambatonsu, inda wa]ansu wurare ba a yi.

Sau da yawa kuma ana iya samun bambanci wajen bayar da labari ba mai yawa ba, wanda ba zai sauya jigon tatsuniyar ba. Wannan sa~anin masu bayar da labari, wanda duk wanda ya ji tatsuniyoyin zai tabbatar da tushensu]aya ko kuma koyarwarsu]aya. Haka zalika wajen rera wa}a, kowane yanki zai rera wa}ar yadda za ta dace da bkarin haskensa da kuma fahimtar masu sauransa. Amma idan aka bi salsala, tushe]aya aka samar da wannan tatsuniya da kayan cikin da ke cikinta.

3.4 Dalilin Zamanta Game-gari

Idan muka yi duba da bayanar da suka gabata za mu ga cewa tatsuniya ana samunta a kowane ~angare da loko da mutane ke da tsarin rayuwa a matsayin al’umma. Akwai dalilan da ya sa ta zama game gari kamar haka:

- (a) Hanya ce ta bayyanar da fasahar harshe
- (b) Kowace al’umma na da tata fasaha
- (c) Hanyar bayar da tarbiyya
- (d) Cusa a}ida da ilimin zaman duniya
- (e) Hanyar fa]akarwa ce
- (f) Hanya ce ta taskace al’adun al’umma
- (g) Saka nisha]i da sauransu

Kowace al’umma a lokacin da take rayuwa ta gargajiya, kafin samun ci bgaba na kimiyya da fasaha, ba ta da wata hanya na wanzar da mu’amalarta face ta hanyar adabin baka, bisa tsari na gargajiya. Ita kuwa tatsuniya wani babban rukuni ne daga cikin

rukunna adabin baka, shi yasa ta zama game- gari da ake samunta a cikin al'ummomi daban-daban.

Auna Fahimta

- Al'ummun duniya ba Hausawa ka]ai ba, suna da Adabin baka, har da tatsuniya, muna iya kawo al'ummu biyar masu tatsuniya
- Kama da wane ba wanen ba ne? Irin kirarin da ake yi ma tatsuniyoyi masu zagaya duniya suna rikirki]a suna]aukar wasu siffofi da al'adun al'ummun da suka fa]a

4.0 Kammalawa

A bayanan suka gabata mun fahimci cewa tatsuniya ruwan dare ce, ana samunta a cikin al'ummomi daban-daban, kome }an}artar mutane ba za su rasata ba. Sa'annan tana watsuwa cikin al'ummomi, inda za ta sauya, ta saje da mutanen wannan yankin rtamkar su suka }ago ta ko kuma an yi ta dominsu. Dalili kuwa shi ne manufa guda ta samar da ita, irin salailai]aya take]auki a kowane yanki.

5.0 Ta}aitawa

- Kusan ma fi yawa daga cikin al'ummun duniya suna da labaransu na baka wanda tatsuniya tana ciki
- Tatsuniya na daga cikin Adabin baka wanda ke yawo tsakanin al'ummun duniya, kusan labaran tatsuniya suna iya kasancewa masu jigo iri]aya

6.0 Jingar Darasi

- Ko ka aminta da cewa tatsuniya ana samunta a kowace al'umma? Kafa hujjoji.

- A tatsuniyar }asar Hausa ana samun yan bambance-bambance saboda bambancin wurin zama, tattauna.
- Wa]anne al'adu ne ake tarayyarsu a cikin tatsuniya na kowace al'umma?

7.0 Manazarta

Bergery, G. P (1934) A Hausa English Dictionary. Oxford University Press, London.

Harward (1910:vii) a cikin Usman, B. (2013) Folklore and History: The Twin Rivers of the World Heritage. Klamidas Communications Ltd.

Herskovits, H.J (1961) The Study of Frican Oral Art. A cikin "R. M Dorson (ed) Folklore Research Around the World, no 6. Indiana University Folklore Series, Bloomington.

Koko, H. S (2009) Jagoran Nazarin Tatsuniya. Mathi Production, Sokoto

Usman, B (2018) A Selection of Nigerian Folktales, Themes and Settings. Klamidas Communication Ltd.

RUKUNI NA BIYU: Matakai da Sigar Tatsuniya

KASHI NA [AYA: {ir}irarTatsuniya

1.0 Gabatarwa

Idan aka yi la'akari da yadda labarin tatsuniya yake zuwa cikin tsari tun farko ba tare da zaren tunani ya tsinke ba, za a tabbatar da cewa yaro bai da tunanin da zai tsara tatsuniya. To idan haka ne, su wa ye ke tsara ta? Masu tsara tatsuniyar nan manya ne masu tunani da suka ga jiya suka ga yau, sun san abubuwan da al'ada ta yi horo da su da wanda ta yi hani da su. Sun san abinda tunanin ke jauka. A ta'ace mai tsara tatsuniya dole ne ya yi la'akari da shekaru da tunanin mai sauraro, ta yadda mai saurare zai fahimci sa'on da ake son isarwa gare shi.

2.0 Manufa

Manufar wannan darasi shi ne a bi diddigin gano abubuwan da suka shafi }ir}ira ko samar da tatsuniya. A }o}arin gano wa}annan abubuwan, ana bu}atar }alibi ya fahimci:

- Tatsuniya kamar sauran labarai na baka, }ir}irata ake yi.
- Akwai ke~antattun mutanen da ke }ir}ira tatsuniya a cikin al'umma.
- Ana tsara tatsuniya kan wasu matakai da dokoki da al'umma da kuma al'ada ta aminta da su.
- Dole ne labarin na tatsuniya ya dace da shekarun masu saurarenta, wanda dama dominsu aka tsara ta.

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Samarda Labaran Tatsuniya

3.2 Masu {ir}ira Tatsuniya

3.3 Masu Watsa Tatsuniya a Cikin Al'umma

3.4 Masu Sauraren Tatsuniya

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

7.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Samar da Labarun Tatsuniya

Labarun da suka shahara a cikin al'ummar Hausawa ana tsara su cikin hikima, ta yadda za su dace da tunanin masu saurare su kuma dace da al'umma da yanayin tsarin zamantakewar al'umma da zamanin da ake ciki. Idan har aka yi la'akari da abin da labaran suka }unsa, babu shakka za a iya gano zamanin da aka tsara labarun ta hanyar la'akari da kayan amfani da yanayin rayuwar da ke wakana a zamanin. Haka zalika za a iya gano bagiren da aka tsara tatsuniyar, domin kuwa harshen da za a yi amfani da shi da kayan cikin da za a gabatar a cikin labarun za su dace da wannan bagiren.

Idan haka ne kuwa, za mu iya fahimtar cewa akwai masu tsarata akwai masu bayar da ita ko watsata a cikin al'umma. A tunanin da yawa daga cikin al'umma kowa yana iya bayar da labarin tatsuniya, wanda wannan hakan yake a zahiri. Sai dai kuma ba kowa ne ke iya tsarata ko ya samar da ita ba. A nan za a so mu rarrabe tsakanin }ir}ira da watsawa ga masu saurare.

3.2 Masu {ir}irar Tatsuniya

Irin hikima da zaren tunanin da ake tsarawa a cikin labarun tatsuniya, ba zai yiwu }aramin yaro ya iya tsarata ba. Domin ana tsarata kan wasu dokoki da ma'aunai da suka ha}a da:

- (a) Cusa tarbiyya: Duk abinda ake son a bayyana a cikin tatsuniya shi ne, tauraron da ya yi zalunci kada ya yi kyakkyawan }arshe. Idan ana son a bayyana wata halayya da ta kasance mai kyau a yi koyi da ita, ko marar kyau don a kiyaye daga barin aikata, to sai a gina labarin tatsuniya da taurarin da za su kyawawan halaye da munana. Masu hali mai kyau sai a nuna cewa sun samu sakamako na }warai. Wa}anda suka yi halaye marasa kyau, sai a nuna sun samu sakamako ba mai kyau ba.
- (b) Kaucewa ~atanci: A maimakon yawon banza, da koyon maganganu na hululu, sai a saurari tatsuniya, a koyi darussan da ke cikinta domin mai saurare ya gyara tunaninsa. Yaran da suka taso ba su damu da tatsuniya ba, tarbiyarsu ba za ta daidai da wa}anda suke sauraron tatsuniya ba. Masu sauraren tatsuniya zaka same su da taka tsantsan na rayuwa.
- (c) Koyar da al'ada: A cikin Adabin baka na al'ummu ake tsintar al'adunsu, da nau'in tarbiyarsu da ma komai game da rayuwarsu. Hanyar tafiyar da rayuwa ita ake kira al'ada. Ko yanzu da aka fara samun ababen dasuka maye gurbin tatsuniyoyi kamar samun akwati-mai-hoto (Talabijin), idan ana son a koyar da al'adun Hausawa tsintsa, musamman a rubuce ko a cikin aji, to sai an waiwayi labaran Adabin baka, kamar tatsuniya. A cikin tatsuniyoyi ake tsintar tsohuwar Hausa da tsofaffin

fasahohi na Hausawa da tsofaffin kayayykin gargajiya. Kusan tatsuniya ta zama rumbu na adana tarihin Hausawa.

- (d) Koyar da hikimar zaman rayuwa: Zamantakewa koyonta ake yi. Idan aka Amarya gidan aurenta, kuma ta tarar a gidan akwai magabata da yawa kamar matan yayyen mijinta da iyayen mijinta (surukanta) da 'ya'ya da jikoki gidanya zama gidan taro; a hankali za ta fara koyon yadda za ta yi mu'amala da surukanta, da yadda ya kamata ta yi musu magana da kuma irin taimakekeniyar da ya kamata a yi ma abokan zama. Wannan irin zama yana buɗatar ilmi wanda zai sa mutum ya samu karuwa ga abokan zama da samun shaida mai kyau da amincewa tsakanin abokan zama. Duk a cikin tatsuniya ana koyon hakan.
- (e) Saka nishaɗi: Sau da yawa kwaikwayon wayon wani mutum ko dabba, kan sa nishaɗi ga mai sauraron tatsuniya. Shirya wata matsala tsakanin taurari da walwale mataslar cikin hikima, kan sa labarin ya yi armashi kuma duk abinda ya yi armashi kan sanya wa zuciya nishaɗi. labaran tatsuniya sun zamarumbun nishaɗi.
- (f) La'akari da zamani/lokaci: Ana auna tsawon lokaci ko zamunna a jumshiyar tatsuniya. Kayan cikin tatsuniya kan bayyana lokacin da wani al'amari na mulki ko sarauta, ko yunwa, ko yalwar abinci ko bauta ko nau'in sutura da makamantan hakan, suka faru.

Idan kuwa duk abubuwan da aka zayyana suna da matuɗar muhimmanci a kiyaye su kafin a tsara tatsuniya wacce ta amsa sunanta na tatsuniya, to kuwa ko a cikin manya, ba kowa ne yake da hikima da tunanin da zai iya zaunawa ya shirya labarin da zai hawa wannan tsani ba.

Yahaya da wasu (1996:7) sun bayyana cewa tsofaffi ne ke }aga tatsuniya, ta hanyar amfani da dabaru da ilimin zamantakewa ta yadda za ta dace da al'adu da tsarin }asa, sa'annan su ri}a ya]a ta a hankali har ta samu ya]uwa cikin al'umma.

Alidou (2002:139) ta hakaito cewa tsofaffin mata ke amfani halayyar zaman rayuwa da ilimin zaman duniya da la'akari da al'ada da tarbiyya da kyawawan halaye da hasashen abin da zai faru sakamakon abu mai kyau ko mummuna (fa]a]jen batu) wajen tsara labaru. Kyakkyawar dangantakar da ke tsakaninta tsohuwar da jikokin na wasanni da ke tsakaninsu na kiran yara maza da mazanta su kuma matan da kishiyoyinta. Wannan zai ba ta damar koyar da su camfe-camfen Hausawa da nuna aibin lalata da nisantar abin kunya da koyar da nagarta da duk abin da ya kamata su sani a cikin al'adunsu.

3.3 Masu Watsa Tatsuniya a cikin Al'umma

Har wayau Alidou (2002) ta ci gaba da bayyana cewa a cikin adabin baka ana la'akari wasu dokoki wajen bayar da labari da suka danganci jinsi da shekaru na masu sauraren labari. Inda ta bayyana cewa tatsuniya mafi yawa mata ne, musamman tsoffafi aka fi sani da aiwatar da ita a al'adance. A al'ummar Hausawa Dattijuwa (daga cikin Kakanni) a cikin gida ko a ma}wabta ke da alhakin tara yara tana ba su labarun tatsuniya, domin ita ce take da ilimin zamantakewa, kuma ta ga jiya ta ga yau, ta iya tsara labari da adana shi, da kuma sadar da shi ga masu saurare.

Koko (2009: 16-17) ta bayyana cewa, bayan an tsara tatsuniya akan sami mutane da suka shahara wajen bayar da labaru da hikayoyi da almara su ri}a bayar da tatsuniya a cikin al'umma. Wasunsu ma sukan yi tafiya daga wannan guri zuwa wani, musamman a tsakanin }auyuka, wanda wasunsu ma na]aukan shi a matsayin sana'a don samun wani ihsani. Ta bayyana ana samun wa]annan mutanen tsakanin }abilu irin na Hausa da Tamne da Yaruba da Yao da wasu }abilu masu yawa na Afirika. Hakama ta }ara da cewa ko bayan manya da aka sani da bayar da labarun akwai }ananan yara da suke bayar da labarun tsakanin junansu irin na kacici-kacici don wasa }wa}walwa. Hakama samari ko matasa a wajen hirarsu suka ha]u ko bukukuwa sukan]an ta~a labarun tatsuniya.

Shi kuwa Bichi (2014:1) ya tabbatar da cewa maza magidanta da matasa na daga cikin masu bayar da tatsuniya a }auyuka. Mafi yawa a lokuttansu na aiki irin na gona da sauransu. Ya }ara da cewa daga cikin wa}anda suka ba shi labaran tatsuniya akwai namiji }an shakara talatin da hu}u (34). Wannan ya nuna cewa masu tsara tatsuniya mutane ne masu zurfin tunani da azanci a cikin al’ummar Hausawa. Sai dai har wayau Bichi, (2014) ya ambato tsofaffin mata da sababbin amare a matsayin wa}anda suka fi bayar da labarun tatsuniya a cikin al’ummar Hausawa.

Shi ma Gusau, (2013:8-18) ya kalli masu bayar da tatsuniya ta fuskar zamunna da suka shu}e, inda ya bayyana cewa, kafin zuwan musulunci a wuraren }arni na sha }aya (11). Manyan mutane maza da mata su neke aiwatar da tatsuniya, a bisa tunanin cewa tatsuniya wata hanya ce ta koyar da matakan zaman rayuwa a rukunonin jama’a. Wata}ila hakan ya sa aka bun}asata don ta dace da wasu sassa na ~angarorin zamantakewar rayuwar. Bayan zuwan musulunci, sai malamai suka }auki tatsuniya a matsayin }arya da hukunci wanda ya yi }arya, ya aikata zunubi. Wannan ya sanya ta }auki fasali na daban idan an gama gabatar da ita, inda ake cewa, “}urungus kan ~era, ba don gizo ba da na yi }arya.....”. Sa’annan kuma aka barwa mata da }ananan yara jan ragamar tafiyar da tatsuniyar.

3.4 Masu Saurare

Dukkannin masana da suka yi rubuce rubuce kan tatsuniya da suka ha}a da Bichi (2014) da Koko (2009) da Yahaya (1996) da Umar (1980) da Gusau (2013), duk sun tabbatar da }ananan yara ne suka fi saurare tatsuniya, domin kuwa ko yasnayin labarin an tsara shi ne ta yadda zai dace da tunaninsu.

A cewar Alidou (2002) masu sauraren tatsuniya sun ha}a da yara maza da mata a gaban tsohuwa wadda itace za ta yi ta koyar da su darussa har lokacin da za su girma, inda tarbiyyar yara maza za ta koma hannun iyayensu maza, su ri}a yin labarunsu na maza, mata kuwa su }ore da nasu labarai na mata.

Auna Fahimta

- Mun tantance da mutanen da ke sarrafa labaran tatsuniya kuwa? Masu shirya tatsuniya dai ba za su bazama cikin aikin }ir}ira ba, sai sun san akwai wa]anda za su taimaka musu wajen ya]a tatsuniyar.
- Masu wataya labaran sai sun san inda za su je su watayata, sun kuma tatance da lokuttan da za su samu masu jiransu domin su saurare su

4.0 Kammalawa

Masu shirya tatsuniya tsofaffi ne wa]anda suka san dubarun zaman duniya, kuma suke da ilmin zamantakewa da na mu'amala. Tsofaffin bayan sun shirya labaran tatsuniya, sai su fara gabatar da ita ga al'umma kamar yara da matasa. Daga nan yara tsakaninsu za su ci gaba da watsa labaran tatsuniya, haka nan masu safarar labarai a matsayin sana'a suna daga cikin masu adanawa da wataya tatsuniya. Sauran al'ummu kuma kamar mata da yara suna daga cikin masu sauraro da kuma amfani da darussan da tatsuniyoyin ke koyarwa.

5.0 Ta]aitawa

Masu shirya tatsuniya tsofaffi, masu aiwatar da ita manya da matasa da yara

6.0 Jingar Darasi

- Me ya sa aka fi yin tatsuniya bayan cin abincin dare?
- Ban da tsofaffi da yara, akwai wasu rukunin jama'a masu adanawa da tafiyar da labaran tatsuniya, su wa]annan su wane ne?
- Kawo mata kai 5, wa]anda suka zama sharu]]an gina labaran tatsuniya.

7.0 Manazarta

Alidou, O. (2002) Gender Narrative Space and Modern Hausa Literature. *Research in African Literature*. Vol. 33, no. 2.

Bichi, A. Y (2014)*Hausa Oral Narratives*. Ahmadu Bello University Press Limited, Zaria.

Gusau, S. M (2013) *Tatsuniya a Rubuce*. Century Research and Publishing Company, Kano.

Koko, H. S (2009) *Jagoran Nazarin Tatsuniya*. Mathi Production, Sokoto.

Umar, M. B (1980) *Adabin Baka*. Hausa Publications Centre, Zaria.

Yahaya da wasu (1992) *Darussan Hausa: Don Manyan Makarantun Sakandare*. University Press Plc, Ibadan.

KASHI NA BIYU: Lokuttan Aiwatar da Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

A }ar}ashin kowane kashi akwai gabatarwa wadda ke bayani kan }umshiyar wannan darasi. A wannan darasi bayani ne kan lokuttan da ake gabatar da tatsuniya da alfanun gabatar da ita a wa]annan lokuttan. Sanin hakan yana da muhimmanci domin kowane al'amari ana saka masa lokacin aiwatar da shi domin a auna kar~uwarsa da ingantuwarsa ga wa]anda ake gabatar da shi a gare su.

2.0 Manufa

Manufar wannan darasi shi ne:

- [alibai su fahimci hikimar gabatar da tatsuniya a lokuttan da ake gabatar da ita ga masu saurare
- Sanin camfin da ke cikin aiwatar da tatsuniya a wasu lokutta
- Sanin hukuncin wanda ya karya dokar, da kuima makarin da aka tanada don warware camfin
- Sanin cewa ba kowane yanki ne wannan camfi ya yi tasiri ba.

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Lokuttan Tatsuniya

3.1.1 Aiwatarda Tatsuniya da dare

3.1.2 Aiwatar da Tatsuniya da Rana

3.1.3 [aure Gizo

3.1.4 Sakamakon da ake Tsammani

3.2 Aiwatar da tatsuniya lokutta da Musamman

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Lokuttan Tatsuniya

Al'ummar Hausawa kamar sauran al'ummomi da wasu }abilu, su ma suna da tsarin da suka tanadarwa al'adunsu da hikimominsu na harshe, musamman ma tatsuniya, wanda a kanta ake wannan bayani. Labari irin na tatsuniya da ake ~ata lokaci da }wa}walwa a }ir}ira shi, kuma labarun ma ba }waya }aya ba, masu yawa da aka tsarasu don su dace da kowane ~angare na rayuwar Bahausha. Irin wa}annan labarun dole ne a yi musu tanadi na musamman kafin a gabatar da su. Daga cikin wannan tanadi, akwai lokacin da aka ke~e na aiwatar da wa}annan labarun. Bayanan da aka cin karo da su na lokuttan aiwatar da tatsuniya a bakunan masana sun ha}a da lokuttan rana da na dare.

3.1.1 Aiwatar da Tatsuniya da Dare

A bisa ra'ayi mafi rinjaye da aka tabbatar da bakunan al'umma da masana, sun nuna an fi aiwatar da tatsuniya da dare. Wannan kuwa haka yake, duk wanda ya taso ya tarar ana tatsuniya, ko ma ya yi tatsuniyar ko ya saurara, ya san da cewa galibi ana aiwatar da dare. A lokacin ne yara suke ha}e wuri }aya ba su da inda za su tafi saboda duhun dare, kuma wannan lokacin ana yin hira cikin gidaje ko a dandali a }ar}ashin farin wata. Dalilin da ya sanya iyaye ke kange yara daga yawace-yawace banza, saboda gudun kar wani abu ya cutar da yaran da dare. A lokacin an gama abincin dare kowane yaro ya cika cikinsa, a maimakon su rasa abin da za su yi, ko su ri}a yin }iriniyar da za ta cutar da kansu. Wannan ya sanya ake tara su wuri }aya a ba su labarin da zai ilmantar da su, ya sanya

iyayensu su samu hutawa na]an wani lokaci. A kuma raka da su cikin dabara har barci ya]ebe su.

Masana irin su Yahaya (1992:8) sun bayyana cewa, yawanci an fi yin tatsuniya da dare, bayan an }are cin abincin dare, kafin yara su shiga bacci. Ita ma Giwa (2012: 25) ta goyi bayan Yahaya (1992) a cikin kudin bincikenta inda ta }ara da cewa, kamar yadda aka ruwaito a gabani, al'ummar Hausawa suna aiwatar da tatsuniya da rana, wanda da rana]in nan na iya yiwuwa da sanyin safiya ko kuma idan rana ta yi, idan har an tabbatar da cewa za a aiwatar da dokar da al'ada ta tanada kafin gabatar da tatsuniya. Sa'annan kuma da dare wanda a wannan lokacin aka fi aiwatar da ita.

Ana aiwatar da tatsuniya da dare saboda dalilai na rage tsawon lokaci kafin a yi bacci da hana yara yawon dare. Da kuma nisha]antar da su cikin hikima, tare da koyar da su nau'ukkan ilimi da ake so su tashi da shi tun suna cikin }uruciya. Crowley da wasu (1954:3) sun }ara jaddada cewa a zamanin da ya gabata ana bayar da labarun tatsuniya da dare a cikin babban gida na taro ko kuma idan aka taru a wata lalura ta abokai ko aka kai ziyara a wani gida da rana . Da farko, }ananan yara za su fara gabatar da tatsuniyoyin, sai manya matasa su shigo ciki, wanda ana cikin yi, yara za su yi bacci, matasan su ci gaba da baje-kolin tunaninsu, wanda ya fi }arfin fahimtar }ananan yaran.

3.1.2 Aiwatar da Tatsuniya da Rana

Kamar yadda aka ruwaito daga bakunan malaman ilimi kan lokuttan aiwatar da tatsuniya, an fara gabatar da tatsuniya a lokuttan dare bisa ga na rana, domin kuwa ra'ayoyin da aka samu cin karo da su sun fi raja'a kan gudanar da tatsuniya da dare. Sai dai wa]ansu duk sun bayyana cewa bayan aiwatar da ita da ake da dare, ana kuma aiwatar da ita da rana, idan bu}atar yin hakan ta taso. Masana irin Umar (1980: 11) ya bayyana cewa ita dai tatsuniya galibi an fi aiwatar da ita da dare, idan kuwa har za a yi ta da rana, dole ne a gabatar da wata al'ada ta]aure gizo, maganin yin makuwa.

Shi kuwa Ahmad (1997:8) ya nuna cewa ana aiwatar da tatsuniya da yamma a wasu yankunan }asar Hausa bayan an gama hadar-hadar yini, inda a wasu yankuna suna aiwatar da ita da dare, bayan an ci abinci kafin a yi bacci.

Amma kafin aiwatarwar, akwai wata al'ada da suke gabatarwa, ta }aure gizo. Wannan gizon ba a fili ake ganinsa ba, sai dai za su riya cewa sun }aure shi, kafin a fara bayar da labarin. Suna camfa cewa, idan har ba a }aure gizo ba, aka yi tatsuniya da rana tsaka, to kuwa kowa zai yi }imuwa, a rasa }ane gabas, yamma , kudu da arewa. Wa}ansu kuwa suna ganin cewa rashin bin wannan dokar zai sa wanda ke bayar da labari tare da masu saurare, za su iya makancewa , Gusau (2013:15-16).

3.1.3 Daure Gizo

Yaya ake }aure gizo? Shi wannan al'ada ta }aure gizo da magabata suka }ir}ira ta. Al'adace da ba a aiwatar da ita kai tsaye a gaban idon mutane, sai dai a riya an gabatar da ita a cikin zuciya, domin lamarin ya shafi imani. A zahiri babu wani gizo da ake }aurewa, domin ma ba a }ane shi ba. Shi kansa gizon yana daga cikin }ir}irarrun taurarin tatsuniya. Don haka tun asali an rigaya an cusawa yara ra'ayin cewa akwai gizo, har ma an suranta musu wasu siffofi na gizo da ake so su ri}a kallonsa cikin zuciyarsu. Daga cikin masu bayar da labarun tatsuniya, akwai manyan yara masu wayo, wa}anda tunaninsu ya fi na }anana. Su manyan suna da hankalin }ane cewa wannan dabara ce kawai ake yi musu don a tafi da imaninsu, ba wani abu da zai auku. Don haka yadda aka ta yi musu wayo a lokacin da suke }anana, su ma hakan za su yi ta yi wa masu bi musu, har su ma su yi wayo su }ane kan zaren.

Kamar yadda Gusau (2013:15) ya bayyana, ana }aure Gizo ne ta hanyar amfani da hanyoyi da dama da suka ha}a da yin zane da gawayi ko alli a }ikin gini ko katanga da wata alama irin haka (+), ko a kan garu ko }anye da wani abu makamancin hakan. Ko kuma a jefa angurya a }akin da za a yi tatsuniya a cikinsa. Ko kuma kowane yaro daga cikin yaran da za a yi tatsuniya da shi ya cire gira }aya daga cikin idonsa ya }ora saman kansa, kar kuma ya kuskura ya bari ta fa}i sai an gama tatsuniyar. Ko kuma ha}e girar

yanan a waje]aya a saka a cikin sa~a~~iyar auduga, sannan a ji}e audugar da ruwa, sa'annan a jefar da audugar a saman jim}a ko ruhin]akin da za a yi tatsuniyar.

Da dai sauran dabaru daban-daban da ake iya aiwatarwa wa]anda za su tafi da imanin yaran da za su yin tatsuniyar domin dai a tabbatar musu da cewa ba a banza za a aiwatar da tatsuniyar ba, don su riya hakan a rayuwarsu.

3.1.3 Sakamakon da ake Tsammani

Idan aka yi la'akari da lamarin]aure gizo, wani al'amari ne na imanin Bahaushe da aka sani da Camfi. Camfi yana]aya dagga cikin shika-shikan imanin Bahaushe, inda ake gasgata faruwar abubuwa da wani abu na daban da ba wahayinsa aka yi ba. Magabata suka }ir}ira shi don ya dace da rayuwar al'umma. Haka za a ci gaba da aiwatar da shi, tare da koyar da shi ga masu tasowa, ta yadda za a samar masa da babban bagire a cikin imanin mutane.

Bunza, (2006:60)ya tafi kan cewa 'Camfi shi ne imanin da Bahaushe ke da shi dangane da wasu al'amurra da abubuwa wa]anda magabata suka tsara bisa ga fasalin hani da horo da sakamakon abin da zai biyo baya.'Camfin Bahaushe yana tafiya ne a kan yarda da imani. Kuma ana]ora shi kan matakin hani da horo da sakamako. Idan aka umurci a yi abu, aka aikata, za a ga sakamako mai kyau. Idan kuwa aka hana abu aka aikata za a ga mummunan sakamako.

Hani na kar a aikata tatsuniya da rana tsaka ido na ganin ido camfi ne, amma an samar da mafita game da hakan. Mafita kuwa itace, a tabbatar da cewa an]aure Gizo. Idan har an aikata hakan to, ba shakka ba wata matsala da za ta auku. Amma idan aka }i bin wannan dokar aka aikata, to kuwa sakamakon da zai biyo baya shi ne ma makancewa, ko]imaucewa ko makuwa wanda ko ba hukunci ne mai kyau ba kamar yadda Gusau (2013:16) ya ruwaito.

3.2 Aiwatar da Tatsuniya a Lokutta na Musamman

Kamar yadda bayani ya gabata a baya na cewa ana gabatar da tatsuniya da dare da kuma rana. Haka hakan ya tabbata na cewa akwai wasu lokutta na musamman da ana iya gabatar da tatsuniya idan yin hakan ya taso. Wa]annan lokuttan suna iya zama da sanyin safiya ko da hantsi ko da tsakiyar rana ko da huturu da dai sauran lokuttan da ake samu a cikin safiya da dare. Yahaya da wasu (1992:8) sun tabbatar da wannan zance inda suka bayyana cewa akan yi tatsuniya a lokutta na musamman da suka dangaci wasu ayyukan mata na zaman gida kamar ka}i da sa}a da ~arar gya}a da tatar }ullun koko da sauransu.

Sai dai abin da ba su bayyana ba a nan shi ne, matan a tsakaninsu, wata kishiyoyi ko facaloli (matan samri) ko yan uwan juna kama masu bin juna suke yin tatsuniyar tsakaninsu ko kuma akan samu }ananan yara da suke kama aiki, a ri}a aiwatar da tatsuniyar?. A Hilar da aka yi da Hajiya Gambo yar shekara 76, ta tabbatar da cewa, a zamanin da ya gabata su kansu matan cikin gida, a yayin gudanar da ayyukansu irin daka da nika da ka}i, suna yin wa}e-wa}e don aiwatar da ayyukansu cikin annashuwa ba tare da sun gundura ba. A wasu lokuta idan suka yi bu}ata, a lokacin da yara ke kusa ko nesa da su, suna gaya musu wasu tatsuniyoyi, don su }auke musu hankali daga yin ~arna, kuma su zaunar da su wuri }aya.

Ita ma Koko (2006:15) ta bayyana cewa a wasu wurare ba a lakari da lokacin aiwatar da tatsuniya, an fi kula da za~in mai gabatar da ita. Haka ma ana la'akari da dalilin zai sa a aiwatar da ita, idan yin hakan ya tuzgo. Kuma babu wata doka ko shara}i da aka shar'anta da za a gabatar kafin yin wannan tatsuniyar. Idan kuwa hakan ne, za mu iya cewa wannan doka ba kowane yanki ne take da tasiri ba.

Auna Fahimta

- Kowane lokaci aka gudanar da Tatsuniya, za a tarar akwai dalilai na gabatar da ita, amma lokacin da aka ware ma tatsuniya shi ne da daddare bayan gama kalaci. Ko mun san akwai lokutta na musamman wa}anda ake gabatar da tatsuniya kuma da dalilan gabatarwar?

4.0 Kammalawa

Ana gabatar da tatsuniya a za~in maibayar da tatsuniyar. Sau da yawa za~in masu gabatarwa kan kasance da daddare bayan an gama cin abincin dare kafin a shiga bacci. Hana wa yara yawon banza da koyon maganganu na banza shi ne dalilin da ya sa aka yin tatsuniya daddare. Ko ba komai idan aka bai wa yara labari domin inganta tarbiyarsu da daddare, za su kwanta a cikin nisha}i su wayi gari da tunani mai kyau.

5.0 Ta}aitawa

- Masu shirya tatsuniya tsofaffi, masu gabatar da ita matasa maza da mata, masu saurare yara maza da mata

6.0 Jingar Darasi

- Me haddasa cututtukan makuwa da makanta a tunanin Hausawa? Idan ana son a kauce wa makuwa ya za a yi?
- Shin Hausawa suna da }ayyaddaden lokacin gabatar da tatsuniya?
- Shin a wa}anne tarurruka na Hausawa ake gabatar da tatsuniya?

7.0 Manazarta

Bunza, A. M. (2006) *Gadon Feje Al'ada*. Tiwal Nigeria Limited, Lagos.

Crowley, D. & Others (1954) Form and style in a Bahamian Folktale. *Caribbean Quarterly*,

Giwa, A. A (2012) *Gurbin Tarbiyya a cikin Tatsuniyoyin Hausa*. Kundi Digiri na Biyu, Jami'ar Usmanu [anfodiyo, Sakkwato.

Gusau, S. M (2003) *Jagoran Nazarin Wa}ar Baka*. Benchmark Publishers Limited, Kano.

Koko, H. S (2009) *Jagoran Nazarin Tatsuniya*. Mathi Production, Sokoto.

Yahaya da wasu (1992) *Darussan Hausa: Don Manyan Makarantun Sakandare*. University Press Plc, Ibadan.

KASHI NA UKU: Gabatar da Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

Kusan darussa goma (10) da aka gabatar kan tatsuniya, ana tattauna ma'ana lugga da ta ra'ayoyin masana kan wasu sassa na tatsuniya ne. Amma yanzu an kawo ga~a ta yadda ake bayar da labarin tatsuniya, da kuma jagororin tatsuniyar. Ba komai ya sa hakan ba, illa sanin ma'anar tatsuniya da dokokin shirya labaran tatsuniya da lokuttan da ake gabatar da tatsuniya ba zai isa ba, saian san su wa ke gabatar da itako jagororinta wanda hakan zai sa a fahimci komai na game da tatsuniya ba tare da gi~i ba.

2.0 Manufa

Manufar wannan darasi a yau shi ne sanin su wanene ke jagorancin aiwatar da tatsuniya, da yadda ake aiwatar da ita.

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Fasalin Aiwatar da Tatsuniya

3.2 Masu Gabatarwa

3.3 Masu Sauraro

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Fasalin Aiwatar da Tatsuniya

A yayin gabatar da tatsuniya akwai nau'in fasalin da take }auka, wanda ya shafi yanayin zama na sauraren labarun gargajiya. Da farko dai dukkanin masu yin tatsuniyar da masu sha'awarta don saurare, za su ha}u a wuri na musamman da aka san da cewa nan ne za a gabatar da ita, a zauna a samu natsuwa. Dukkanin wa}anda suka halarci taron zaman masu wayo da kuma 'yan amshin shata, sun san nau'in labarin da za a bayar. Don haka hankalinsu zai karkata ga wanda zai bayar da labarin. Shi kuwa wanda zai gabatar zai samu wani wuri ya zauna da kowa ke iya hangensa, inda masu saurare za su yi da'ira, su saka shi tsakiya, suna saurare, tun daga bu}e labarin, inda za su bayar da aron hankullansu, har zuwa }arewa, inda za a yi na}ewar da aka saba ta al'ada.

A hakan za a ci gaba da gabatar da tatsuniyoyin daban-daban, in an gama wannan sai a shiga wata. Idan tatsuniyar da manya ke bayarwa ce, manyan za su ri}a za~o wa}anda suka ga sun dace suna gabatarwa har a }are. Sai dai akwai lokacin da masu saurare suke da za~i, inda za su ce ga nau'in wacce suke so a gabatar musu. Dama kuwa a cikin yara dole a samu irin nau'in tatsuniyoyin da suke yi musu da}i a rayuwarsu da za su bu}aci a ri}a maimaita musu su. Shi ma mai bayar da labarin kasancewar dangantakar da yake da ita da masu saurare, zai san abin da suka fi sha'awa. Don haka zai bi son zuciyarsu, yana karanto musu labarin don ya }ayatar da su, tare da kwaikwayon wuraren da ya kamata a kwaikwayo, da gyara murya wajen rera wa}a, don tabbatar da abin da yake so ya yi, ya samu kar~uwa ga masu saurare.

Idan kuwa masu bayar da labarun duk sa'o'in juna ne, za a samu wa}anda suka fi }warewa wurin zayyano labaran. Wani lokaci kuma ana iya yin kar~a-kar~a. wato idan wani ya bayar da nashi labari ya kai }arshe, sai wani ya bayar da nashi daban. Hakan za a yi ta yi ana zagayowa, har sai kowa ya bayar da nashi labari, ko kuma an kai iya lokacin da za a watse taron, kowa ya tashi ya nemi inda ya kwanta. Idan an sake zaunawa wani lokaci, an san wa}anda suka gabatar, an kuma san inda za a tashi. Wannan tsarin ga yara matasa da suke da wayo ne.

Koko (2009 :14) ta bayyana muna hanyoyin tsarin gabatar da tatsuniya inda take cewa, ana jaukar fasalin zama da lokaci da wajen da ake yin ta. Idan za a yi tatsuniya yaran unguwa ko na gida sukan taru wurin da ga al'ada nan suka saba taruwa, suna jiran mai bayar da labarin ta gama ayyukanta. Su yi da'ira su kewayeta, ko su fuskanceta, ko idan wajen kaƙan ne sai kowanne ya samun la'ewa, buƙata dai shi ne, kowa ya kasance yana jin abin da ake faɗa daga inda yake. A nan }asar Hausa an fi halartar gidan tsohuwa ko amarya ko kaka ga gida don sauraren labaran tatsuniya.

3.2 Masu Gabatarwa

Umar, (1980: 11) ya bayyana cewa bisa ga tsarin da aka al'adanta tsofaffin mata da amare ne suka fi aiwatar da tatsuniya. Shi ma dai Westley (1986 : 37) ya bayyana tatsuniya a matsayin labarin da ake tsarawa don nishadantar da 'ya'yan Hausawa. Sai dai ya bayyana cewa manyan maza ba sa gabatar da tatsuniya, kuma ba sa cikin masu saurare. Inda ya tabbatar da hakan da cewa a lokacin da yake gudanar da bincikensa na naƙin labarun tatsuniya, }ananan yara kaƙai ke wajen da ake aiwatar da labarun. Wannan ya nuna muna cewa manyan mata da amare ne suke da }awainiyar gudanar da tatsuniya ga }ananan yara masu saurare.

Shi kuwa Bichi (2014 :1) ya bayyana har da manyan maza suna yin tatsuniya a dandali bayan sun dawo daga gona inda ya bayyana cewa wani matashi dan shekara talatin da huju shi ya ba shi labarin tatsuniyoyi goma (10) daga cikin talatin da tara (39) da ke cikin littafinsa mai suna *Hausa Oral Narratives*. Daga bayanan da masana suka yi, wannan ya bayyana muna cewa masu habarta tatsuniya su ne yara da tsofaffi. Kenan muna iya cewa kowa na yin tatsuniya a cikin al'ummar Hausawa, sai dai }ananan yara da mata su suka yi fice wajen aiwatar da ita.

Itama Alidou (2002: 139) ta bayyana cewa al'adun Hausawa ana la'akari da yanayin labari da kuma masu bayar da shi ta fuskar jinsi da shekarun masu bayarwa da kuma shekarun masu saurare. Ta la'akari da wannan al'ada da doka, labari da tarihi maza suka fi bayar da shi, inda tatsuniya mata ke bayarwa musamman tsofaffi. Ya }ara da cewa a

al'adar Hausawa, dattijuwa a cikin gida ko ma}wabta, ita ce mai bayar da labari. Shekarunta da gogewarta na sanin halayyar rayuwa na yau da gobe da sanin abin da ya wakana a baya, shi ya yi jagoranci wajen bata dama na samar da labari da adana shi da kuma sadar da shi ga masu saurare. Ita take da alhakin tsara labaru da suka dace da tunanin yara maza da mata kafin su girma, mata su ci gaba da koyar da mata 'yan uwansu, maza su koyar da maza dabarun zaman duniya. Za ta yi amfani da fasaharta wajen isar da sa}onni ga matasa masu tasowa kan abubuwan da suka shafi al'adu, da tarbiyya, hasashen rayuwa. A }arshen labarin za a biyo da sakamakon abin da ya faru wanda ya sh kyautata yai kyakkyawa ga wanda da kuma mummuna ga wanda ya saba da fa}akarwa da tsoratarwa.

Mai bayar da labari zai }ir}iri wasu salailai na janyo hankalin masu sauraro a wurinshi, su kuma masu saurare za su ci gaba da bayar da gudummuwarsa don }arawa labarin armashi, kamar eh, to, haka da sauransu. Mai bayar da labari kullum yana }ir}irar wata matsala, ta yi }ololluwa, daga }arshe sai a warware ta. Don haka a lokacin bayar da labarin akwai bu}atar a samu wurin natsattse ba hayaniya. Su ma masu saurare za su bayar da aron hankalinsa ga mai bayar da labarin a lokacin aiwatarwa, ba gunaguni ko hayanoiya ko shige da fice. (Crowley da wasu 1954:3)

Duk da cewa akwai masana da dama da suka kawo ra'ayoyinsu dangane da masu bayar da labaran tatsuniya. Kuma mafi rinjayensu sun tabbatar da mata ne suke da alhakin tsarawa da watsa tatsuniya ga masu sauraro. Ga alama wannan na da nasaba da irin kusancin da suke da shi da }ananan yara, na reno da bayar da tarbiyya da cusa a}ida da ilimi da ganin sun saka nisha}i a cikin zu}atan yara. Wannan ya sanya iyayen mata suke zaunawa su tsara labaru daban daban da za su dace da tunanin yaran. Bayar da wa}annan labarun yana da alfanu ga mata, domin kuwa labarun na gyaran }abi'u gay ara, ta yadda suke amfani da su wajen fa}akarwa da tsoratarwa gare su.

Sa'annan suna samun natsuwar yaran wuri }aya a lokacin gudanar da labarun, maimakon }iriniya da rashin ji da yaran ke yi, iyayen suna famar tsawatawa. Wannan zai sa su zauna

a wuri]aya, su bayar da aron hankullansu, har zuwa lokacin da za su bu}aci kwantawa bacci, sai a umurci kowanne ya tafi ya kwanta. Haka ma cikin]an ta}aitaccen lokacin nan idan har akwai wani aiki irin na ~arar gya]a, tsara duwatsun wuya da sauran ayyuka da yaran ke iya yi, za su taimaka wajen yin wannan aikin cikin sau }i ba tare da ~ata lokaci ba. Idan kuwa haka ne, to wannan ma ya isa ya sa mata su yi gaba-gaba wajen samar da tatsuniyoyi, domin kuwa su ne suka fi kusanci da yaran a cikin al'umm

3.3 Masu Sauraro

Bayan mun gabatar da bayanai kan masu bayar da tatsuniya a cikin al'umma, yanzu kuma mun gangaro zuwa ga masu sauraro. Masu sauraro tatsuniya a cikin al'umma su ne }ananan yara, masu farawa daga shekara uku (3) zuwa sha biyar (15) ko fiye da hakan. Daga lokacin da yaro ya yi wayon da zai zauna a ba shi labari yana gya]a kai alamun ya fahimta, yana kuma tambayar ya aka yi ko me zai faru gaba, ko sai aka yi me. Irin wannan yaro zai iya natsuwa har a samu aron hankalinsa wajen sauraren tatsuniya, ko da ko ba zai iya fahimtar kowane ~angare na tatsuniyar ba. Amma ga alama zai iya gano wasu bayanai ko wani sashe kamar na bu]e tatsuniya da na rufe ta. Sa'annan zai iya fahimtar wasu taurarin tatsuniya irin dabbobi, wa]anda ya sani da wa]anda bai sani ba, tare da ri}a bijirowa da su a cikin tunaninsa a duk lokacin da aka ambato su.

Duk da cewa akwai bayanai da suka gabata a kan masu sauraren tatsuniya, wanda ba yara }anana ka]ai ke yinta ba. Amma irin tatsuniyoyin da yara suke aiwatarwa su aminta da su, wa]anda suka dace da tunaninsu da imaninsu. Manya ba su gudanar da irinsu. Suna yin wa]anda suke da darussa na koyo da tafiyar da lamurran yau da kullum, don su samu natsuwa ko rage tsawon lokaci a yayin da suke aiwatar da wani aiki mai wahala irin na gona ko tafiya mai nisa, da sauran ayyukan da ba wa]annan ba.

Har wayau dai muna maganar wa]anda ke sauraren tatsuniya, wanda shi ne muradin wannan darasi. Wa]anda kuma mafi yawa ana tsara tatsuniyoyin dominsu. Bichi (2014:1-2)ya bayyana muna cewa a al'ummar Hausawa wa]anda suke sauraron tatsuniya su ne }ananan yara. Zaman yana kasancewa da rana ko da dare, kuma mafi yawa a gidajen

kakanni da ma}wabta idan akwai wata dattijuwa a nan. Su suke nisha]antar da yaran da labarai a]aya ~angaren suna]ura zare da sa}a da ~arar gya]a da sauransu. Idan akwai sabuwar amarya a gida, yaran suukan taru a wajenta da dare don su yi wasa, sa'annan su saurari labaru.

Su ma Yahaya da wasu (1992:7) su ma sun bayyana labarun tatsuniya kamar yadda al'ada ta bayyana, hirar yara ce. Ashe kenan abar yara ce, sai dai mata tsofaffi da amare sukan yi ruwa da tsaki wajen gudanar da ita, wajen yi wa yaran ita, inda su kuma za su ri}a sauraro. Wannan haka yake , domin kuwa Gusau (2013:11), ya goyi bayan wannan zance, inda ya tabbatar har wayau yara ne jagororin tafiya na tatsuniya, tsofaffi da amare suna yada musu hanya ne kawa.

A bisa ga la'akari da wa]annan basyanan, ko tantama babu, za su iya ha}i}ancewa kan cewa ita dai tatsuniyar da muke magana game da ita, wadda ita ce }ashin bayan wannan kwas, abu ce da aka tsara domin }ananan yara, kuma suna farin ciki game da ita, domin kuwa ta samu kar~uwa a cikin zu}atansu.

Auna Fahimta

- Me ya sa manya maza ba su gabatar da tatsuniya? Mai yiwuwa saboda sun sha jin tatsuniya a lokacin da suke yara, amma bayan sun yi aure sun manyanta, suka bar wa 'ya'yansu da matansu, kasancewarsu magidanta
- Me ke hana tsofaffi mata zuwa dandali wajen hira da wasanni, indako a can ma ana aiwatar da tatsuniya? Mai yiwuwa saboda sun san ciki da bai na tatsuniya, kuma suna daga cikin wa]anda suka shiryata

4.0 Kammalawa

Masana irin su Westley (1986) da Yahaya (1992) da Gusau (2006) da Alidou (2002) da Koko (2006), duk sun tafi kan zance]aya, na cewa mafi yawan masu yin tatsuniya su ne yara da tsofaffi, sannan kuma suna yi ne a]akin amarya ko wani waje na musamman.

5.0 Ta}aitawa

- Amare da Budare da Yara su ne suke aiwatar da tatsuniya

6.0 Jingar Darasi

- An shedi tsofaffi ke shirya labaran tatsuniya saboda tarin ilmi da fahimtar rayuwa da suke da shi, amma kuma masu tafiyar da labaran ta fuskar aiwatarwa sun ha}a dayana?
- Yanayin aiwatar da tatsuniya ya kasu kashi nawa?
- A taku fahimta me ke sa yanayin aiwatar da tatsuniya ke sauyawa daga gari zuwa gari?

7.0 Manazarta

Alido, O. (2002) *Gender, Narrative Space and Modern Hausa Literature*. Research in African Literatures, vol. 33, no. Indiana University Press.

Bichi, A. Y (2014)*Hausa Oral Narratives*. Ahmadu Bello University Press Limited, Zaria.

Crowley, D., Gay, A., Mackey, E. (1954) Form and style in a Bahamian Folktale. Caribbean Quarterly, vol. 3, no.1.

Gusau, S. M (2013) *Tatsuniya a Rubuce*. Century Research and Publishing Company, Kano.

Koko, H. S (2009) *Jagoran Nazarin Tatsuniya*. Mathi Production, Sokoto.

Umar, M. B (1980) *Adabin Baka*. Hausa Publications Centre, Zaria.

Westley, D. (1986) *The Oral Tradition and the Beginnings of Hausa Fiction*. Ph. D thesis. University of Wisconsin-Madison.

Yahaya da wasu (1992) *Darussan Hausa: Don Manyan Makarantun Sakandare*. University Press Plc, Ibadan.

KASHI NA HUKU : Muhallin Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

Kowace al'ada ta Hausawa tana da bagiren da aka za'a domin aiwatar da ita. Al'adar bayar da labarin tatsuniya tana da za'a~~un muhallan da ake aiwatar da ita. Wa]annan muhallan ne za a tattaunaakansu a wannan bagire. Bayanin ta}aitawa zai zo kafin manazarta inda za a sake bayyanawa a ta}aice abinda aka tattauna a }ar}ashin wannan taken.

2.0 Manufa

Daga cikin manufofin wannan darasi da ake]alibai su iya fahimta sune:

- [alibai su san muhallan da ake aiwatar da tatsuniya a }asar
- Sanin wa]anda ke halartar wa]annan muhallan
- Dacewar wuraren na su zama wuraren gabatar da labarai

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Muhallan Cikin Gida

3.2 Wajen Gida

3.3 Makarantun Boko

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Muhallan Cikin Gida

Wa]annan su ne muhallan da ake aiwatar da tatsuniya a cikin gidan Bahaushe. Kamar yadda bayananda aka tattara ga bakin al'umma da kuma masana suka bayyana mana kamar haka.

(a) [akin tsohuwa: a]akin tsohuwar da ke cikin gida wato kaka, wacce take da shekaru, ko kuma a ma}wabta. A can]in nan ma za a hallara ne a]akin tsohuwa ko matar da take da shekaru. Wannan wuri ya zama wuri na taruwar yara, 'ya'ya da jikoki. Ita kuwa tsohuwa, ta ga jiya, ta ga yau, don haka tana da hikima ta bayar da labaru masu ratsa zuciya da koyarwa, wa]anda za su dace da tunanin yara. A kullum yara suka je]akinta za su bu}aci irin wa]annan labaru don su]ebe musu kewa. Kasancewar duk inda yara suka ha]u, za su yi ta }iriniya da rashin zama wuri]aya. Ta hanyar ba su labaru irin na tatsuniya, zai sa su natsu, su mayar da hankullansu wajen mai ba su labari. A nan idan tsohuwar tana da wani aiki da take son a yi mata, irin ka]i ko ~arar gya]a ko tsintar hatsi ko tsige wani haki ko]ura duwatsun wuya, tana gabatar da wannan aiki ga yaran. Wanda za su taya ta, a kammala cikin }an}anen lokaci ba tare da sun ga wuyar aikin ba.

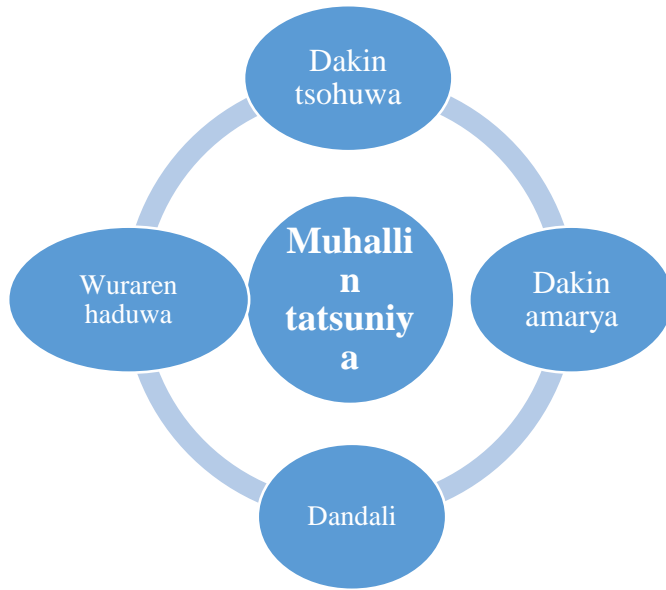
(b) [akin amarya: kamar yadda al'adar Hausawa ta tanada na yi wa mata aure tun da }ananan shekaru. 'Yan matan da ba su wuce shekara tara (9) zuwa sha hu]u (14) su ne daidai aure a wancan lokacin. Yarinyar da duk ta wuce wa]annan shekaru ba ta samu mijin aure ba, tana da nauyin }afa. Iyayenta za su shiga damuwa da ita ma kanta, kan Allah ya koro mata wanda zai aure ta. Irin wannan aure, ba a gama renon yarinya a gidansu ba, kuma tana da kewar 'yan uwanta sosai. Idan an kawo ta cikin ba ta gama girma ba ta san meye aure ba.

[akin irin wannan sabuwar amarya ma, matattara ce ta yara suna yawan kai mata ziyara don su]ebe mata kewa. Ita ma tana son hakan saboda rashin sabo na zuwa sabon wuri, musamman kafin mijinta ya dawo. A nan ita kanta amarya ko abokanta masu]an girma da wayo, za su ri}a bai wa }ananan yaran

labarai na tatsuniya daban-daban, wanda zai nisha]antar da yaran har wasu su fara gyangya]in bacci. Idan suka ga hakan sai a dakata, kowa ya je ya kwanta.

3.2 Muhallan Wajen Gida

- (c) Dandali: dandali wuri ne na ha]uwar yara don gudanar da wasanninsu. Galibi dandalin nan babban wuri ne da aka ke~ance dob ha]uwar yaran, maza da mata. Suna ha]uwa a kowane lokaci idan ta kama, musamman da maraice. A nan ne yara maza ke gudanar da wasanninsu. Haka ma ‘yan mata sukan yi wasanni tare da rera wa}o}insu masu dun}ule da al’adunsu da rayuwarsu ta ‘ya’ya mata. Wani sa’ili, yara maza ko samari sukan le}a inda yan matan ke gudanar da sha’aninsu domin nuna kulawarsu gare su. A irin wa]annan wuraren ma ana aiwatar da tatsuniya don samar da raha da kuma gabatar da al’ada ko wanzar da ita. a dandali ne yaran gida ko na unguwa suke ha]uwa waje]aya don]ebewa junansu kewa da rage zangon dare, suna hirarrakinsu da wasa da harshensu. Manya daga cikinsu su suke bayar da labarun, ta tsarin kar~a-kar~a. Wato idan wannan ya bayar da ta shi aka saurara, sai wani ya kar~a ya bayar da na shi. Wa]annan labaran akwai wa]anda da]a]]u ne sun dace da fa]akarwa ta kowane zamani, akwai wa]anda }ir}irarsu aka yi don su dace da zamanin da ake ciki, ko kuma wani lamari da ke wakana.
- (d) Wuraren ha]uwa: Akwai ma wuraren ha]uwar jama’a da ake ha]uwa, idan ta kama, ana aiwatar da tatsuniyar a nan, kamar kasuwanni, wurin hira, wurin wani taro ko wani buki wanda ya danganci al’ada.

(Gusau, 2013).

3.3 Makarantun Boko

- (e) Cikin aji: Bayan wuraren da suka gabata da aka zayyano a sama dangane da wuraren da aka fi sani da wurin halartar yara don gabatar da labarunsu na tatsuniya, akwai wani ra'ayi na Giwa (2012:25) inda bayantagama goyonbayan masanan da suka gabata akan muhallan da ake aiwatar da tatsuniya da suka haɗa da jakin amare da jakin tsofaffi mata da wuraren hira a lokuttan dare. Sai dai a nata ra'ayi ta }ara da cewa, daga baya akan samu lokuttan da ake gabatar da tatsuniya a cikin darussan Hausa a makarantun firamare. Abin nufi a nan , Tatsuniya ta samu yin tagomashin da aka ware mata lokaci a cikin manhajar karatun yara Jalibai na makarantun firamare, da a aiwatar da ita. wa]annan lokuttan ana amfani da litattafai mabambanta na tatsuniyoyi irin su *Labarun Gargajiya da Tatsuniyoyi da Wasanni*, inda malami zai umurci jaya daga cikin

Jalibai kokuma jaya bayan jaya suna karantawa a tsakaninsu, sauran Jaliban suna sauraro.

Sai dai ga alama ba ko'ina ake aiwatar da hakan a manhajojin wasu makarantu ba. Domin kuwa Westley (1986:38) a binciken da ya gabatar kan Adabin baka na gargajiya da samuwar }agaggen labari. A turance "The oral tradition and the beginnings of Hausa fiction" a matsayin kundin digirinsa na uku. Ya bayyana cewa duk da irin matsayin da tatsuniya take da shi a }asar Hausa, sai dai abin takaici, ba a }auke da muhimmancin da ake karantar da ita a cikin tsarin karatun Jalibai na jami'a. Inda ya bayyana cewa a wancan lokacin babu kwas mai zaman kansa a Jami'ar Bayero Kano da ake koyar da tatsuniya. Saboda malamai sun ~ata ta da kallonta a matsayin }arya, kuma sun }yamaci }arya, inda suka za~i Al}ur'ani wanda shi ne tsintsar gaskiya.

Babu mamaki ga bayanan da suka gabata, domin a bayanan Gusau (2013) da ya gabata, ya bayyana irin ri}on da Bahaushe ya yi wa tatsuniya bayan ya kar~i addinin musulunci. Wanda kuma haka yake har yau a da]a]]un jami'o'in arewa ba a faye samun kwas a matakin dagiri na farko da yake fashin ba}in tatsuniya kai tsaye ba, sai dai a ambatota a cikin rukunnan adabin baka. Har wayau babu mamakin idan har an samu ana koyar da tatsuniya a makarantun firamare domin kuwa tatsuniya ta fi kusanci da yara fiye da manya.

Auna Fahimta

- Muna gabatar da tatsuniya a gidajemmu ko kuma sai a dandalin wasanni?
- A darussammu namakaranta ana koyar da mu amfanin tatsuniyoyi ko kuma sai a }akin tsohuwa?

4.0 Kammalawa

An raba muhallan da ake yin tatsuniya gida biyu: na cikin gida da kuma na waje. A Jakin amarya da Jakin tsohuwa nanne a cikin gida inda yara kan taru su sha labarin tatsuniya. A waje kuma akwai dandali wajen wasannin yara da majalisin manya inda suke shan iska, da kuma a makarantu a lokuttan da ake gabatar da darussan Adabin baka a cikin aji. Jagororin darasin kan so Jalibai su karanta tatsuniyoyin da ke cikin liattafan da ake amfani da su domin tafiyar da darussa a cikin aji.

5.0 Ta}aitawa

Fitaccin wurare biyu ne ake gabatar da labaran tatsuniya:

- i. A cikin gida wato a Jakin Amaryako Tsohuwa
- ii. Da a waje wato dandali wajen yin wasanni da majalisi wajen matasa ke zama domin hutawa ko wajen bukukuwa na Al'ada

6.0 Jingar Darasi

- Tattauna Jaya daga cikin amfanin zama Jakin tsohuwa domin sauraren tatsuniya ga tarbiyar yara?
- Yi Sharhi kan kason muhallan gabatar da tatsuniya
- Bayan samuwar rubutu ga Hausawa sai labarin tatsuniya ya inganta, da haka ne ake gabatar da shi a sababbin muhallai kamar?

7.0 Manazarta

Giwa, A. A (2012) *Gurbin Tarbiyya a cikin Tatsuniyoyin Hausa*. Kundin Digiri na Biyu, Jami'ar Usmanu [anfodiyo, Sakkwato.

Gusau, S. M (2003) *Jagoran Nazarin Wa}ar Baka*. Benchmark Publishers Limited, Kano.

Westley, D. (1986) *The Oral Tradition and the Beginnings of Hausa Fiction*. Ph. D thesis. University of Wisconsin-Madison.

RUKUNI NA UKU: RABE-RABEN TATSUNIYA DA MUHIMMANCINTA

KASHI NA [AYA: Ra'ayoyin Masana Dangane da Rabe-raben Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

An koro da bayanai kan tatsuniya da yadda ake }ir}irata da masu tafiyar da ita a rukunna da suka gabata. Yadda masana suka rarraba tatsuniya dangane da }umshiyarta shi ne abinda za a tattauna a }ar}ashin wannan taken. Kamar kowane maudu'i akwai bayanai da suka }unshi manufar gabatar da darasi da kuma tambayoyin auna fahimta kafin manazarta.

2.0 Manufa

Manufar wannan darasi shi ne }alibai su iya tantacewa da tatsuniya tana da rabe-rabe kamar yadda sauran labaran Adabin baka suke da shi. Kamar Labaran kacici-kacici akwai mai tambaya a }arshe akwai wanda babu. Haka nan tatsuniya take da nau'o'in da za a fayyace a cikin }umshiyar wannan darasi. A }arshen wannan darasi akwai bu}atar }alibai su fahimci:

- Rabe-raben tatsuniya ta fuskar ra'ayoyin masana
- Ta hanyar rabe-raben }alibai za su iya yin tunani mai zurfi na abin da masanan suka yi la'akari da shi wajen samar da rabe-raben
- }alibai su iya rarrabewa tsakanin sauran rukunan adabi da aka kira da suna tatsuniya, irin kacici-kacici da almara, da tatsuniya mai labari wadda ita ke wannan kwas }ungurungun yake magana a kai.
- }alibai su iya kwatanta abin da suka fahimta wajen samar da wani tsari na kason tatsuniya.

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Tatsuniyar Gizo da Sauran tatsuniyoyi

3.2 Tatsuniyar Kacici-kacici da sauran Labarai

3.3 Tatsuniyar Mutane Dabbobi da {ir}irarrun Halittu

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Tatsuniyar Gizo da Sauran Tatsuniyoyi

A }ar}ashin wannan rukuni masana sun raba tatsuniya duk da irin fa}in da take da shi zuwa manyan rukunna biyu, kamar yadda aka ambata tun daga farko, inda aka kalli }aya daga cikin taurarin tatsuniya kuma fitacce wanda aka fi sani da gizo aka ba shi kaso mai girma. Sauran taurarin tatsuniya kuwa aka bar su da kaso guda. Daga cikin masu wannan akwai Yahaya da wasu (1996 :7), Shi ma Gusau (2013:22) ya goyi bayan wannan ra'ayi. Inda suka bayyana *tatsuniyar gizo* a matsayin ‘ tatsuniyar da ake samun gizo kawai, ya fito a matsayin tauraro tare da matarsa }o}i mai taimaka masa’. Misalin tatsuniyar da gizo ya fito, tatsuniyar cin kasuwar sama. Wannan tatsuniya ta ha}a gizo da zanzaro da barangunda. Barangunda da zanzaro suka }ulla abota wata rana suka je cin kasuwar sama, a sararin samaniya da nufin za su dawo da maraice. Bayan sun dawo suka tarar da gizo yana shan iska a }ofar gidansa, suka gaisa, suka ba shi tsaraba. Gizo ko ya ji da}in

tsarabar nan shi da matarsa }o}i, har ta shawarcesa da ya je ya ro}e su idan za su tafi su tafi da shi. Haka ko aka yi, amma zanzaro ya garga}esa na sanin halin gizo da fallasa, amma gizo ya yi rantsuwar hakan ba za ta faru ba. Suka amince da }yar, suka ce ya je ya yi shirin tafiya gobe. Amma gizo ya yi ta zumu}i kafin safiya ta waye. Ya yi }aryar yana jin yunwa, barangunda ta ce ya shiga hancinta ya ci abinci. Da ya shiga ya tarar da kasuwa, ya kasa fitowa, ashe har ya fara tallar }osai, sai ya yi atishawa gizo ya fa}o. ya ce yana jin }ishirya, zanzaro ya ce ya shiga mararsa ya sha ruwa, nan ma ya la}e, sai da zanzaro ya matso mararsa ya fa}o. Da suka isa, sai gizo ya zama }an gari ya ri}a yawon kasuwa, ya tara yara yana koya musu wa}ar cewa hancin barangunda da kasuwa, cikin zanzaro da ruwa.

Da suka ji haka suka bari sai da ya yi bacci, suka zare fuka-fukinsu suka tafi abinsu. Bayan ya tashi bai gane su ba, sai yaran suka yi masa dabara na }ulla masa igiya, suka ba shi ganga, suka zura shi zuwa }asa, suka ce idan ya isa }asa ya buga gangar su san ya isa. Amma ina tun kafin ya kai ya fara tunanin yana so ya san yadda sautin gangar yake, sai ya buga gangar suka sake shi, ya fa}o }asa ya rugurguje, da }yar aka tattara shi aka kai wa matarsa tarkacensa ta yi jinyarsa (Usman, 2012 :79-82).

Sai kuma }ayan kason da aka kira da *sauran tatsuniyoyi* a matsayin ‘su ne wa}anda mutane ko dabbobi ko tsuntsaye ko aljannu ko dodanni ko hantabo}o da sauransu ke fitowa a matsayin taurari’.

Misalin sauran tatsuniyoyi a nan da za a bayar da shi ne labarin *Sarkin ma}era da Dodo*, labarin wani wa da }anwarsa ne da ake kira Fugo wanda yake Ma}eri da Awa. Wata rana wani mutum ya zo daga nesa aka ba shi aurenta. Kan hanyar zuwa garinsu, akwai wani dodo da yake tare hanya ga rani ya cinye mutane, amma ga damana bai tarewa. Sai wata rana uwar awa ta rasu ga rani, sai aka aika mata kurciya ta yi wa}a ta ba ta labari. Ita kuwa ta yi shirin tahowa ganin kabarin mahaifiyarta. Mijinta ya hanata, amma ta }i hanuwa, sai ya yi dabarar soya mata nama mai yawa da nufin idan ta ci karo da dodo ta ba shi naman ya ci, sai ta wuce. Haka ko aka yi, dodo ya ha}u da ita, ta ri}a jefa masa

nama yana cinyewa, har naman ya }are, ta gudu ta hau itaciya. Ta aika kurciya, ta gaya wa]an uwanta Fugo halin da take ciki. Da ya zo, ya tarar dodon ya yi bacci, ya yi ta harbinsa, har ya mutu. Ya saka }anwarsa gaba suka isa gida. Daga lokacin hanya ta bu]e matafiya na wucewa kowane lokaci (Usman 2012 :191-195).

Ganin irin rawar da gizo ke takawa a cikin tatsuniya na zamansa babban tauraro na daga cikin dalilan da ya sa wa]annan shaihunnan malamai suka ga cancantarsa na su ba shi babban kaso na rukuni mai girma a cikin tatsuniya. A tatsuniyoyin al'ummomi da yawa na duniya ana samun babban tauraro, wanda ma fi yawa wannan ana samunsa a cikin dabbobi, inda ake samun dabba mai yawo a idon al'umma ko kuma ya zama }ir}ira, kamar yadda gizo ya zamanto }ir}irarren tauraro a tatsuniyoyin Hausawa. Wannan tauraron ana kiransa (trickstar) a turanci, wanda ga al'ummar Yarbawa (Yoruba) da Inyamurai (Igbo) kurkunu suke da shi a matsayin tauraronsu, yarbawa na kiransa..... su kuma inyamurai na kiransa..... su kuwa fulani a gare su babu abin da ya fi dila wayo a gare su wanda suke kiransa *sundu*, don haka dila ya taka muhimmiyar rawa a cikin tatsuniyoyinsu. A cikin al'ummar Hausawa kuwa, gizo ne abin ambato, don haka ba abin mamaki bane na bai wa gizo wannan matsayi mai girma.

3.2 Tatsuniyar Kacici-kacici da Tatsuniyar Labari

Su kuma wa]annan masana sun bayyana ra'ayinsu inda suka kasa tatsuniya gida biyu da ya ha]a da tatsuniyar kacici-kaci da kuma tatsuniya mai labari. Masanan da suka tafi kan wannan ra'ayi sun ha]a Junaidu da wasu (2007:17) da [angambo (2008:15-16). Sai dai Alhassan da wasu (1982 :37) da Junaidu da wasu (2007 :) suna ganin almara na daga cikin nau'o'in tatsuniya. *Tatsuniyar kacici-kacici*, tatsuniya ce wadda take]auki da tambayoyi masu ~oyayyun amsoshi, wa]anda amsoshinsu tabbatattu ne, ba su ta~a canzawa. Wani lokaci ana aiwatar da ita a lokuttan wasannin yara, idan suka ha]u wuri]aya, inda ake samun wani mai tambaya, sauran suna kar~awa, idan ba su gane ba, sai su ba shi gari ya amsa tambayar. Ga yadda tambayoyin suke kasancewa tare da amsoshinsu:

Mai Tambaya

- i. {ulun-}ulu fita
- ii. Matar }ulu fita
- iii. Shirim ba ci ba
- iv. Daga nesa na ji muryar yayana
- v. Masa-masa har Kabi

Masu ba da Amsa

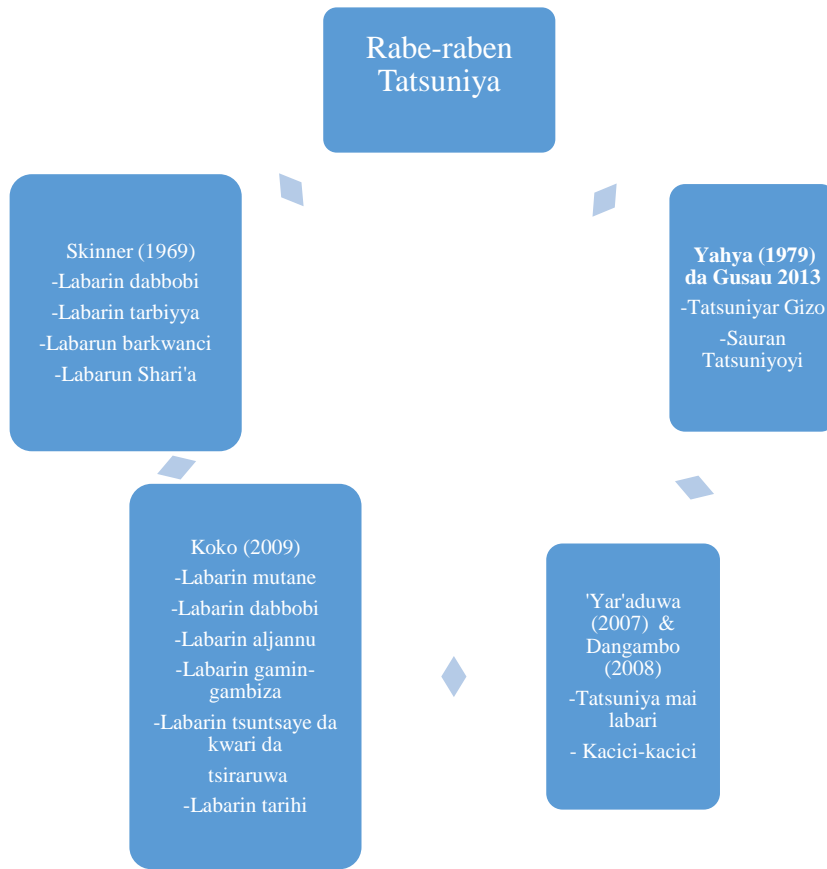
- i. Gauta
- ii. Yalo
- iii. Baba
- iv. Kalangu
- v. Kashin Shanu

Tatsuniya mai labari kuwa ita tatsuniyar da muke maganarta a nan a matsayin ruhin wannan aiki. Wanda yake }ir}irarren labari wanda ake }ir}ira domin a labarta wa yara su saurara. Mai }auke da darussa na koyar da tarbiyya da dabaru da saka nisha}i kamar yadda aka ambata a farkon wannan kwas.

Almara labari ne wanda ake bayyana ayyukan mutane, sannan hanya ce ta wasa }wa}walwa ta hanyar ba da labari, sai mutum ya warware. Ta wannan hanyar ce ake bijirowa da wata matsala a cikin labari, a bu}aci mai sauraro ya warware ta amfani da hikimar da yake da ita. Misalin labarin almara shi ne, labarin wata budurwa da ta je zance a wajen saurayinta, bayan gama zance, sai ya rakata. Kafin a je }auyen budurwa r akwai wani daji tsakani da wani kogi da ya ratsa. Sai saurayin ya ce ta jira shi ya je ga~ar ruwa ya }auko kwale-kwale, yana shiga ruwa, ya kai tsakiya, ya ci karo da wani kada ya yi ta saransa, da }yar ya kai bakin ga~ar ruwa. Yana fita, zai ya hango budurwarsa da damisa tana neman agaji, ya duba cikin ruwa ga kada yana jiran wanda zai farma. Idan kai ne yaya za ka yi.

3.3 Tatsuniyar Mutane Dabbobi da }ir}irarrun Halittu

Wa}ansu masana kuwa sun karkasa tatsuniya mai labari zuwa rassa daban-daban ta la'akari da taurarin da ake ambato a cikin tatsuniyar inda ya bayyana cewa Shi kuwa Skinner cewa ya yi hira a Hausa ta }unshi abubuwa mabanbanta na labarai da ake }ir}irawa irin su labarai, tarihi da tatsuniya. Labarai ana gabatar da abubuwan da suka gabata da abubuwan da ke wakana a zamanin da ake ciki masu }auke da }amshin gaskiya. Tarihi kuwa tsintsar labaru ne kan magaban da suka yi abin a-zo-gani. Inda tatsuniya take a matsayin labarun nisha}antarwa kan wasu halittu da dabbobi da aljannu. Skinner,(1969:1-6). Ita kuwa Koko, (2009:10-13) ta karkasa tatsuniya da suka ha}a da Labarin mutane da Labarin dabbobi da Labarin aljannu da Labarin gamin-gambiza da Labarin tsuntsaye da }wari da tsiraruwa da Labarin tarihi. Ga Jadawalin kamar haka:

Auna Fahimta

- Ra'ayoyi sun bambanta kan rabe-raben tatsuniya, ko muna iya tantance ra'ayin kowane malami dangane da Sharhi da misalan da ya dogara da su a amatsayin Kason tatsuniya?
- Me ya bambanta ra'ayin Gusau (2003), da 'Yar'aduwa (2007) kan tatsuniya?

4.0 Kammalawa

Masana kamar su Gusau da Koko da Skinner duk sun kassafa labaran tatsuniya bisa ga }unshiyarsu. Wannan kason ne ya yi tasiri wajen tantance cewa tatsuniya tana da rabe-rabe kuma rabe-rabenta abin nazari ne domin yana tattare da hikimomi masu tarin yawa kamar yadda aka gani a taswirar rabe-raben tatsuniya da ke sama.

5.0 Taƙaitawa

- ‘Yar’aduwa yana ganin har da labarin Almara tatsuniya ne saboda duk abinda ake samu cikin tatsuniya ta fuskar jigo da zubi da tsari, da siga da taurari ana samunsu a Almara, bambancin kaƙan ne na tambayoyin da ake samu masu buƙatar amsa daga masu sauraro a ƙarshen labarin Almara waƙanda babu su a cikin Tatsuniya
- Junaidu da ƙangambo suna ganain Tatsuniya a matsayin kashi biyu: Tatsuniyar Gizo da {o}i, da Tatsuniyar Sauran Dabbobi da {wari da Mutane, wadda waƙannan ma fi yawa su aka fi samu

6.0 Jingar Darasi

- Me ya sa aka bai wa tatsuniyar da Gizo ya zama babban tauraro kaso mai zaman kansa?
- Mene ne darussan da ke cikin tsuniyar cin kasuwar sama?
- Kawo misalin tatsuniya mai ƙauke da labarin wata shari’a a tsakanin taurari.

7.0 Manazarta

Alhassan da Wasu (1982) *Zaman Hausawa*, Islamic Publishers Bureau, Lagos.

Usman, B (2012) *Taskar Tatsuniya*, Gidan Dabino Publishers Kano.

ƙangambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa da Muhimmancinsa ga Rayuwar Hausawa*. Gaskiya Cooperetion Limited Zaria.

Junaidu, I da ‘Yar’aduwa, T.M (2007) *Harshe da Adabin Hausa a Kammale*.
Ibadan
Spectrum Books Limited.

Koko, H. S (2009) *Jagoran Nazarin Tatsuniya* Mathi Production, Sokoto

Skinner, N. (1969) *Hausa Tales and Traditions* Vol 1: Frank Cass and Company.

Yahaya da wasu (1992) *Darussan Hausa*: Don Manyan Makarantun Sakandare.
University Press Plc

KASHI NA BIYU: Nazarin Nau'o'in Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

Kan rabe-raben tatsuniya ake magana har yanzu, inda za a sake bitar wasu labarai da ake watayawa amma ba su shiga kason da malamai suka yi ba, don haka a wannan darasi za a waiwayi kason, a kuma lissafo labaran da ake gani ba su shiga kowane kaso ba. Akwai manufa da }umshiyar darasi kafin tambayoyin auna fahimta da manazarta.

2.0 Manufa

Daga cikin manyan muhimman manufofin wannan darasi akwai:

- Tantance labaran da ba su a cikin kowane kaso na rabe-raben tatsuniya
- Tattauna kason da malamai suka yi kan tatsuniyar
- Tattauna dalilan da suka tallafawa kason.

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Tattaunawa Kan Nau'o'in Tatsuniya Mai Labari

3.2 Nazarin Rabe-raben Tatsuniya mai Labarai

3.3 Waiwayen Bitar Rabe-raben Tatsuniya Mai Labari

Auna Fahimta

6.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Tattaunawa Kan Nau’o’in Tatsuniya Mai Labari

A }ar}ashin wannan rukuni na labarun Hausa, wanda aka fi sani da tatsuniya, masana sun karkasa shi ta la’akari da kayan cikin tatsuniya kamar Ruth (1970) da Skinner (1969) da Yahaya (1992) da Koko (2009). Sai dai za a bi fasalin Koko (2009) domin samun gabatar da su a bisa faifan nazari tare da yin sharhin ra’ayoyin masana kan yadda suka fahimci kash-kashen tatsuniyar.

Tatsuniya sha kundum ce, domin ta ha}a labaru da suka ha}a da na mutane (na zamanin da ake ciki da taarihin abin da ya gabata) da labarun dabbobi (na nau’o’in dabbobin da ake samu a cikin muhallin Bahaushe na gida da na daji) da labarin aljannu (domin kuwa imanin Bahaushe bai kammala sai an samar ma aljannu matsugunni) da labarin gamin-gambiza (labari ne ya ha}a taurari na jinsi daban-daban) da Labarin tsuntsaye da kwari da tsiraruwa da labarin tarihi.

3.2 Nazarin Rabe-raben Tatsuniya Mai Labari

A }ar}ashin wannan kaso, za a }auki nau’o’in tatsuniya da aka lissafo daga bayanana da suka gabata, tare da bayar da ingantattun misalai kamar haka:

- Labarin mutane: wannan rukuni na tatsuniya ya shafi }agaggun labaru da suka shafi mutane da ake iya bayar da misali da su, kamar sarakuna, malamai, dattijai, matan cikin gida, masu sana’a’o’i, jarumai da sauransu. Misalin wannan rukuni daga cikin tatsuniya shi ne tatsuniyar daskindaridi, wanda labarin wani [an sarki ne da babansa yake ji da shi. Lokacin yin aurensa, baban ya so ya fitar da mata, ya aura masa. Ya nuna ya fi son ya tafi yawon duniya, ya samo mata daga can. Ya tafi wani gari ya sauka gidan wata tsohuwa, ya gaya mata bu}atarsa duk wadda ta fa}I sunansa ita zai aura, nan take ta shiga gari nema masa mata. A garin akwai wani gida da ke da ‘yan mata masu suna dawa, gero, shinkafa, maiwa da burtuntuna. Daga cikinsu burtuntuna ce ba a so, domin uwarta ba ta gidan.

Kowace budurwa cikin gari, ta }auki kwalliya, suka kama hanya za su je gwada sa'arsu. Kan hanyarsu ta tafiya akwai wata tsohuwa, tana neman mai cu}a bayanta. Duk suka }i tsayawa, don kar su ~ata kwalliyarsu, sai burtuntuna da tazo daga }arshe ka}ai ta tsaya, tana cikin cu}anyar sai bayan ya hude, ta ji tsoro ta fara kuka. Tsohuwar tace kar ta ji tsoro, ta duba me ke ciki, ta }auko kwatashi biyu babba cike da suturu, }arami cike da kayan kwalliya. Tsohuwar ta ha}iyeta sau uku, tana amayota, ta ti kyau sosai. Ta ce mata ta saka kayan, ta kuma gaya mata sunan }an sarki.

Bayan ta tafi ta tarar sauran 'yan matan suna ta kuka sun kas fa}in sunansa. Tana zuwa suka yi mamakin yadda ta yi kyau, ta samu kayan aro. Suka yi ta mata sha}iyanci na yadda za ta samun alhali sun kasa. Nan take ta yi wa}a, ta fa}a masa sunansa 'Daskin-da-ri}i'. Ya yi mata iso ta shiga, suka yi ta kamun }afa gareta, (Gusau, 2013: 84-90).

- Labarin dabbobi: labarun sukan danganci dabbobi ta hanyar }aukar halayyar mutane da ta yi kama da ta dabbobi don ba su wani matsayi da ake son a koyar da darasi ta la'akari da su. Misalin kura shi ne kwa}ayi, zaki kuwa jarumtaka da son shugabanci, da sauransu. Misalin wannan a cikin tatsuniya, shi ne tatsuniyar namun daji. A wani gari mai suna Zauna da shirinka da ke da namun daji da suka aminta da junansu, ba mai cutar da }an uwansa. Wata shekara sai aka yi fari, ba abinci, ba ruwa, kuma suna gudun su tashi su bar garin, ba su san irin namun dajin da za su ha}u da su ba. Da matsin ya tsananta, sai aka kira taron gaggawa, aka ce ya kamata tun da kowa na da 'ya'ya, a samu mutum }aya mai amana a dam}a masa sauran abincin da ya rage, sauran ko su bazama cikin daji neman abinci. Duk aka aminta da giwa, amma kura ta so a bata, aka hanta. Giwa ta ri}e amana, kullum sai ta ciyar 'ya'yan amana kafin ta ciyar da nata. Har suka dawo da tarin abinci mai yawo. Kowa ya kar~i }ansa cikin murna. Sai kura ta ce in dai haka ne, ta daina zalunci, Allah yasa a sake fari, sai a bar mata amana. Nan take kowa ya ce ba a ji bakinta ba, (Koko 2009:114-115) .

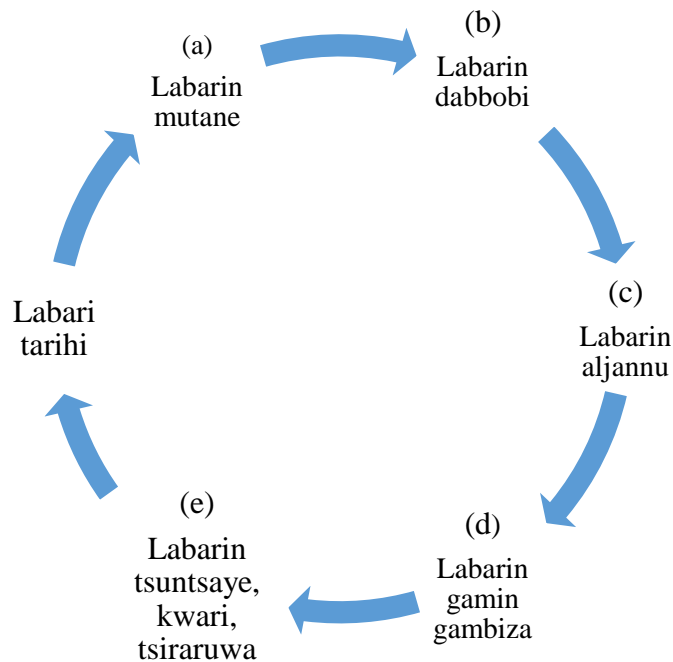
- Labarin aljannu: labarun sun danganci aljannu, wa]anda halittu ne da muke rayuwa da su a wuri]aya, sai dai ba a ganinsu. Imanin da Bahaushe yake da shi game da aljannu da tunaninshi dangane da siffarsu, halayyarsu da ayyukan ban mamaki da suke da shi ake fitowa da su a zahiri. Tatsuniyar ‘Yan bakwai da Aljana yana daga cikin wannan rukuni. Labarin wata mata ce da take zama kusa da dajin aljannu, kusa ga bangon duniya. Tana da ‘ya’ya bakwai maza, da suka isa aure, suka ce ba su aure sai ‘yan matan da uwarsu ta haife su su bakwai. Suka shiga, uwa duniya neman matan aure, suka ci karo da aljana, ta yaudare su ta ha]a su da ‘ya’yanta. Ashe duk matan mugaye ne, }aramarsu ce ka]ai wadda aka ha]a da [an autansu. Da [an auta ya gano nufin matar, ya yi ta shirya hanyoyin da zai ku~utar da ‘yan uwansa, har daga }arshe ya kasheta, (Usman 2012:158-162).
- Labarin gamin-gambiza: irin nau’in wannan tatsuniya, ana ha]a taurari mabambanta da suka ha]a da mutane da dabbobi, da aljannu da dukkanin taurarin da aka saba ambatowa a cikin tatsuniya. Irin nau’in wannan tatsuniya ita ce ta fi yawa a cikin tatsuniyoyin Hausa, inda ana maganar mutane za a ka]o dabbobi da tsuntsaye da }ir}irarrun abubuwa da sauransu, kamar yadda Koko (2009:12-13) Misalin wa]annan tatsuniyoyin suna da yawa, sai dai mu ambato sunayensu, kamar tatsuniyar Ta-kitse wacce ta ha]a taurari na mutane da dabbobi da tsuntsaye da }ir}irarrun irin gizo da hanjin sa da suka riki]a zuwa ‘yan mata, (Yahaya 1974:13-28). Sauran tatsuniyoyin sun ha]a da [an tsako da layar }anzo; da tatsuniyar kwa]o da gishiri da }uda; da Barewa ta auri mutum.
- Labarin tsuntsaye da kwari da tsiraruwa: ita kuwa wannan nau’in tatsuniya ta shafi irin tsuntsaye da }wari da tsiraruwan da ake samu a cikin muhallin Bahaushe. A cikin labarin, ana mutuntar da wa]annan halittu a ba su halayya ta mutane ta magana da aiki da sauransu. Akwai tatsuniyar Talipaku da Kurciya da suka yi she]a]aya, suka yi kwanci, suka }yan}yashe. Kullum suna zuwa neman abinci su dawo tare. Kasancewar]iyar kurciya ta fi kyau mutane sun fi kar~arta nemo, sai Talipaku ta shirya sace]iyar kurciya, suna kiyoyi ta sace jiki ta je ta]auki]iyar da ba

tata ba. Da kurciya ta fahimci me ya faru, sai ta }auki }iyar talipaku ta bi hanya tana tambaya, sai a ce yanzu ta bar nan. Har ta isa garin sarkin tsuntsaye ta tarar talipaku ta je neman a ba ta wurin zama, ana tambayarta, ina ta samu }iya. Nan take aka gano }aryarta, aka }wace }iyar kurciya aka mayar mata. Ita ko aka ja mata kunne kan abin da ta aikata, (Usman, 2012:120-121).

A labarin }wari akwai tatsuniyar kaza da zakara da }ungurguma. Kaza suna zamansu lafiya da mijinta, sai ya auro mata }ungurguma. Damina ta tsaya sun saba zuwa gona su yi noma tare, amma sai }ungurguma kullum ta ci }aryar haurenta ke ciwo. Sai a tafi a bar ta cikin gida, ta tashi ta yi wanka ta yi ni}a ta ci abinci tana wa}a. har ranar asirinta ya tonu, suka gane, suka ba ta kashi, zakara ya koreta, (Hira da Inna Jimma yar shekarab 63)

A tsiraruwa akwai Misali tatsuniyar ma}acci, wacce aka ambaci faara (nau'in {waro) a matsayin abincin Hausawa, har aka kamo ta da niyyar idan matar ta haihu, a yanka a matsayin rago, sai matar bisa kuskure ta saki farar, mijinta ta ce sai ta nemo ta. Matar ta tashi da tsohon ciki tana gudu neman fara, har haihuwa ta same ta gindin itaciyar madacci. Ta haihu, sai ta bar masa amana, ta ci gaba da yawon neman farar yarinya kyakkyawa tana hannun itaciyar ma}acci har ta girma. Lokacin da wata rana labarinta ya iske Sarki kan kyawun yarinyar, ya aika da dogarawa su kamo ta, duk suke je }aukarta, ta yi kuka da wa}a , sai babanta ma}acci ya kar~a ya kashe fadawan. Haka aka yi ta tura fadawa ana hasararsu, sai da }yar aka }wato yarinyar. A wannan tatsuniyar an mutunta itaciyar ma}acci, inda aka ba ta halayyar mutane na amana (Hira da Hajiya Amo mai shekaru 59)

- Labarin tarihi: shi kuwa labarin tarihi, labari ne abubuwan da suka ta~a wakana ko kuma samuwar wasu abubuwa na tsawon lokaci mai nisa. Irin waɗannan labarun ana kiransu dahikayar mafari, misali labarin faruwar mutuwa da komawar wasu dabbobi daji, da tarihin tantara da ‘yan uwanta da suka yi jinyar mahaifiyarsu da sauransu. Misali, tatsuniyar tantabara da kurciya da hazbiya mamarsu ɗaya, ta yi rashin lafiya. Tantabara ta zauna ta kula da mamar yadda ya kamata, ta yi mata addu’a, shi yasa take zama cikin gida, ana aza mata kasko, har a sa wa ruwan shanta suga. Ita ko hazbiya ta ri}a tafiya tana dawowa, uwar ta yi mata addu’a Allah ya yi mata yadda ta yi mata. Kurciya da ta tafi, ta mance da uwar, ta yi mata addu’a marar kyau, shi yasa duk inda take yara jifanta suke, suna ɗauke mata }wai da ‘ya’ya, (Koko, 2009:127-8). Bayan waɗannan akwai yadda mutuwa ta iso duniya; da faɗowar kura daga sama; da labarin shiga motar kare da Saniya da Akuya; da sauransu.

(Koko, 2009)

3.3 Waiwayen Bitar Rabe-raben Tatsuniya

Bayanan da suka gabata na ra'ayoyi da hujjoji na masana daban-daban dangane da rabon tatsuniya Mai Labari sun kasance tsananin da ya sa aka yi la'akari da ra'ayoyin na masana domin sake samarwa wasu rukunna da suke a cikin tatsuniya da ba a fito da su a fili ba kamar haka:

- (a) Labarun mutane
- (b) Labarun dabbobi
- (c) Labarun tsuntsaye da }wari da tsiraruwa
- (d) Labarun }ir}irarrun taurari (gizo, }o}i, dodo, botorami da sauransu)
- (e) Labarun aljannu da abubuwan al'ajabi
- (f) Labarun tarihi/hikayar mafari
- (g) Labarun azanci (kacici-kacici, almara da sauransu)
- (h) Labarun gamin-gambiza

Auna Fahimta

Akwai labarai na Adabin baka wa]anda malamai da]alaibai masu nazarin tatsuniya suka manta da su wajen Kason da aka yin a Adabin baka, ko muna iya waiwayen labaran da kashe-kashen mu ga abinda ya faru? Ko muna tatantance wa]annan labaran, mu kuma yi musu nasu kaso ko mu snya su a]aya daga ikin Kason labaran adabinka baka damalamai suka gabatar mana?

4.0 Kammalawa

Kashe-kashen tatsuniya da aka tattauna a darasin da ya gabata ya fa]akar da wannan ajin cewa akwai wasu labarai da masanan da suka yi kason ba su kula da su ba. Sai aka bar su haka nan ba a yi musu bagire a cikin kason da aka tattauna a darussan da suka gabata ba, da ma wannan darasi ba. Amma masu nazari cikin adabin baka na Hausa sun maida

himma wajen fitar da duk wani labari na baka da bai samu gurbin da za a jefa shi ba, domin su yi masa mazauni.

4.0 Ta}aitawa

- Kashe-kashen labaran Adabin baka aka gani a wannan kashi irin su kaci-kacici, Tarihi, Almara da Tatsuniya
- Tatsuniya akwai ta Gizo da {o}i, akwai ta Sauran dabbobi da tsirai da }wari

6.0 Jingar Darasi

- Wa}anne Labarai ne ake kira da labaran “Gamin Gambiza”
- Labaran da ba saka su cikin Kason tatsuniya ba, ina makomarsu a adabance?
- A wane rukuni Tatsuniyar [an Ma}acci ta fa}o a kashe-kashen tatsuniya?

7.0 Manazarta

Amina, H. (2019) Tattaunawar da na yi da ita a gidanta da ke unguwar rogo, Sakkwato a ranar 28 ga Mayu, 2019 da {arfe 4:30 na rana

Gusau, S. M (2013) Tatsuniya a Rubuce. Century Research and Publishing Company, Kano.

Koko, H. S (2009) Jagoran Nazarin Tatsuniya. Mathi Production, Sokoto

Ruth, F (1970) Oral Literature in Africa. Oxford University Press, Dares Salam, Ibadan.

Skinner, N. (1969) *Hausa Tales and Traditions*. Vol 1: Frank Class and Company.

Usman, B. (2012) Taskar Tatsuniyoyi (Littafi }aya zuwa na goma). Academy Press Plc, Lagos

Yahaya da Wasu (1992) *Darussan Hausa: Don Manyan Makarantun Sakandare*. University Press Plc

Yahaya, I. Y (1974) *Labarun Gargajiya I* University Press Plc. Ibadan.

KASHI NA UKU: Muhimmancin Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

Kowane al'amari yana ginuwa bisa wata manufa. Manufar nan ita ke bayyana amfaninsa. Amfanin abu shi ne a ga ya yi tasiri mai kyau. Amfanin tatsuniya shi ne za a tattauna a cikin wannan darasi. Kamar yadda aka al'adanta, akwai taken da ke bayyana manufar kwas da }umshiyarsa kafin tambayoyin auna fahimta da manzarta.

2.0 Manufa

Manufar wannan darasi shi ne }alibai su san amfanin labaran tatsuniya ga al'ummar Hausawa. Ana son a }arshen wannan kwas, a fara ganin amfanin tatsuniya ga rayuwar masu saurarenta.

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Muhimmancin Tatsuniya

3.2 Muhimmancin Tatsuniya a da

3.3 Makomar Tatsuniya a yau

3.4 Mafita

Auna Fahimta

5.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Muhimmancin Tatsuniya

Daga cikin masana da suka yi ayyuka kan tatsuniya sun bayyana irin muhimmancin da take da shi da suka haɗa da Umar, (1980:12) inda ya bayyana cewa tatsuniya tana da matuɗar amfani wajen gina kyawawan ɓabi'u tare da rusa munana, haka zalika tana taimakawa wajen koyar da yara harshensu na uwa, tana ɓauke kyawawan al'adunmu tare da bai wa yara nishaɓi. Shi ma Yahaya, (1974:1) ya ɓara da cewa duk da cewa gaskiya ne labarun tatsuniya ba su ta'a aukuwa ba, amma idan aka yi nazarinsu abin da ke ɓunshe cikinsu, za mu ga cewa suna nuni ga halayen zaman duniya ne. Sa'annan tana da kama da wasan kwaikwayo inda ake amfani da mutane da dabbobi da tsuntsaye da ma wasu ɓirɓirarrun halittu irin su gizo wajen nuna halayen kirki da kuma sakayya ga wanda ya munana daga ɓarshe. A cikinta ne ake cin karo da kyawawan al'adun Bahaushe irin sana'o'i da kunya da zumunta da tarbiyya da sauransu. A wata faɗa ta Yahaya,(1992:8) ya ɓara fito muna da wani amfani da tatsuniya take das hi na katange yara a wuri ɓaya a hana su yawace-yawacen banza, sa'annan suna taya sabuwar amarya hira ta manta da kewar da take da ita na barin gidansu zuwa sabon wuri, su ma su kasance cikin nishaɓi. Sa'annan ga irin darussa daban-daban da suke ɓaruwa da su ta hanyar sauraren labarun na tatsuniya. Ita ma Koko, (2009:31-36), ta bayyana cewa muhimmancin tatsuniya ya fi gaban a bayyana shi duka sai dai a tsakura, domin ilmantar da take da koyar da zamantakewa da koyar da tarihin abubuwa, sadar da rayuwar al'umma daga wani zamani zuwa wani da kasancewarta ma'adanin al'adu, da koyar da matakan tsaro da madubin rayuwa na sanin sirrin al'umma da sauransu.

Idan muka yi la'akari da abubuwan da magabata suka zayyana dangane da tatsuniya, to kuwa lalle bayyana dukkanin muhimmancinta da amfaninta yana wuya, sai dai a ambato abin da ya sauwa}a. ta la'akari da bayanana da hujjojin da suka gabata, za mu so mu fito da wasu dalilai kaɓan a fili na tabbatuwar muhimmancin tatsuniya a cikin al'ummar Hausawa kamar haka:

- (a) Cusa tarbiyya
- (b) Ilmantarwa
- (c) Nisha]antarwa
- (d) Koyar da harshe
- (e) Koyar da al'adu
- (f) Koyar da zamantakewa
- (g) Fa]akarwa
- (h) Ha~aka al'adu
- (i) Madubin rayuwa
- (j) Adana tarihin al'umma
- (k) Matakan tsaron al'umma
- (l) Koyar da dabarun zaman duniya

Wa]annan abubuwa da muka tsakuro ka]an ne daga cikin koyarwar tatsuniya da kuma muhimmancin da take da shi a cikin al'umma. Idan kuwa haka ne, ta babu shakka ta cancanci duk irin rigar girma da matsayin da Bahaushe ya bata. Kuma shi yasa ya aminbta da ta zama makarantar farko ta koyar da tarbiyya ga 'ya'yansa tun kafin ya samu cu]anya da ba}i da kuma ci gaba na rayuwar duniya.

3.2 Matsayin Tatsuniya a Da

Kamar yadda ya gabata na abin da aka ciranto daga bakunan magabata, tatsuniya tana da matu]ar muhimmanci da }arnukan da suka gabata. Kuma ana ba ta matsayi mai girma wanda ya dace da aikin da take a cikin al'umma. Wannan ya sanya al'umma suka yi ri}o da ita, suna buga misalai da ita a cikin al'amurransu domin fa]akarwa, haka zalika suna amfani da ita da zuciya]aya. Wannan shi ya yi jagoranci ga samar da nagartacciyar al'umma mai gaskiya da tarbiyya da ri}o da halayya ta gari. [angambo, (1984:15-16) ya }ara fito da amfanin tatsuniya ga al'ummar Hausawa a lokacin da ilimi da karatu ba su samu }asar Hausa ba (musamman karatun addinin musulunci da na boko), tatsuniyoyi da labarai, su ne suka zamo makarantar farko ta 'ya'yan Hausawa, inda tan an suke koyon

tarihi ko halayen kirki da hani kan miyagun halaye da dabarun zaman duniya, irin dabarun kare kai, neman abinci da samar da nisha]i.

Shi ma Gusau, (2013:8) ya bayyana cewa a zamanin da can lolacin zaman farko na al'ummarHausawa, kafin }arni na sha]aya (11) manyan mutane maza da mata ne ke aiwatar da tatsuniya a matsayin wata hanya ta koyar da matakan rayuwa a rukunonin jama'a. Bayan zuwan addinin a wuraren }arni na sha tara (19), bayan addinin musulunci ya yi tasiri a zukan Hausawa, an]auketa a matsayin }arya. Duk da haka ba a yi watsi da tatsuniyar gaba]aya ba sai aka bar wa tsofaffin mata da }ananan yara yin tatsuniya. Bayan zuwan Turawa }asar Hausa duk da cewa tatsuniyar ta]auki wani fasali da aka samu ci gaban da wasu ke zagayawa suna aiwatar da ita ga jama'a, har ma ta samu tagomashin da ake watsata ta kafafen ya]a labarai irin gidajen rediyo da talabijin da dandali da wasu tarurruka da bukukuwan gargajiya.

Idan muka yi duba ga bayanin da ya gabata, za mu ga cewa duk da irin yanayi da zamunna da tatsuniya ta ratsa, wannan bai sa Bahaushe ya yi watsi da ita gaba]aya ba. Sai dai irin kwaskwarimar da ta samu, kuma aka ci gaba da aiwatar da ita, saboda sanin irin tsanin da ya tsara a cikinta wanda yake da saurin tasiri cikin zukan al'umma, musamman yara, wa]anda su ne za su tashi su zama manyan gobe. Wannan ya sanya samun nasarar tayar da magabata na gari masu kishin addini da al'ada. Sai dai kash, bayan tafiya ta yi nisa, sai aka saki wannan turba ta magabata, aka rungumi sabuwar rayuwa ta ba}i, da nufin an samu musanya da abin da ya fi namu inganci. Wannan ko shi ake cewa 'ci gaban mai ginar rijiya'. Yanzu sai mu waiwayi sakamakon da aka samu na yin watsi da tatsuniya.

3.3 Makomar Tatsuniya a Yau

Daga bayanin da suka gabata, an fahimci muhimmancin tatsuniya. Domin kuwa duk yaron da ya tashi birni, idan shekarunta ba su haura ashirin ba, to kuwa ko da ya zo duniya ya tarar ana harha]a tarikitan tatsuniya za ta yi hijira ko kuma tana gangarar mutuwa. A daidai wannan lokacin aka maye tatsuniya da fina-finai na indiyawa da

sinawa da na kwaikwayo na yara (disneys, cartoon) na wasannin kyanwa ba ~era, da fina-finan Kano. Uwa-uba yanzu samun ci gaban wayoyin sadarwa na tafi da gidanka da suka koma abin hirar yara da Jebe musu kewa. Sai dai wannan al'adar har yanzu akwai sauran birbishinta a }auyukan da ba su da ababen more rayuwa da wutar lantarki. Inda har yanzu ake aiwatar da rayuwa ta gargajiya, to su kam sun ci gaba da yin ri}o da tatsuniya don sanin irin muhimmancin da take da shi ga al'ummarsu da kuma al'adarsu.

Tun kafin su}ewar tatsuniya malamai suka fara }yallaro hasashen abin da zai faruwa dangane da tatsuniya. Daga cikinsu akwai wanda ya bayyana cewa duk da kasancewar tatsuniya hanya ma fi sau}i wajen cusa tarbiyya ga yara, amma abin takaici an wayi gari an yi watsi da ita, an daina yinta, gidajen silma da talabijin masu bidiyo sun mayar da mai doki kuturi (Umar, 1980: 12).

Har ila yau Yahaya, (1974:2) ya bayyana cewa ba }aramar basira ceta tsara labaran da ake kira tatsuniya ba. Wanda a wannan zamanin da wuya a samu wanda zai iya }ir}iro tatsuniya, ko da kuwa an samu wani ya yi za a ji ta bambarakwai, ba za ta yi da}i da hikimar ta gargajiya aka aka saba ji daga bakunan tsofaffi ba.

Kenan yin watsi da tatsuniya ba }aramar wauta ba ne, domin kuwa ba mu da fasahar da za mu tsaya mu tsarata ta dace da tsarin wa}anda muke da su da suka gabata. Wannan ya }ara tabbatar muna cewa dukkanin tatsuniyoyin da muke da su a da ssuka rage a duniyarmu ta yau suna shekaru masu yawa, wanda an da}e da tsara su, sai dai magabata sun yi ta }o}ari wajen sadar da su ga masu tasowa zamani bayan zamani har suka riske mu a yanzu. Sai dai mu rashin azancin da muka yi shi ne na barin wannan fasaha ta salwanta, ba tare da mun ci gaba da sadar da ita ba, kuma ba mu yi amfani kimiyyar zamani wajen samar mata matsugunni ta yarda za ta samu kar~uwa, a ci kasuwa tare da ita, kamar yadda ta samu kulawa ga wa}anda suka gabace mu.

3.4 Mafita

Bayan gabatar da muhimmancin da tatsuniya take da shi a rayuwar al'umma, musamman al'ummar Hausawa da muke magana a kanta, mun ga irin gwagwarmayar da tatsuniya ta sha na tsawon zamunna har muke iya ganin birbishinta a yau, ya kamata a tashi tsaye wajen zaku]o tsofaffin tatsuniyoyi da aka taskace da wa]anda ake da shi a kai ba su mutu ba, a sanya su cikin fannoni na ilimi na koyar da al'adun Hausawa a kowane mataki na karatu, tun daga firamare har zuwa jami'a. a tabbatar da ta shiga cikin manhaja na karatun game-gari (General Studies da aka sani da GST). Wannan zai sa ko yaro na so ko bai bu}ata, sai an gaya masa wani abu da ya shafi tatsuniya.

Sa'annan a ri]a watsata a kafafen ya]a labarai, ta hanyar samar da shiraruwa na al'adun gargajiya. Ta hakan zai sa iyaye za su kwa]aitar da yaransu a kan kallon shiraruwanmu su bar na ba}i. su ma daraktocinmu da furodusoshi su ~ata }wa}walwa wajen tsara tatsuniyoyin cikin fina-finai da suka dace da zamani kamar *katun* (cartoon), wanda hakan wa]anda suka gaba suka yin a amfani da dabarunsu a cikin wannan tsari, har ya sa labarun suka samu kar~uwa a duniya, muka yi jifa da namu muka rungumi nasu.

Marubuta su sake taskace tatsuniyoyi da kuma ya]a labarun kyauta a kafafen sadarwa na zamani, yadda labaru barkatai marar ma'ana ke zagayawa ba tare da biyan sisin kwabo ba. Wannan zai sa maimakon yaranmu su karanci labarun da ba su da muhimmanci gare su, sai su ri}a karanta wa]annan. Wannan zai yi matu}ar taimakawa wajen farfa]o da tatsuniyar.

Auna Fahimta

- Idan anason a samu mafita ga makomar tatsuniya mene ne abin yi?
- Mene ne tarna}i ga dawowar tatsuniya kamar yadda ake yinta a da?

4.0 Kammalawa

Samuwar Talabijin da Rediyo a manyan birane shi ne ya fara yi wa tatsuniya barazanar “tashi ba ni gu”. Sai Tatsuniya na koma inda babu Talabijin, Rediyo kuma sai mai }arfin sayen batur. Wannan wuri da tatsuniya ta koma a yanzu shi ne }aoyuka. Idan har ana son kada tatsuniya ta ~ace ~at a tarihin Adabin Hausa, to sai an adana ta a rubuce cikin kundaye wanda wasu cibiyoyi sun himmatu a kan yin hakan, sa’annan ta shiga cikin shirye-shiryen gidajen Rediyo da Talabijin kamar yadda aka fahimci an fara yi a yanzu. Sai kuma Jalibai su shiga nazarin tarihin hikimomin da ke cikin tatsuniya, wanda shi ma an fara yn hakan a Jami’o’i da Kwalejojin ilmi inda ake nazarin Hausa. Inda ba a farga ba, da lamarin tatsuniya ya shige duhu ga yaran Hausawa.

7.0 Ta}aitawa

- Gidan Silma da Samuwar Talabijin sun maye gurbin wayatayawar Tatsuniya
- Sai dai a rubuce tatsuniyoyin da ke watayawa, a cikin litattafai a mayar da su cikin sigar fina-finai da Katun (cartoon) a ri}a karanta su a makarantu, da kuma sanya su a cikin shirye-shiryen gidajen watsa labarai.

8.0 Jingar Darasi

- awo muhimmancin tatsuniya guda biyar, tare yin ta}aitaccen bayani a kansu.
- Wa}anne hanyoyi Jaliban Hausa za su bi wajen ceto tatsuniya daga barazanar ~acewa ta take fuskanta a yanzu?
- Shirye-shiryen da ake gabatarwa a gidajen watsa labarai kan tatsuniya, suna da tasiri ga yarammu na yanzu ko kuma akasin hakan? Yi Sharhi mai gamsarwa kan hakan.

7.0 Manazarta

[angambo, A (1984) *Rabe-raben Adabin Hausa da Muhimmancinsa ga Rayuwar Hausawa* Gaskiya Cooperation Limited, Zaria.

Gusau, S. M (2013) *Tatsuniya a Rubuce* Century Research and Publishing Company, Kano

Umar, M. B (1980) *Adabin Baka* Hausa Publications Centre, Zaria

Yahaya, I. Y (1974) *Labarun Gargajiya I* University Press Plc. Ibadan

Yahaya da wasu (1992) *Darussan Hausa: Don Manyan Makarantun Sakandare* University Press Plc, Ibadan

RUKUNI NA HU[U: NAZARIN TATSUNIYA

KASHI NA [AYA: Zubi da Tsarin Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

Wannan darasi zai yi magana kan zubi da tsarin tatsuniya. Tatsuniya tana da wata siffa ta fuskar matakan da ake bi wajen aiwatar da ita, sa'anin sauran labaru irin hikaya, tarihi da sauransu. Wa]annan siffofin su suka sa ake kiranta tatsuniya, ma'ana idan har wa]annan sigogin basu kammala ba, to ba ta amsa sunanta na tatsuniya ba. Wa]annan siffofi ko sigogi su ake kira da zubi da tsarin tatsuniya. Zubin nan da za a yi maganarsa ya }unshi yanayin tsarinta tun daga farko har zuwa }arshenta da kuma kayan cikin da ke dun}ule a cikinta da suka ha]a da jigoginta da salailanta da taurarinta da sauransu. A cikin wannan darasi, za a yi nazarin yadda masana suka yi bajin kolin zubi da tsarin tatsuniya, sa'annan a }auki kowane mataki a yi bayaninsa.

2.0 Manufa

Manufar wannan darasi shi ne a koyar da sigar tatsuniya domin a tantance abinda ya bambanta tatsuniyar da sauran labarai na Adabin baka. Abubuwan da za a lura das u shi ne:

- Yadda ake bu]ewa da rufe tatsuniya
- Yanayin bayar da labarin tatsuniya da yadda ake saka]a wa}o}i
- Nau'o'in muryoyin da ake amfani da su wajen isar da sa}on da tatsuniya take }auke da shi.
- Fito da hawa da sauka a cikin tatsuniya da sauran sigogi da dama.

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Zubi da Tsari

3.2 Zubi da Tsarin Tatsuniya

3.3 Nazarin Zubi da Tsari

3.4 Mafita

Auna Fahimta

6.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Ma'anar Zubi da Tsari

Zubi da tsari yana bayyana yadda aka aiwatar da labarin tatsuniya wanda hakan shi ne ya bambanta tatsuniya da sauran labarai na adabin baka. Labarin tatsuniya dogo ne, ratata kamar zubin tarin waniabu mai yawa. Siffar tatsuniya da sigarta shi ne zubi da tsarinta. Yadda yara za su zauna suna kallon jaya daga cikinsu a matsayin mai bayar da labari, su kuma suna saurare musamman da daddare,a dandali ko a jakin wata dattijuwa (tsohuwa) ko amarya. Tsakanin yara da mai bayar da labari ana samun adadin da zai kai sama da biyar. Yadda ake gabatar da tatsuniya yana nan a bayanan dake tafe.

3.2 Zubi da Tsarin Tatsuniya

Zubi da tsarin tatsuniya ya ha}a abubuwa da dama da tatsuniya ka}ai cikin jerin dangogin adabin baka ta ha}a wa}annan sigogin, wanda masana da yawa suka bayar da su. Koko (2006: 134-14) ta bayyana cewa tatsuniya na da zubi da tsari da suke tamkar tsani ga mai

gabatar da ita, wajen aiwatar da ita. Wa]annan hanyoyi kusan kowace al'umma tana da su, wanda idan har mai saurare ya ji dole ya gasgata cewa labarin tatsuniya ake bayarwa. Daga cikin zubi da tsarin tatsuniya da ta bayar akwai:

- (i) Mai gabatarwa
- (ii) Masu saurare
- (iii) Bu]ewa (salon da ake amfani da shi)
- (iv) Gabatarwa (a wani gari, a wani daji...)
- (v) Gundarin tatsuniya
- (vi) Yanayin bayarwa
- (vii) Rufewa (salon da aka saba)

3.3 Nazarin Zubi da Tsarin Tatsuniya

A }ar}ashin wannan sashe, za mu so mu yi nazarin zubi da tsarin tatsuniya bisa faifan nazari, Sai dai za mu amfani da tsarin da Gusau (2011) ya fasalta su, sa'annan daga baya a }auke su }aya bayan }aya a yi bayaninsu.

- (i) Mabu]i + marufi

Bu]ewa da rufewa: idan za a fara bayar da labarin tatsuniya, ana farawa da ambaton wa]ansu kalmomi, wanda ga al'ada tatsuniya ka]ai ake yi wa haka. Haka ma idan aka kai }arshe ana ambato kalmomin da za su nunawa mai sauraro an kammalawa. Misali, a wajen bu]ewa ana farawa da :

Ga ta nan ga ta nan ku; ko

Ga tan, ga tan ku; ko

Ga ta, ga tan ku

Wa]annan kalmomi sun danganci yankin da masu labarin suka fito. Ko dai Kano ko katsina ko sakkwato, da sauransu. Inda masu sauraro za su amsa da:

Ta zo mu ji ta; ko

Ta zo, ta koma; ko

*Ta je, ta dawo; ko
Ta zo, ta fiƙe.*

Wannan shi ne sharar fage na bayar da labari. Idan hakan ya wakana, sai mai ba da labari ya ci gaba da bayar da labarin, masu saurare suna biye da shi har sai ya kai }arshe sai ya ce:

*{urungus kan kusu; ko
{urun}us kan ~era; ko
Kan kurus kan }usu.*

Ko kuma:

*{urun}us kan kusu,
Kusu ba ya ci kainai ba
Sai dai ya ci kan }an wani
Ko yar wata.*

Ko kuma:

*{urungus kan kusu
Ba don gizo ba da na yi }arya
Da ma }aryar ce na giggilla muku (Gusau 2013).*

(ii) Lokaci, wuri

Kamar yadda aka bayyana a sama, tatsuniya na da lokaci na musamman da aka tanada don aiwatar da ita. Ma fi yawa, an fi yin ta da dare saboda rage tsawon lokaci kafin a yi bacci, da hana yara yawon banza saboda hatsarin da ke ga lokacin. Koko (2009) ta bayyana cewa, “shi/ita mai bayar da tatsuniya ya fi son bayar da labarin cikin duhun dare, ta yadda ba za a iya ganin yadda yake sarrafa bakinsa ba, sai ya faji yadda yake so. Sai dai akwai wasu lokutta da takan kama a yi tatsuniya da rana. Wuraren yin tatsuniya sun ha]a da]akin tsoffi,]akin amarya, dandali, kasuwa, wuraren ha]uwar jama’a da sauransu”. Sai a bayanan da suka gabata kan lokuttan aiwatar da tatsuniya a can baya, mun bayyana cewa ana gabatar da tatsuniya da rana idan an cika sharu]]an aiwatar da ita.

(iii) Hauhawa (Zango-zango na tatsuniya)

Hauhawa shi ne tsara labari mataki-mataki, daga gabatar da labari, tare da kawo wasu matsaloli jaya bayan jaya suna girma daga sauji zuwa }ololuwa, ana bayani bisa }a'ida, kan abin da ake so a gabatar. Misalin wannan shi ne a cikin tatsuniy Gizo da mata mai tallar sa kamar haka:

Wata rana wata mata tana tallar Sa (namijin Saniya), amma idan mutum ya saya, ba a nan take zai biya ba , idan shekara ta zagayo ya faji sunanta. Wanda ya kar~i san, shekara ta gewayo, ya kasa tuna sunan nata, to, za ta jefa shi cikin ruwan gulbi ya mutu. Matar nan ta ri}a bi rariya-rariya, lungu-lungu, titi, tana shela, tana cewa, ku sai Sa, ku sai Sa. Da mutum ya kira ta, ta kuma fa}a masa yadda za a biya san, sai ya fasa. Ana cikin haka, sai *Gizo* ya sami labari. Kuma aka gaya masa sharu]]an kar~ar sa, sai ya amince. Gusau (2000 :46

(iv) {ololuwa

Shi ne bayan an faro da gina bayanai ko matsaloli daki-daki, har an cimma ma}ura, ta hanyar farawa daga }asa a yi sama can }ololuwa. Dagan an za a gangaro zuwa saukewa }asa. Bahaushe na cewa 'kome nisan jifa }asa za ta sauka'. A daidai lokacin da aka }ulla matsala ta yi }amari, ana neman mafita a cikin labari, shi ake kira }ololuwa. Muna iya tsintar misalin wannan a cikin tatsuniyar Na-goma kamar haka:

To idan ba za ku fa}a min ba, yanzu a kai ku
Bakin kogi. Wanda ya cinye tsuntsuwar nan,
Ruwa ya tafi da shi. (Yahaya, 1974:35)

(v) Zango (wurin kwana)

Zango yana nufin tsayawa a huta, idan tafiya ta mi}a. a cikin tatsuniya akwai inda ake dakatawa, a }an tsaya sai a ci gaba. A cikin tatsuniyar ruwan bagaja mun ga cewa cikin tafiyar da yarinya ta yi kafin ta cimma gulbin da take nema, ta yi ta cin karo da wasu gulabe, tana tsayawa ta yada zango, ba tare da sa~a doka na cin abin da ta gani kan hanya ba, sai dai ta dakata ta huta, ta sake

ci gaba, domin tana da inda take da }udirin isa. Misali ‘Ki tafi kogin *Ruwan Bagaja* ki wanke kayan fitsarin da kika yi, to inna, ta }auki kaya har ta kai wani gari wajen wani kogi, ta yi tambaya.’

Kogi! Kogi!

Kokai ne *Ruwan Bagaja*

Bagaja! Bagaja !

Ta ‘yar *Sarki*

Aka aiko ni na zo na wanke

A *Ruwan Bagaja*.

(Ahmad 1997 :189).

(vi) Fayyacewa (}arshen labari)

Shi ne gangara, bayan an fito cikin wata matsala, sai a cimma maslaha. A cikin tatsuniyar ruwan bagaja, bayan an }ir}iri matsalar fitsarin kwance, sai aka je neman rowan bagaja, wannan kan hanya aka yi ta cin karo da ruwa daban-daban, daga }arshe an cimma wa}anda su ne rowan na gaskiya kamar haka. ‘Sai ruwa ya dare, sa’an nan ya ce wa yarinyar, Eh ni ne *Ruwan Bagaja*, kuma ni ina hannun aljannu ne, to sai saboda ladabinki zan ba ki sakamako mai martaba. Yanzu ki wanke wannan buzu sannan ki shiga ga }an }aki can bayanki za a yi miki sha tara ta arziki’.

(Ahmad 1997 :188)

(vii) {odago/’yar wa}a

A cikin tatsuniya ana samun ‘yan wa}e-sa}e da ake jefawa ciki don su }arawa tatsuniyar armashi. Wa}o}in suna da tasiri na janyo hankalin da tunanin mai sauraro, ya da}e yana saurare ba tare da ya gundura ba. Ya kawo misali daga tatsuniyar Ma}acci da Yarinya:

Yarinya: Ma}acci, Ma}acci ubana,

Gare ka anka kawo ni,

Gare ka za ni tsira.

Ma}acci: I shunki, I shunki }iyata,

Gare ni an ka kawo ki

Gare ni za ki tsira,

Mutum jari da goma,

Manzo jai kan kai gida. (Yahya, 1984:4, Gusau 2003: 20-

21)

Har wayau Yahya (1994: 55-56) ya }ara bayyana cewa, ana saka wa}o}in da ke cikin tatsuniya domin }arfafa sa}on cikin tatsuniya da wartsakar da yara kar su gundara da labari kai tsaye. Wannan ya sanya idan ana so a nuna dangantakar abubuwa da juna, ake shirya wa}ar da za a ri}a rerawa akai-akai, tun farkon tatsuniya har zuwa }arshe, inda ake giggina sa}on da ake son isarwa a cikin wa}ai kai tsaye. Ya sake bayar da misalin irin wannan a cikin tatsuniyar yaro da sanda, wanda loacin da zai yi tafiya, mahaifiyarsa ta ba shi sanda. Sandar ta ha}uda matsala, inda maharbi ya are ta don jifar tsuntsu, ta sagale saman itaciya, yaron ya yi kuka tare da bayyanawa a cikin wa}arsa cewa mahaifiyarsa ce ta bashi sandar. Haka dai matsaloli suka ri}a shiga cikin abubuwa yake kar~a a madadin sandar har }arshen tatsuniyar. Inda aka ci gaba da rera wa}ar a duk lokacin da wani abu ya faru, tare da jeranto bayanin bi-da-bi. Ga misalin wa}ar }arshe a cikin tatsuniyar:

Ka}ata,

Ka}ata da manomi ya ba ni,

Manomi ma~ad da kwasata,

Kwasata da ma}eri ya ba ni,

Ma}eri ma~ad da tokata,

Tokata da matoyi ya ba ni,

Matoyi ma~ad da tsuntsuna,

Tsuntsuna da mahalbi ya ba ni,

Mahalbi ma~ad da sandata,

Sandata da Inna ta bi,

Abba ya gyara bakin dutsin Katuru,

Katuru ko ba kusa ba,

Balle yaro ya zo na,

Ya zo na ko ya }ebo,

Ya }ebo mini abita.

(viii) [aurin garmai, tankiya

Shi kuwa wannan tsarin da ake samu a cikin tatsuniya na jerangiya, kafin yanke hukunci. A cikin tatsuniya muna iya tsintar wannan tsarin kamar haka :

Dodo da matarsa,.....Sai Dodo ya tambaye ta daga ina, sai ta fa}a wa Dodo labarinta, sai Dodo ya ce yanzu in cinye ki ne ko kuwa in maida ke matata. Sai ta ce duk abin da ransa ya gani, sai ya ce haka ne Sai ya ce zan maida ke matata.....(Skinner, 1980 : 79-85)

(ix) Tauraro, ma}iyi/ma}iyiya

Tauraro shi ne wanda aka shirya tatsuniyar domininsa, ko kuma ya fi yin fice daga cikin taurarin. Daga cikin taurarin ma akwai babban tauraro wanda, wanda aka gina labarin domininsa, wanda kuma duk damuwar ta ta'alla}a kansu, ta fuskar kare shi da tattalinsa da }o}arin gina don a samu ya kai labari, har a ga darasi daga garesa. Akwai kuma }aramin tauraro wanda an halitta shi ne don ya taimaka wa babban tauraro. Sau da yawa ba a cika damuwa da rayuwarsa ba, sai dai marubuci na sa}alo shi ne domin ya }ulla wata dangantaka tsakaninsa da babban tauraro. Muktar (2004:68)

Ga misalin taurarin da suka fi yin fice a kusan tatsuniyoyi kamar haka:

- i. *Gizo.*
- ii. {o}i.
- iii. *Sarki.*
- iv. *Kura.*
- v. *Dila.*
- vi. *Dodo*
- vii. *Kishiyoyi da sauran dabbobi.*

Auna Fahimta

- Kamar wa}a tana da tsari marufi da mabu}I, haka tatsuniya take da marufi da mabu}i
- Siffofin aiwatar da ita, sai an samu bagire, da kuma lokaci, da masu sauraro da masu bayar da labari, sai zubin labarin

4.0 Kammalawa

Tatsuniya tana da ke~antaccen tsari da ya bambantata da sauran labarun zube kamar mai bayar da labari, da masu sauraro, da bu}ewa da rufewa, da sharar fage da gundarin bayani da jeranta zaren tunani da salon gabatar da labari, da yanayin bayar da shi.

5.0 Ta}aitawa

- Kafin a kira tatsuniya da sunanta saian kiyaye da marufi “kankurus kan kusu, da mabu}i ga-ta-nan-ga-ta-nan-ku.....,
- Tatsuniya ta samu ci baya bayan zuwan majigi da talabijin, amma }aliban tatsuniya sun yun}uro ga mayar da tagomashin tatsuniyamakusancin na da

6.0 Jingar Darasi

- A fahimtarku wane tsari ne ya bambanta tatsuniya da sauran labarai na adabin baka?
- Tatsuniya ta kasu kashi biyu dangane da Taurarinta, ko kun fahimci hakan?
- Wa}anne nau'in muryoyi ne kuka fahimci sun mamaye labaran tatsuniya?

7.0 Manazarta

Ahmad, S.B. (1997). *Narrator as Interpreter: Stability and Variation in Hausa Tales* Rudiger koppe Verlag Koln .

Gusau, S. M (2011) *Adabin Hausa a Sau}a}e*. Century Research and Publishing Company, Kano, Nigeria.

Gusau, S.M. (2000) *.Tatsuniya A Rubuce*: Gidan Dabino Publishers Kano- Nigeria.

Gusau, S. M (2003) *Jagoran Nazarin Wa}ar Baka*. Benchmark Publishers Limited, Kano.

Koko, H. S (2006) *Jagoran Nazarin Tatsuniya*. Mathi Production, Sokoto.

Muktar, I. (2004). *Jagoran Nazarin {agaggun Labarai*, Kano, Benchmark, Ltd.

Skinner, N. (1980) *Anthology of Hausa Literature* : N.N.P.C. Zaria.

Yahya, A. B (1994) *Jigon Nazarin Wa}a*. Fisbas Media Service, Kaduna.

Yahaya, I.Y. (1974). *Labarun Gargajiya I*.Oxford University Press.

KASHI NA BIYU: Jigon Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

A darasin da ya gabata, an tattauna kan zubi da tsarin tatsuniya wanda a ciki an ambato jigon tatsuniya a ta}aice. Jigo wanda shi ne manufa a cikin labari, ya kasance a matsayin sa}on da mawa}i ko marubuci ko mai bayar da labari ke son ya isar ga masu saurare. Kowane aiki dole ya kasance yana }auke da manufar aiwatar da shi, wanda shi ne jigon da za mu yi magana a kai. Jigon shi ne ruhin kowane al'amari. Rashin jigo yana sanya labari ya kance bai da fa'ida ko darasin da yake son ya koyar. A wannan darasi za mu }auki jigon tatsuniya mu }urfafa kan maganarsa, ta yadda za mu iya sanin ma'anar jigo da irin nau'o'in jigogin da ake samu a cikin tatsuniya. Bayan an gabatar da nau'o'in jigogin, za a kuma sake }aukar }ai}aikun jigogin a yi bayaninsu }aya bayan }aya, sa'annan a sake dubawa a cikin tatsuniyoyin mu da suke }unshe da wa}annan jigogin don danganta su a matsayin misalai.

2.0 Manufa

Manufar wannan darasi shi ne tattaunawa kan jigon tatsuniya kamar haka:

- Bayar da haske kan sanin jigo a cikin kowane al'amari
- Danganta ma'anar da aka sani ta jigo da sanin jigo a cikin tatsuniya
- Fito da muhimman jigogi na tatsuniya a fili
- Tsamo wa}annan jigogin daga cikin tatsuniyoyin da muke da su na Hausa.

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Jigo Tatsuniya

3.2 Jigon Tatsuniya

- 3.3 Nazarin Jigogin Tatsuniya
 - 3.3.1 Jigon Kunya
 - 3.3.2 Jigon Wayo da Yaudara
 - 3.3.3 Jigon Kishi
 - 3.3.4 Jigon Girmama Iyaye
 - 3.3.5 Jigon Tarbiyya
 - 3.3.6 Jigon Jaruntaka
 - 3.3.7 Jigon Al}awali

Auna Fahimta

- 7.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Darasi
- 7.0 Manazarta

3.1 Ma'anar Jigo

Jigo yana nufin muhimmin sa}on da ake son isarwa. Jigo a fahimtar malaman adabi yana nufin ginshi}in kowane al'amari. A }o}arin fassara jigo domin amfanin masu nazari, an nemi sanin masu amfani da kalmar jigo kamar manoma musamman manoman fadama, an fahimci a wajen manomin fadama, jigo yana nufin gugar da ake jibar ruwa da ita. A fadama akwai rijiya wadda ake jibar ruwa a cikinta ana zuba wa shukaruwa saboda ta yi yabanya mai kyau. Da wannan ma'ana aka yi guzurin ma'anar Jigo ga manomi zuwa ga ma'ana ta lugga wadda ake son a fahimta a wannan bagire yanzu.

Jigo shi ne sa}on da ake a isar ga masu sauraro. Tatsuniya na da jigogi da dama da aka tsara ta akanta dominsa.

Muktar (2004:33) Jigo shi ne }ashin bayan labarin, wato ma}asudin da aka gina labarin a kansa .Akan sami babban jigo da kuma }ananan jigogi a cikin labari.

Sa'id (2006:217) Jigo sa}o ne na musamman da marubuci ke }o}arin bayyanawa ga jama'a a }agaggen labari ko was an kwaikwayo ko wa}a

Jigon tatsuniya na nufin duk wani sa}o ko manufa da tatsuniyar ke }auke da shi. Jigon tatsuniya na iya kasancewa a farkon tatsuniya ko tsakiya ko }arshe ko ma a yamutse. Ruth (1970:375)

Jigo dai shi ne sa}on marubuci. Sa}on da marubuci ke son ya isar, a jikinsa ne manufarsa take.

3.2 Jigon Tatsuniya

Akodayaushe babban jigon tatsuniya ga masu saurare shi ne tarbiyantar da'ya'yan Hausawa kan abubuwa masu kyau, da wa}anda suke marasa kyau ne. Idan aka samu tatsuniya wadda ke hani kan wata halayya maras kyau kamar }arya ko sata, ana son a koyar da rashin amfanin yin }arya da sakamakon yin }aryar ko sata. Idan kuma taimakon marasa }arfi ne, ko taimakon gajiyayyu ko tsofaffi ne, to labarin tatsuniyar zai ginu kan amfanin yin taimako don yara su fahimta da kuma kwa}aitar das u da yin hakan. Tatsuniya tana da jigogi da yawa da suka ha}a da manyan jigogi da kuma }anana.

Daga cikin jigogin da suka yi fice a cikin tatsuniya akwai:

- Jigon biyayya
- Jigon tarbiyya
- Jigon ha}uri
- Jigon ilimi
- Jigon adalci
- Jigon amana
- Jigon tawakkali
- Jigon wayo
- Jigon tsoratarwa

- Jigon tausayi
- Jigon jarumtaka
- Jigon mugunta
- Jigon zamantakewa
- Jigon halaye na gari
- Jigon Kwa]ayi da Illolinsa
- Jigon kishi da da}ushe shi da sauransu

3.3 Nazarin Jigogin Tatsuniya

Daga cikin jigogin da aka ambata na tatsuniya a sama, za a]auki wasu daga ciki a yi bayani ta hanyar lalubo misalai daga cikin tatsuniya:

3.3.1 Jigon Kunya

Kunya ta kasance al’ada mai muhimmanci da al’ummar Hausawa ke bugun gaba da ita, kuma suna amfani da ita wajen }imanta tarbiyar al’ummarta. Matan Hausawa an san su da kunya sosai wanda saboda wannan kunyar, yarinya ba za ta sake ta ci abinci kan hanya ko ta tsaya tana magana da wani da sauran abubuwan da al’ada ta tsara ba. Adamu (2018), ta kawo misalin wannan jigon a cikin kundinta, inda ta yi nazarin tatsuniyar Musa [an sarki da ke littafin Yahaya (1971), inda wannan jigon na kunya ya yi tasiri a cikin zuciyar tauraruwar wannan tatsuniyar, wanda duk da son da take yi masa amma ba ta iya fa]ar sunansa sai dai “Wane”. Wannan kuwa haka yake a cikin matan Hausawa, wanda mace ba ta iya kiran sunan mijinta ko surukanta ko sunan]anta na farko. Ga yadda labarin yake a cikin tatsuniyar:

Kai wane,
 Kai wane,
 Wanen gayya
 Wane [an Sarki
 Domin Allah Wane bani bantena (Yahaya; 1971: 26, Tatsuniyar “Musa [ansarki”)

3.3.2 Jigon Wayo da Yaudara

daga cikin taurarin tatsuniya, Gizo na daga cikin masu wayo da iya yi da yaudara. Mafi yawan tatsuniyoyin da yake fitowa da wannan hali, yakan samu sa'a daga farkon labari, daga }arshen labarin ko zai sha ku}arsa. Misalin wannan shi ne a cikin tatsuniyar Gizo da Hankaki a lokacin da gizo ya ri}a zuwa wajen hankaki neman garwatsi don su sammasa dabino, har daga }arshe ya ru}e su, su tafi da shi inda ake samun dabino. Da suka je duk ya kwashe na }warai ya saka a cikin angararsa. Da suka ga haka, sai suka yi masa dabara, suka ce a yi bacci, bayan ya yi bacci, suka fige matashiyarsu, suka kwashe dabinon da ya kwashe na }warai, suka zuba masa }anye, suka tafi, suka bar shi nan. Ya tashi ya rasa zai yi ya koma gida, ya fa}a cikin ruwa, dama itacen a tsakiyar ruwa suke.

Bayan ya fa}a ya ha}a da 'yan ruwa, suka }auka ba}onsu ne da ya gudu, suka ajiye shi a }akin }wansu. Nan ma yaudarar ya yi, inda duk aka kai masa abinci bai ci sai ya yi gina yana zubawa ciki. Sai ya ri}a }aukar }wansu yana cinyewa, sai da ya rage saura }waya }aya, ya yi musu dabara ya tafi gida, ya bar su da }wai }waya }aya. Alhali sun yi masa sha- na-arziki na ha}a shi da kifaye. Ya je ga~ar ruwa ya gasa , kura ta cinye. Haka dai ya yi hasararsu har zuwa }arshen tatsuniyar (Yahaya, 1974:3-12).

3.3.3 Jigon Kishi

Muna iya tsintar wannan jigo a cikin tatsuniyar Ta-kitse, a lokacin da Sarki ya yi tafiya, ya ce kar ya dawo ya tarar an sa matarsa amarya aikin girki. Amma saboda kishi na mata, da yanayin zamantakewar matan babban gida, sai aka mance da gargadin Sarki. Tafiyarsa ke da wuya, aka ce Ta-kitse ta fito ta yi aiki tun da aiki ya zagayo kanta. Ta fita taje }akin girki, dama kuwa ba ta son zafin wuta, sai ta fara narkewa ta zama tamkar gulbi tsakar gida. Sai kuma suka rikice, don suna tunanin gamonsu da Sarki ba zai yi musu kyau ba. Nan dai suka yi shawarar su tayar da kurciya daga cikin tsuntsaye, ta je fagen daga ta gaya wa Sarki abin da ke faruwa, aka kuwa aka yi (Yahaya, 1974:23).

3.3.4 Jigon Girmama Iyaye

Irin tanadin da tarbiyyar Hausawa ta yi wa tarbiya da girma iyaye da magabata abu ne mai matu}ar sha'awa. Wannan ya sanya ake iya tsintar irin wannan jigo a cikin tatsuniyoyin Hausa kamar a cikin tatsuniyar tantabara da kurciya da hasbiya, da mahaifiyarsu ta kwanta rashin lafiya, sai tantabara ta tare wajenta tana dubata, ita kuwa hasbiya ta ri}a zuwa tana dawowa, kurciya kuma ta yi zamanta. Sanadiyar hakan mahaifiyar ta yi musu addu'a kwatankwacin aikin kowannensu. Shi yasa kurciya bat a yi albarka saboda tana da bakin uwa. Tantana kuma ta yi albarka ana ajiyeta cikin gidaje, hasbiya kuma tsaka-tsaki (Koko, 2009: 127).

3.3.5 Jigon tarbiyya

Tarbiyya abu ce da ake yawan maimatawa yara saboda su san muhimmancinta, su kuma tashi da ita. a cikin tatsuniyar Daskin-da-riji, mun ga irin wahalar da botorama ke sha saboda uwarta ba ta ga gida, amma duk da haka nan ta fi wa]anda uwayensu suke zaune a gida. Wannan ya sanya lokacin da 'yan uwan haihuwarta suka yi wa tsohuwa wula}anci, ita ba ta samu yi ba. Kuma lokacin ta yi nufin fasa zuwa gasar Jan sarki saboda ba ta da kayan da za ta saka, da abokiyar mahaifiyarta ta yi mata magana, sai ta ji maganar. Wannan ya sanya zuwan nata ya zame mata alheri (Gusau 2013:84-90).

Jigon Kwa]ayi: wannan hali ne da ake yawan nunawa yara illarsa, don su guje shi, domin kuwa }wa]ayi ga yadda Bahaushe ya ce 'mabu]in wahala'. Muna iya ganin wannan jigo a cikin tatsuniyar Gizo da Mata mai Sa, inda ya kar~i Santa da nufin zai fa]a mata sunanta idan shekara ta zagayo. Bayan jagayowar shekarar, shi da matarsa }o}i duk sun manta sunanta, ta ja shi ga }asa, za ta jefa cikin gulbi, Allah ya tsare matarsa amarya ta tuna sunan ta aika tsuntsuwata gaya masa. Ko da ya samu ya fa]i cikin daidai ya sha u}uba (Gusau, 2013:64-67).

3.3.6 Jigon Jaruntaka

Misalin wannan jigon shi ne a cikin tatsuniyar Sarkin ma}era da Dodo, wanda labari ne na ma}eri Fugo da }anwarsa Awa, da }anwar ta yi aure gari mai nisa, wanda a kan hanya akwai wani dodo da yake tare hanya ga rani ya cinye mutane, amma ga damana bai tarewa. Sai wata rana uwar awa ta rasu ga rani, sai aka aika mata kurciya ta yi wa}a ta ba ta labari. Ita kuwa ta yi shirin tahowa ganin kabarin mahaifiyarta. Mijinta ya hanata, amma ta }i hanuwa, sai ya yi dabarar soya mata nama mai yawa da nufin idan ta ci karo da dodo ta ba shi naman ya ci, sai ta wuce. Haka ko aka yi, dodo ya ha}u da ita, ta ri}a jefa masa nama yana cinyewa, har naman ya }are, ta gudu ta hau itaciya. Ta aika kurciya, ta gayawa }an uwanta Fugo halin da take ciki. Da ya zo, ya tarar dodon ya yi bacci, ya yi ta harbinsa, har ya mutu. Ya saka }anwarsa gaba suka isa gida. Daga lokacin hanya ta bu}e matafiya na wucewa kowane lokaci (Usman 2012 :191-195).

3.3.7 Jigon Al}awari

An samu cin karo da wannan jigo a cikin tatsuniyar abotar zaki da mutum. Tatsuniyar ta bayyana irin halaccin day a shiga tsakanin zaki da mutum, bayan an haife su lokaci }aya cikin koguna makusantan juna. Sai uwar zaki ta kasha uwar mutum ta kawowa }anta nama ya }i ci. Suka je koyawa }an nata yadda ake farauta da banka}e abin farauta, cikin dabara zakin ya ka}e mamarsa ta fa}i ta mutu, suka }ulla abota da mutum. Bayan wani lokaci zaki ya yi wa abokinsa hanyar auren }iyar Sarki. Bayan Sarki ya mutu, aka na}a shi Sarki, suna ta abotarsu da zaki yana kai masa ziyara. Wata rana zaki ya kaima abokinsa ziyara, sai wani ya harbe shi da kibiya. Da Sarki ya zo ya tarar da abokinsa ya mutu, shi ma ya kasha kansa (Yahaya 1974:22-28)

Ka}an daga cikin jigogin tatsuniya da aka yi sharhi, amma akwai su da dama masu fa}akarwa da ilmantarwa da nisha}antarwa da sauransu da dama.

Auna Fahimta

- Daga cikin jigogin tatsuniya sama da goma da aka ambata a cikin wannan darasi, ana iya gwada jaukar kowane daga ciki a kawo samfurin tatsuniya da ta gina shi a matsayin misali
- Muna kawo mafita ga makomar Tatsuniya a wannan zamani?

4.0 Kammalawa

A bayanan da suka gabata, ma'ana da misalan jigogin da ake tsinta cikin tatsuniya su ne abinda aka tattauna a kai. Tushen ma'anar jigo da misalansa, da ma'anoninsa ta lugga da kuma a wurin wasu wa]anda ba manazarta Adabi ba, duk suna daga cikin abinda aka tattauna a kai.

6.0 Ta}aitawa

- An ga ma'anar jigo aluggance da kuma a ilmance
- An kuma ga nau'o'in jigo-jigo na tatsuniya

7.0 Jingar Darasi

- Yi bayanin jigo ta fuskar a'ayoyin masana da manazarta
- Wa]anne jigogi ne suka yi fice a cikin tatsuniya, kawo goma (10).
- Daga cikin jigogin da ka/ki kawo kawo tatsuniya biyu (2) masu]auke da jigogin.

7.0 Manazarta

Adamu, N. K (2018) *Nazarin Hoton Mata a Za-a~~un Tatsuniyoyin Hausawa*. Kundi Digiri naBiyu, Jami'ar Bayero Kano.

Gusau, S. M (2013) *Tatsuniya a Rubuce* Century Research and Publishing Company, Kano.

Ruth, F (1970) *Oral Literature in Africa*. Oxford University Press, Dares Salam, Ibadan.

Muktar, I. (2004) *Jagoran Nazarin {agaggun Labarai (Tsari na biyu)*. Benchmark Publishers Limited, Kano.

Sa'id, (ed), (2006) *{amusun Hausa*. Ahmadu Bello University Press, Zaria.

Usman, B (2012) *Taskar Tatsuniya*, Gidan Dabino Publishers Kano.

Yahaya, I. Y (1974) *Labarun Gargajiya I*. University Press Plc. Ibadan.

Yahaya, I. Y (1974) *Labarun Gargajiya II*. University Press Plc. Ibadan.

KASHI NA UKU: Salon Tatsuniya

1.0 Gabatarwa

A cikin babin da muke magana a cikinsa, darasi na farko, an samu ambato salo a cikin zubi da tsarin tatsuniya. Sai dai ambato ka]ai ba zai wadatar ba, ba tare da fa]a]a lamirin salo a cikin tatsuniya ba. Salo na nufin wasu hanyoyi da za a bi wajen isar da sa}o ga masu saurare, ta yadda labarin nan zai yi armashi da da]in gabatarwa da kuma da]in sauraro ga mabu}atansa. Kasancewar tatsuniya labari mai da]in sauraro da ya yi tsawon rayuwa, zamani bayan zamunna ana gabatar da ita, ba tare farin jininta ya dusha a cikin al'umma ba, dole ya kasance akwai salailan suka]aga martabarta, ba tare da ta fa]i ba. Wannan ya sanya aka ga dacewar]auko salo a cikin tatsuniya kacokan, a]ora shi bisa faifan nazari, domin ganin irin rawar da salon ke takawa a cikin tatsuniya. A cikin wannan darasi, za a ga ma'anar salo da ma'anarsa a cikin tatsuniya, sa'annan a rarrabe salailasn tatsuniya tare da bayar da misalinsu a cikin tatsuniyoyi daban-daban.

2.0 Manufa

Manufar wannan darasi shi ne,

- Tattaunawa kan hanyoyin da magabatammu suka bi wajen shirya labaran tatsuniya.
- Hanyoyin da aka shirya kowane al'amari sun }unshi dubaru da hikimomi da azancin wanda / wa]anda suka shirya abin.
- A wannan za mu kalli irin azancin da ke na]e a cikin tatsuniya.

3.0 {unshiyar Darasi

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Salon Tatsuniya

3.2 Nazarin Salailan da ke Cikin Tatsuniya

3.1.2 Ma'ana ta Sarari

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Darasi

7.0 Manazarta

3.1 Ma'anar Salo

Salo na nufin dabaru da hanyoyin janyo hankali da masu gabatar da labari ke amfani da su wajen sadar da labaran ga masu saurare domin su samu kar~uwa. Haka ma salo hikima ce da azanci da kaifin basira ake amfani da shi wajen tsara labaran domin su kasance masu armashi da da]in sauraro.

Sa'id da wasu (2006: 385) sun bayyana salo a matsayin yayi ko sauyi ko launi ko fice

Salo yana nufin duk wata dabara ko hanya a cikin wa}a wadda mawa}i ya bi domin ya isar da sa}onsa da yake son ya isar. Ita wannan dabara ko hanya tana yi wa wa}a kwalliya ta yadda sa}on wa]ar zai isa ga mai saurare ko karatun wa}a. Yahya (2016: 30)

Koko (2009: 22) ta bayyana salon tatsuniya a matsayin dabaru ne da masu gabatar da labari ke amfani da su wajen isar da sa}onsu ga wa]anda suke so ya isa. Haka ma wani

azanci ne da hikima suke sakawa cikin labarinsu don ya yi armashi kuma su samu nasarar jan hankalin masu sauraro.

A }ar}ashin salo ana nazartar abubuwa da dama wanda ta nan ake iya yi wa marubuucin huukunci da ya yi amfani da salo mai }ayatarwa ne ko kuma ragon salo ne. wa]annan abubuwan sun ha}a da nazarin irin kalmomin da ya yi amfani da su wajen gina labarinsa, da kuma adon maganas da Karin magana da maganganun hikima da kuma tsarin ginin jimlolinsa. Muktar (2004: 34)

3.2 Nazarin Salailan Tatsuniya

Masana sun bayyana irin salailan da ake samu a cikin tatsuniya kamar Koko (2009: 23-28) inda ta bayyana salailai kamar;

-salon farawa

- salon ba da labari

-salon maimatawa

-salon sa wa}a

-salon taurari

Yanzu ko za mu]auki wa]annan salailan mu yi bayaninsu tare da misalai:

(a) Salon bad a labari, al'ada ce a cikin tatsuniya na kowane yanki, wanda shi ne sharar fage wajen koyar da labaru. A Hausa muna farawa da 'Gata nan gata nanku' da turanci ko 'story, story' a fulatanci ko 'taale taale ma' da sauransu. Sai a kora ba da labari na 'a wani gari', 'an yi wani...' da sauransu.

(b) Salon ba da labari kuwa yana]auke da salailai mabambanta kamar salon maimaitawa da kwaikwayo da wa}a da katse labari. Wannan salon ya danganci yadda mai ba da labari ya bi hanyar warwar zaren tunaninsa ga masu sauraro, misali”

- Salon maimaitawa: yana daga cikin labari'ar tatsuniya na yawaita maimaita wasu zantuka ko ayyuka (Umar 1980). Ana samun wannan maimaitawa a cikin zantuka a lokacin da ake bayar da labari misali: a farkon labari: A lokacin da aka fara bayar da labari, ana buƙatar janyo hankullan masu sauraro, mai bayar da labari yana amfani da salon maimaita wani sashe na kalmomi kamar, *Yara, yara*, ko kuma *Kuna ji, kuna ji*, inda su kuma masu saurare za su amsa masa don su tabbatar masa da cewa suna biye da shi. Shi kuma zai ci da ba da irin labari kamar *Gizo dai ne, gizo dai ne*.
- Salon kwaikwayo: a yayin gabatar da tatsuniya, ana amfani da salon kwaikwayon taurari, don a nunawa yaro, yadda taurarin ke magana. Misali a wajen maganar kura da gizo, ana sanya musu tsamin baki, kamar cikin tatsuniyar Ta- kitse, inda gizo ke cewa sarki. *Shaiki, Shaiki kunnenka nawa?* Haka ma a wajen nuna maganar marairaicewa ko izza, ana kwatanta yadda zancen ke kasancewa. Waɗannan salailan su ke sa hankalin mai sauraro ya bayar da hankalinsa yadda ya kamata.
- Salon tsarma waɗa: a ~angaren waɗa ma, sau da yawa waɗoɗin da ke cikin tatsuniya ba yawan batuka suke da shi ba, dabaru kaɗai ne ake yi, ana maimaita wasu kalmomi har waɗar ta yi tsayi. Hikimar yin hakan na ɗarawa labarin armashi, ya hana yara gundura daga labarin. Kamar a cikin tatsuniyar yaro da sanda inda yake cewa: *Sandata, sandata da inna ta ba ni ko Tsuntsuna, tsuntsuna da maharbi ya ba ni ko Kaɗata, kaɗata da matoyi yaba ni*. Da sauransu da dama.
- Salon katse labari: salo ne da mai gabatarwa zai katse labari idan an kai wajen tsayawa musamman idan labarin na da tsawo, ko kuma idan yara na jin bacci. Wani lokaci ko da gangan zai katse don yara su nuna sha'awarsu na su ji ɗarshen labarin.

(c) Salon sa taurari: salo ne da mai gabatarwa ke amfani das hi wajen fito da jaruntakar tauraro ko }ushe shi ko fita da wata ke~antacciyar halayya ta wannan tauraro domin bayar da misali ga masu sauraro. Misalign wa}annan taurarin shi ne, gizo da kura da zaki da damo da damisa da giwa da sauransu.

Auna Fahimta

- Ko }alibai sun waye da abinda ya sa ake kwaikwayon muryoyi a cikin labaran tatsuniya
- Wane tauraro ke yin tsamin baki a cikin taurarin tatsuniya?

4.0 Kammalawa

Saboda yara aka fi yi wa tatsuniya, dole a tsinci dubarun ri}e tunaninsu ba tare da sun gaji ba. Ana neman abinda yara suka fi sha'awar su ji ko su gani ko kuma wata halayya irin ta su yaran kansu, domin abinda za a kwatanta musu ya burge su. Salon maimaita magana da tsamin baki, da yin wa}o}i da kwaikwayon halayyar wasu taurari duksuna daga cikin abinda aka yi misali da su a matsayin salailan da ke cikin tatsuniya.

5.0 Ta}aitawa

- SalailanTatsuniya yawa gare su, akwai na kwikwayo, akwai wa}a akwai kwan-gaba-kwan-baya
- Duk wa}annan abubuwa ne masu ri}e tunanin yaro kada ya matsu da sauraren labari

6.0 Jingar Darasi

- Me Salo yake nufi a taku fahimta?
- Salon kwaikwayo a tatsuniya yana da matu}ar amfani, a fahimtarku mene ne dalilin yin hakan?

- A tatsuniyar Ma]acci, wa]anne fitaccin salailai aka fahimci an yi amfani da su?

7.0 Haɓakar Manazarta

Adamu, Nasiru Kalgo. Nazarin Hoton Mata a Zaɓaɓɓun Tatsuniyoyin Hausawa. Kundi Digiri na Biyu, Jami'ar Bayero Kano, 2018.

Ahmad, Saidu Baɓura. Narrator as Interpreter: Stability and Variation in Hausa Tales Rudiger koppe Verlag Koln 1997

Alɓur'ani Maigirma Surah ta shida (6), aya ta talatin da takwas (38)

Alɓur'ani Maigirma Surah ta arba'in da Jaya (41), aya ta sha biyu (12)

Alɓur'ani Maigirma Surah ta Sittin da biyar 65, aya ta sha biyu (12)

Alhassan da Wasu. Zaman Hausawa. Islamic Publishers Bureau, Lagos. 1982

Alido, Olamide. Gender, Narrative Space and Modern Hausa Literature. Research in African Literatures, vol. 33, no. Indiana University Press, 1992

Bichi, Audu Yahaya Hausa Oral Narratives. Ahmadu Bello University Press Limited, Zaria, 2014

Bunza, Aliyu Muhammad. Gadon Feɓe Al'ada. Tiwal Nigeria Limited, Lagos.2006

ɓabura, Habibu Sani. Ceto Gizo daga cikin Gizo-gizon Al'adun Duniya. A cikin Proceeding of the 2nd international Conference on Hausa Studies: African and European Perspectives, 2008

Crowley, Gay, Mackey. Form and style in a Bahamian Folktale.Caribbean Quarterly, vol. 3, no.1. 1954

Dorson, Ruddock. Introduction: Concepts of Folklore And Folklife, Studies. In Folklore and Folklife, Chicago: Univ. Chicago Press1972

[angambo, Abdul}adir. Rabe-raben Adabin Hausa da Muhimmancinsa ga rayuwar Hausawa. Gaskiya Cooperation Limited, Zaria,1984

East, Rupert. "First Essay in Immaginative African Literature", Mujallar Afirka, Kundi na 9, Lamba ta 3, Shafi na 50-358. 1936

Giwa, Aminu. Gurbin Tarbiyya a cikin Tatsuniyoyin Hausa. Kundi Digiri na Biyu, Jami'ar Usmanu [anfodiyo, Sakkwato, 2012

Gusau, Sa'idu Muhammad. Jagoran Nazarin Wa}ar Baka. Benchmark Publishers Limited, Kano, 2003

Gusau, Sa'idu Muhammad Adabin Hausa a Sau}a}e. Century Research and Publishing Company, Kano, Nigeria, 2011

Gusau, Sa'idu Muhammad Tatsuniya a Rubuce. Century Research and Publishing Company, Kano, 2013.

Hira da Malam Shehu Silame Mai Shekaru 60, 04/12/2019, {arfe 4:15 na Maraice.

Hira da Farfesa Aliyu Muhammad Bunza. Ranar 17/01/2020, }arfe 11:00 na safe.

Hira da Hajiya Mutti Yar Shekara 78 Unguwar Minanata 68, 17/01/2020, }arfe 2 :00 na Rana.

Hira da Malam Barau Tudun wada mai shekaru 49, 21/01/2020, }arfe 1:00 na rana.

Junaidu, Ibrahim da 'Yar aduwa, Tanimu Musa. Harshe da Adabin Hausa a Kammale. Ibadan 2007 Spectrum Books Limited.

Koko, Hadiza Salihu. Jagoran Nazarin Tatsuniya. Mathi Production, Sokoto, 2009

Muktar, Isah Jagoran Nazarin {agaggun Labarai (Tsari na biyu). Benchmarch Publishers Limited, Kano,2004

Ruth, Fumilayo. (1970) *Oral Literature in Africa*. Oxford University Press, Dares Salam, Ibadan, 1970

*Rabi'u, Adamu Tahir. Kwatancin Habarcen Nijeriya da Nijer : Tsokaci a kan Tatsuniya. Kundin Digiri na Uku. Jami'ar Ahmadu Bello Zariya, 2018.

Sa'id, Bello (edita). {amusun Hausa. Ahmadu Bello University Press. Zaria, 2006.

Skinner, Neil. Hausa Tales and Traditions. Vol 1: Frank Cass and Company, 1969.

Skinner, Neil. Anthology of Hausa Literature: N.N.P.C. Zaria, 1980.

Skinner, Neil. {amus na Turanci da Hausa. Northern Nigerian Publishing Company, Zaria, 1965.

Umar, Muhammad Balarabe. Adabin Baka. Hausa Publications Centre Zaria,1980.

Usman, Bala. Taskar Tatsuniyoyi (Littafi }aya zuwa na goma). Academy Press Plc, Lagos, 2012.

William, Henry. Today in Science: Uranus Discovered by Ancient. Earth Sky in Space. Online reference. 1781

Westley, Deadly. The Oral Tradition and the Beginnings of Hausa Fiction. Ph. D Thesis. University of Wisconsin-Madison,1986

Yahaya, Ibrahim Yaro. Tatsuniyoyi Da Wasanni I. University Press Plc. Ibadan, 1971

Yahaya, Ibrahim Yaro. Tatsuniyoyi Da Wasanni II. University Press Plc. Ibadan, 1971

Yahaya, Ibrahim Yaro. Labarun Gargajiya I. University Press Plc. Ibadan, 1974

Yahaya, Ibrahim Yaro. Labarun Gargajiya II. University Press Plc. Ibadan, 1974

Yahaya da wasu. Darussan Hausa: Don Manyan Makarantun Sakandare. University Press Plc, Ibadan, 1992.

Yahya, Abdullahi Bayero. Jigon Nazarin Wa}a. Fisbas Media Service, Kaduna, 1994

Zarruk, Rabi'u Muhammad da wasu Sabuwar Hanyar nazarin Hausa (Domin {ananan Makarantun Sakandare 1). University Press Limited, Ibadan, 1986